

CAESARIS OPERA

I

COMMENTARIU

DE BELLO GALLICO

SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HENRICUM FROWDE

HA
01283 Day
C. IVLI CAESARIS

[Opera];

COMMENTARIORVM

[Vol. 1]

PARS PRIOR QVA CONTINENTVR

LIBRI VII DE BELLO GALLICO

CVM A. HIRTI SVPPLEMENTO

RECENSVIT BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

RENATVS DV PONTET

E COLLEGIO SANCTAE ET INDIVIDVAE TRINITATIS APVD OXONIENSES

118902
—
5-10/11

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

PA
62.35

82
1903

1.1

OXONII

Excudebat Horatius Hart

Typographus academicus

PRAEFATIO

CODICES quibus continentur Libri de Bello Gallico, ex eodem fonte iam non omnibus partibus purissimo derivatos, in duas familias diffluxisse docuit Carolus Nipperdey, criticorum Caesarianorum caput, quarum alteri (quam littera *a* significamus) notam integrae, alteri (littera *β* distinctae) interpolatae apposuit. Horum codicum optimi sunt fere hi :

A = codex Amstelodamensis 81, saec. IX-X, olim inter libros Iacobi Bongarsii, inde Bongarsianus primus dictus.

B = codex Paris. Lat. 5763, saec. IX, a Nipperdey Parisinus primus dictus.

M = codex Paris. Lat. 5056, saec. XI, olim inter libros monasterii Moysiaccensis.

R = codex Romanus Vaticanus 3864, saec. X.

T = codex Paris. Lat. 5764, saec. XI, olim inter libros Iacobi Augusti Thuani, inde Thuaneus dictus.

U = codex Vaticanus 3324, saec. XII, olim inter libros Fulvii Ursini, inde Ursinianus dictus.

Horum nullus ex alio transcriptus est, ab his pendent ceteri qui adhuc innotuerunt codices, excepto fortasse codice Ashburnhamiano.

Adhibentur etiam quibusdam locis ubi veram lectionem servasse videntur libri hi :

C = codex Paris. Lat. 6842^b, saec. X, codici *B* simillimus, fragmenta continens librorum I-V uno tenore scripta.

D = codex Laurentianus Ashburnhamianus 33, saec. X, integrae familiae simillimus, ita tamen familia interpolata contaminatus ut inter genuinos familiae *a* filios recipi non debeat.

G = codex Gottorpiensis seu Havniensis secundus ex codice *R* descriptus.

J = codex Paris. Lat. 6106, exscriptus Iadrae anno 1437, inde Iadrensis dictus.

α = codex Paris. Lat. 5766, saec. XIII, codici *A* simillimus.

PRAEFATIO

b = codex Leidensis Vossianus Q. 53, saec. XI, ex codice *B* descriptus, Vossianus primus dictus.

λ = codex Leidensis 38 D, saec. XII, Leidensis primus dictus.

Ceteri recentioris aetatis codices perscripto plerumque nomine significantur.

Cum autem ponderandi, non numerandi sint codices, sufficiunt sex illi *ABMRTU* ad lectionem utriusque familiae Nipperdeianae cognoscendam. Horum quattuor illi *ABMR*, quibus constat familia *a*, ea cognatione tenentur ut *A* et *M*, item *B* et *R* artius inter se cohaereant. Atque huius familiae principatum tenere alii codices *A* et *M*, alii *B* et *R*, librum prae ceteris lacunosum, disputaverunt. Verum haud multum formae textus interest utris magis credas, cum res in minutiis plerumque scripturae versetur neque locus fere sit ullus in quo gravius discrepent codices ubi non interveniat extrinsecus causa cur nunc his nunc illis obtemperes.

At his temporibus exstiterunt novi quidam critici, quorum familiam ducit Henricus Meusel (quem honoris causa nomino), qui codicibus *T* et *U*, qui interpolati dicebantur, diligentius collatis Nipperdeianam sententiam impugnaverunt. Quae res ita fere se habere videtur: ex illis codicibus qui neglecti iacuerunt ita familiae *a* codices alios alias confirmari ut usu Caesariano satis stabilito de quibusdam rebus adhuc dubiis iam certius iudicare posse videamur: erratum tamen esse ab eis qui omnia ad multitudinem exemplorum adeo referant ut iudicii rem ad digitos rediisse credas, atque ipsa subtiliora distinguendi facultas pessum eat. Immo libros conferentibus, praesertim quod ad verborum ordinem attinet, vel luce clarius patet familiam *a* redolere antiquitatem nec potuisse ex immutatione alterius nasci, illam *β* artificis grammatici manus identidem confiteri nudam illam et imperatoriam orationem Ciceroniana quadam verborum concinnitate fucantis. Quod tantum abest ut negari possit ut Bernardus Kuebler, praefervidus

PRAEFATIO

Meuselianus, dum familiae α exempla depravata esse contendit, hoc ipsum factum esse 'adscitis vetustioribus atque emendatioribus codicibus' persuadere conetur. Quae cum diceret, num eius familiae codices impensius laudare poterat?

Itaque apud nos ita valuit Caroli Nipperdey auctoritas ut a codicibus familiae α nisi in apertis eorum mendis non discederemus, familia β supplementi loco uteremur, coniecturas criticorum nusquam reciperemus nisi in manifesto codicum errore ad planum textus sensum restituendum aliquid effecisse viderentur.

Habes igitur textum ad optimorum codicum fidem correctum, ita tamen ut nihil insolentius oculos legentium offendat, adnotatis eis tantum librorum variationibus quae aliquid ad interpretationem adferunt. Neque enim id in mente habebamus, apparatus quem vocant criticum instruere, quem si quis desiderat, apud Holderum familiae α imaginem, familiae β apud Meuselum respiciat summa arte et fidelitate quasi in speculo redditam: neque ipsum scriptoris calamum sequi ac quasi archetypum mente evolere conabamur, opus aleae plenum, fructu carens.

Restat ut doceam me secutum esse Dinterianam capitulorum divisionem per lexicon Lewisiano-Shortianum vulgatam, scribendi rationem eam fere quam praecepit Gulielmus Brambach. Atque eis de causis quas supra commemoravi ne 'senatu' quidem in casu dandi neque in casu patrio 'facie' ceteraque eis consimilia, quamquam certissimo Auli Gellii testimonio confirmata, negantibus codicibus Caesari restituere ausus sum: sed vocem 'acie' in patrio casu, unico libri II loco splendide fortasse mendoso servatam, ab nostro non abiudicandam censui.

RENATVS DV PONTET.

Scribam Ventae Belgarum mense Iulio A. S. MDCCC.

SIGLA

- A* = cod. Amstelodamensis 81
B = cod. Paris. Lat. 5763
C = cod. Paris. Lat. 6842^b
D = cod. Laurentianus Ashburnhamianus 33
G = cod. Gottorpiensis
J = cod. Paris. Lat. 6106
M = cod. Paris. Lat. 5056
R = cod. Vatican. 3864
T = cod. Paris. Lat. 5764
U = cod. Vatican. Lat. 3324
a = cod. Paris. Lat. 5766
b = cod. Leidensis Q. 53
λ = cod. Leidensis 38 D

*A*¹, *A*² = manus prima, secunda codicis *A*

A corr. = correctio manu prima facta

A var. = varia lectio in *A* adnotata

ed. pr. seu ed. 1 = editio princeps Romana A. S. 1469

ed. 2 = Veneta 1471

ed. 3 = 1473 incertum quo
loco

ed. 4 = Mediolanensis 1477

ed. 5 = Tarvisiensis 1480

ed. 6 = Veneta 1482

ed. 7 = Veneta 1490

ed. 8 = Veneta 1494

ed. 9 = Veneta 1499

ed. 10 = Bononiensis 1504

ed. 11 = Lugdunensis 1508

ed. 12 = Florent. Juntae 1508

ed. 13 = Aldina 1513

ed. 14 = Florent. Juntae 1514

$$X = \begin{cases} \alpha = \begin{cases} A' = \begin{cases} A \\ M \end{cases} \\ B' = \begin{cases} B \\ R \end{cases} \end{cases} \\ \beta = \begin{cases} T \\ U \end{cases} \end{cases}$$

C. IVLI CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER PRIMVS

GALLIA est omnis divisa in partis tris, quarum unam 1
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua 2
Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, insti-
tutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis
5 Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.
Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod 3
a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt,
minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea
quae ad effeminandos animos pertinent important, proxi-
10 mique sunt Germanis qui trans Rhenum incolunt, quibus-
cum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii 4
quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere coti-
dianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis
finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum
15 gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, 5

INSCRIPTIONES: *Incipit liber gaurii caesaris belli gallici iuliani de narratione temporum. Incipit liber suetonii A. Incipiunt libri gaurii (add. iulii β) caesaris belli gallici iuliani (iuliani om. β) de narratione temporum B'β G. (C. ed. 10) Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber primus ed. 4 In ed. 1 inscriptio nulla est.*

II Helvitiū *A item passim* : Helviciū *M item passim*

C. IVLI CAESARIS

initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in 5 septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montis et eam partem Oceani quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

2 Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus 10 Orgetorix. Is, M. Messalla et M. Pupio Pisone consulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit, et civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis 2 exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, 3 totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, 15 quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab 20 4 Helvetiis dividit. His rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adfici- 5 bantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se finis habere arbitrabantur, 25 qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3 His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea quae ad proficiscendum pertinerent comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum 30 coemere, sementis quam maximas facere ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et

2 Oceano *Aldus*: Oceanum *X* 11 M. Pupio *cf. fast. cons. a. u. c.*
693: ð. m̄. *X*: publico marco *B' corr.*

DE BELLO GALLICO LIB. I

amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium 2
sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem
lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deli- 3
gitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo 4
5 itinere persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano,
cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et
a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum
in civitate sua occuparet quod pater ante habuerat; item- 5
que Dumnorigi Aeduo fratri Diviciaci, qui eo tempore
10 principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus
erat, ut idem conaretur persuadet, eique filiam suam in
matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata 6
perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium
obtenturus esset: non esse dubium quin totius Galliae
15 plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu
illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti 7
inter se fidem et ius iurandum dant, et regno occupato per
tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese
potiri posse sperant.

20 Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus 4
suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Dam-
natum poenam sequi oportebat ut igni cremaretur. Die 2
constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem
suam familiam ad hominum milia decem undique coegit,
25 et omnis clientis obaeratosque suos, quorum magnum
numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam
diceret se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata 3
armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum
ex agris magistratus cogent, Orgetorix mortuus est; neque 4
30 abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem
consciverit.

Post eius mortem nihilo minus Helvetii id quod consti- 5
tuerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam 2
se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua

C. IVLI CAESARIS

omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos,
3 reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne,
praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut
domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula
subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quem- 5
4 que domo efferre iubent. Persuadent Rauricis et Tulingis
et Latovicis finitimis suis uti eodem usi consilio, oppidis
suis vicisque exustis, una cum eis proficiscantur, Boiosque,
qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum trans-
ierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi 10
asciscunt.

6 Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire
possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter
montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli
carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut 15
2 facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam
nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod
inter finis Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati
erant, Rhodanus fluit, isque non nullis locis vado transitur.
3 Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helve- 20
tiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios
pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum
bono animo in populum Romanum viderentur, existima-
bant vel vi coacturos ut per suos finis eos ire pate-
4 rentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem 25
dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is
dies erat a. d. V. Kal. April., L. Pisone A. Gabinio con-
sulibus.

7 Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam
nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, et 30
quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem con-
2 tendit, et ad Genavam pervenit. Provinciae toti quam
maximum potest militum numerum imperat (erat omnino

DE BELLO GALLICO LIB. I

in Gallia ulteriore legio una), pontem qui erat ad Genavam iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti 3 sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio 5 iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum : rogare ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occi- 4 sum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum 10 missum, concedendum non putabat ; neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut 5 spatium intercedere posset dum milites quos imperaverat convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum 15 sumpturum : si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

Interea ea legione quam secum habebat militibusque 8 qui ex provincia convenerant a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui finis Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem 20 novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella 2 communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies quam constituerat cum 3 legatis venit et legati ad eum reverterunt, negat se more 25 et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Helvetii ea spe deiecti, navibus iunctis ratibusque com- 4 pluribus factis alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdium, saepius noctu, si 30 perrumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis in- 9 vitis propter angustias ire non poterant. His cum sua 2

1 Genuam *X*

4 principem *T*: principum *aU*

C. IVLI CAESARIS

sponde persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent.

3 Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat et, cupiditate regni 5 adductus, novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat ut per finis suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio 10 et iniuria transeant.

10 Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum finis facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est 2 in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo 15 provinciae futurum ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos 3 haberet. Ob eas causas ei munitioni quam fecerat T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tris quae 20 circum Aquileiam hiemabant ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpis erat, cum eis 4 quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus eis proeliis pulsus 25 ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in finis Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum finis, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. 30

II Helvetii iam per angustias et finis Sequanorum suas copias traduxerant, et in Aeduorum finis pervenerant

1 possent *J*: poterant *X*
sianos *X*

28 Segusiavos *Nipperdey*: sebusianos *X*

DE BELLO GALLICO LIB. I

eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab 2
 eis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt
 rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano 3
 meritos esse ut paene in conspectu exercitus nostri agri
 5 vastari, liberi eorum in servitatem abduci, oppida expugnari
 non debuerint. Eodem tempore Aedui Ambarri, necessarii 4
 et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt
 sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium
 prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos 5
 10 possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt,
 et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui.
 Quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi 6
 statuit dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in
 Santonos Helvetii pervenirent.

15 Flumen est Arar, quod per finis Aeduorum et Sequano- 12
 rum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis
 in utram partem fluat iudicari non possit. Id Helvetii
 ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per explora- 2
 tores Caesar certior factus est tris iam partis copiarum
 20 Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra
 flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legioni-
 bus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae
 nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantis 3
 aggressus magnam partem eorum concidit: reliqui sese
 25 fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt.
 Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Hel- 4
 vetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum 5
 domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium
 consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat.
 30 Ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars 6
 civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano
 intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar 7
 non solum publicas sed etiam privatas iniurias ultus est,

C. IVLI CAESARIS

quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

13 Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita
2 exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu com- 5
moti, cum id quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellexerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps
3 fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Hel- 10
vetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; 15
4 sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum.
5 Quod improviso unum pagum adortus esset, cum ei qui 15
flumen transissent suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos
6 despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis nite-
7 rentur. Quare ne committeret ut is locus ubi constitissent 20
ex calamitate populi Romani et internecone exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

14 His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res quas legati Helvetii commemorassent memoria teneret, atque eo gravius ferre quo minus merito 25
2 populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret quare
3 timeret neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium 30
iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allo-

10 *post* egit *add.* Legati ab Helvetiis ad Caesarem missi pacem petitum. Cum denuntiatione terroris *ARU*

DE BELLO GALLICO LIB. I

brogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua 4
 victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se
 impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere.
 Consuesse enim deos immortalis, quo gravius homines ex 5
 5 commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum
 ulcisci velint, eis secundiores interdum res et diuturniorem
 impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides 6
 ab eis sibi dentur, uti ea quae polliceantur facturos intel-
 legat, et si Aeduis de iniuriis quas ipsis sociisque eorum
 10 intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum eis
 pacem esse facturum. Divico respondit: ita Helvetios 7
 a maioribus suis institutos esse uti obsides accipere, non
 dare, consuerint: eius rei populum Romanum esse testem.
 Hoc responso dato discessit.

15 Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar, 15
 equitatumque omnem ad numerum quattuor milium,
 quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis
 coactum habebat, praemittit, qui videant quas in partis
 hostes iter faciant. Qui, cupidius novissimum agmen 2
 20 insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum. proelium
 committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio 3
 sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam mul-
 titudinem equitum propulerant, audacius subsistere non
 numquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere
 25 coeperunt. Caesar suos a proelio continebat, ac satis 4
 habebat in praesentia hostem rapinis pabulationibus popu-
 lationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter 5
 fecerunt uti inter novissimum hostium agmen et nostrum
 primum non amplius quinis aut senis milibus passuum
 30 interesset.

Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum quod essent 16
 publice polliciti flagitare. Nam propter frigora, quod 2
 Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est,
 non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne

C. IVLI CAESARIS

3 pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem
 frumento quod flumine Arare navibus subvexerat prop-
 4 terea uti minus poterat quod iter ab Arare Helvetii aver-
 5 Aedui: conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius 5
 duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus
 metiri oporteret, convocatis eorum principibus quorum
 magnam copiam in castris habebat, in his Diviciaco et
 Lisco, qui summo magistratui praeerant quem Vergobretum
 appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in 10
 6 suos habet potestatem, graviter eos accusat quod, cum
 neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario
 tempore, tam propinquis hostibus, ab eis non sublevetur;
 praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus
 bellum susceperit, multo etiam gravius quod sit destitutus 15
 queritur.

17 Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod
 antea tacuerat proponit: esse non nullos, quorum auctoritas
 apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint
 2 quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba 20
 oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant
 3 quod debeant: praestare, si iam principatum Galliae
 obtinere non possent, Gallorum quam Romanorum im-
 4 peria perferre; neque dubitare [debeant] quin, si Helvetios
 superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis liber- 25
 5 tatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia quaeque
 in castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coerceri
 6 non posse. Quin etiam, quod necessariam rem coactus
 Caesari enuntiarit, intellegere sese quanto id cum periculo
 fecerit, et ob eam causam quam diu potuerit tacuisse. 30

18 Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem Diviciaci fratrem

9 praeerant *ARB*: *perant Mb*: praeerat *Nicasius* 22 debeant:
 praestare *Heller*: praestare debeant *X* 23 possint *Fr. Hoto-*
mannus 24 debeant *secl. Dinter* 28 necessaria *R*: necessario
Nipperdey

DE BELLO GALLICO LIB. I

designari sentiebat; sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea quae in conventu dixerat. 2
 Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis
 5 quaerit; reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, 3
 summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Compluris annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri
 10 audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse 4
 et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
 numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere; neque solum domi sed etiam apud finitimas 6
 civitates largiter posse; atque huius potentiae causa matrem
 15 in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collo-
 casse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex 7
 matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collo-
 casse. Favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem, 8
 odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod
 20 eorum adventu potentia eius deminuta et Diviciacus frater
 in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si 9
 quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire: imperio populi Romani non modo de regno sed etiam de ea quam habeat gratia desperare.
 25 Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium 10
 equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatus quem auxilio Caesari Aedui miserant Dumnorix praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum per-
 30 territum.

Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae 19
 res accederent, quod per finis Sequanorum Helvetios traxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea

C. IVLI CAESARIS

omnia non modo iniussu suo et civitatis sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet.

2 His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diviciaci fratris 5
summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat; nam ne eius supplicio Diviciaci animum offenderet
3 verebatur. Itaque prius quam quicquam conaretur, Diviciacum ad se vocari iubet et, cotidianis interpretibus remotis, 10
per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habe-
4 bat, cum eo colloquitur: simul commonefacit quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit quae separatim quisque de eo apud se dixerit. 15
5 Petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuatur, vel civitatem statuere iubeat.

20 Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris 20
capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam
3 posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione 25
4 vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum uti totius Galliae animi a se averterentur.
5 Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar 30
eius dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit uti et rei publicae

11 Procillum *Manutius*: Troaucillum *aU*: traucillum *A corr.* *T*: Troucillum *Holder*

iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae 6 in eo reprehendat ostendit, quae ipse intellegat, quae civitas queratur proponit; monet ut in reliquum tempus omnis 5 suspiciones vitet; praeterita se Diviciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur scire possit.

Eodem die ab exploratoribus certior factus hostis sub 21 monte consedissee milia passuum ab ipsius castris octo, 10 qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent misit. Renuntiatum est facilem esse. 2 De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et eis ducibus qui iter cognoverant summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consili 15 sit ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere quo 3 hostes ierant ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

20 Prima luce, cum summus mons a [Lucio] Labieno tene- 22 retur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo 2 admisso ad eum accurrit, dicit montem quem a Labieno 25 occupari voluerit ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno 30 tempore in hostis impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per 4 exploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri, et

11 cognoscerent *J*: cognosceret *X*
T. ed. 1

20 Lucio *AB'B*: L. *M*:

C. IVLI CAESARIS

Helvetios castra movisse, et Considium timore perterritum
5 quod non vidisset pro viso sibi renuntiasse. Eo die quo
consuerat intervallo hostis sequitur, et milia passuum tria
ab eorum castris castra ponit.

23 Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat cum 5
exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, op-
pido Aeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius
milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospicien-
dum existimavit: iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte
2 ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemili, decurionis 10
3 equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod
timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo
magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non
commisissent, sive eo quod re frumentaria intercludi posse
confiderent, commutato consilio atque itinere converso 15
nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

24 Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in
proximum collem subducit, equitatumque qui sustineret
2 hostium impetum misit. Ipse interim in colle medio
triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranorum 20
3 [ita uti supra]; sed in summo iugo duas legiones quas in
Gallia citeriore proxime conscripserat et omnia auxilia
collocari, ac totum montem hominibus compleri, et interea
sarcinas in unum locum conferri, et eum ab eis qui in
4 superiore acie constiterant muniri iussit. Helvetii cum 25
omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum
contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu,
phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

25 Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis
equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, 30
2 cohortatus suos proelium commisit. Milites e loco superiore
pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea
3 disiecta, gladiis dstrictis in eos impetum fecerunt. Gallis

21 ita uti supra *del. Oudendorp*

sed *A'B¹*: se *RBB²*

magno ad pugnam erat impedimento quod pluribus eorum
 scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum
 se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis
 commode pugnare poterant; multi ut diu iactato brachio 4
 5 praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore
 pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et, 5
 quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere
 coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et 6
 Tulingi, qui hominum milibus circiter xv agmen hostium
 10 claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros
 latere aperto aggressi circumvenere, et id conspicati Helvetii,
 qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium
 redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipertito 7
 intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis
 15 resisteret; tertia, ut venientis sustineret.

Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. 26
 Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent,
 alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad
 impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto 2
 20 proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit,
 aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem 3
 etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro
 vallo carros obiecerant, et e loco superiore in nostros
 venientis tela coiciebant, et non nulli inter carros rotasque
 25 mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant.
 Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri 4
 potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus
 est. Ex eo proelio circiter hominum milia cxxx super- 5
 30 noctis itinere intermisso in finis Lingonum die quarto
 pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter
 sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non

3 inflexisset *Oudendorp*: inflixisset *X* 11 circumvenere *ABRTU*²:
 circumvenire *MU*¹ 21 aversum *A corr. B corr.*: adversum *X*

C. IVLI CAESARIS

6 potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvisent, se eodem loco quo Helvetios habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

27 Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de dedi- 5
 2 tione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenis-
 sent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti
 flentes pacem petissent, atque eos in eo loco quo tum
 3 essent suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. Eo
 postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos qui ad eos 10
 4 perfugissent poposcit. Dum ea conquiruntur et conferun-
 tur, nocte intermissa, circiter hominum milia sex eius pagi
 qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis
 traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod
 in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occul- 15
 tari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte
 e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finisque Germa-
 norum contenderunt.

28 Quod ubi Caesar rescit, quorum per finis ierant his uti
 conquirent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, 20
 2 imperavit: reductos in hostium numero habuit; reliquos
 omnis obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem
 3 accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in finis suos, unde
 erant profecti, reverti iussit, et, quod omnibus frugibus
 amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus 25
 imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida
 4 vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime
 ratione fecit, quod noluit eum locum unde Helvetii disces-
 serant vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani qui
 trans Rhenum incolunt e suis finibus in Helvetiorum finis 30
 transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque
 5 essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia virtute

23 Latovicos *A marg.*: Latobrigos *X* 25 quo] qui *B*¹ 30
 e *add. R*²

DE BELLO GALLICO LIB. I

erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt.

In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris **29**
 5 Graecis confectae, et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis
 nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset
 eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri,
 senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat **2**
 capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia
 10 XXXVI, Latovicorum XIII, Rauricorum XXIII, Boiorum
 XXXII: ex his qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo.
 Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum qui **3**
 domum redierunt censu habito, ut Caesar imperaverat,
 repertus est numerus milium c et decem.

15 Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliae legati, **30**
 principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt:
 intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis **2**
 populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam
 rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani
 20 accidisse; propterea quod eo consilio florentissimis rebus **3**
 domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum
 inferrent imperioque potirentur, locumque domicilio ex
 magna copia deligerent quem ex omni Gallia opportunis-
 simum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates
 25 stipendiarias haberent. Petierunt uti sibi concilium totius **4**
 Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate
 facere liceret: sese habere quasdam res quas ex communi
 consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem **5**
 concilio constituerunt et iure iurando ne quis enuntiaret,
 30 nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se
 sanxerunt.

Eo concilio dimisso, idem principes civitatum qui ante **31**

2 parem *Aldus*: partem *X*
 domo *A*

13 domum *T*: domo *MB'U*: de

C. IVLI CAESARIS

fuerant ad Caesarem reverterunt, petieruntque uti sibi
 secreto [in occulto] de sua omniumque salute cum eo agere
 2 liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad
 pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare
 ne ea quae dixissent enuntiarentur, quam uti ea quae 5
 vellent impetrarent; propterea quod, si enuntiatum esset,
 3 summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est
 pro his Diviciacus Aeduus: Galliae totius factiones esse
 duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius
 4 Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos 10
 annos contenderent, factum esse uti ab Arvernibus Sequanis-
 5 que Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter
 milia xv Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum
 et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent,
 traductos pluris: nunc esse in Gallia ad centum et viginti 15
 6 milium numerum. Cum his Aeduos eorumque clientis semel
 atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos
 accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
 7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos,
 qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia 20
 plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis
 obsides dare nobilissimos civitatis et iure iurando civitatem
 obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a
 populo Romano imploratuos neque recusatuos quo minus
 8 perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum 25
 se esse ex omni civitate Aeduorum qui adduci non potuerit
 9 ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se
 ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium
 postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus
 10 teneretur. Sed peius victoribus Sequanis quam Aeduis 30
 victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum,
 in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani,
 qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de

DE BELLO GALLICO LIB. I

altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea
 quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum **XXIII**
 ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Fu- **11**
 turum esse paucis annis uti omnes ex Galliae finibus
 5 pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent:
 neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum
 agro neque hanc consuetudinem victus cum illa comparan-
 dam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio **12**
 vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe
 10 et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos
 poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si
 qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit.
 Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non **13**
 posse eius imperia diutius sustinere. Nisi quid in Caesare **14**
 15 populoque Romano sit auxili, omnibus Gallis idem esse
 faciendum quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent,
 aliud domicilium, alias sedes remotas a Germanis petant
 fortunamque quaecumque accidat experiantur. Haec si **15**
 20 enuntiata Ariovisto sint, non dubitare quin de omnibus
 obsidibus qui apud eum sint gravissimum supplicium
 sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus vel **16**
 recenti victoria vel nomine populi Romani deterrere posse
 ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Gal-
 liamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.
 25 Hac oratione ab Diviciaco habita, omnes qui aderant **32**
 magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. Animad- **2**
 vertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum
 facere quas ceteri facerent sed tristic capite demisso terram
 intueri. Eius rei quae causa esset miratus ex ipsis quaesivit.
 30 Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti **3**
 permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam
 omnino vocem exprimere posset, idem Diviciacus Aeduus

9 admagetobrigae *A'*: admagetobriae *R*: ad mag&obrie *B*: ad
 magetobriam *cod. Vindob.* 95: ad magetobrigam *Glück* 27 unos
codd. Barberinianus Vindob. IV: unus *X*

C. IVLI CAESARIS

- 4 respondit: hoc esse miseriorem et gravio rem fortunam
Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto
quidem queri neque auxilium implorare auderent absentis-
que Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent ;
5 propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Se- 5
quanis vero, qui intra finis suos Ariovistum recepissent,
quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes
cruciatus essent perferendi.
- 33 His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis con-
firmavit, pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: 10
magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate
2 adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. Hac oratione
habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum
hortabantur quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam
putaret; in primis quod Aeduos, fratres consanguineosque 15
saepe numero a senatu appellatos, in servitute atque in
dicione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse
apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto
imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae
3 esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere 20
Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem
4 venire populo Romano periculosum videbat. Neque sibi
homines feros ac barbaros temperaturos existimabat quin,
cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutoni-
que fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam 25
contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra
Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime occur-
5 rendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus,
tantam arrogantiam sumpserat ut ferendus non videretur.
- 34 Quam ob rem placuit ei ut ad Ariovistum legatos mit- 30
teret qui ab eo postularent uti aliquem locum medium
utriusque colloquio deligeret: velle sese de re publica et
2 summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ario-

vistus respondit : si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse ; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partis 3 Galliae venire audere quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri quid in 4 sua Gallia quam bello vicisset aut Caesari aut omnino populo Romano negoti esset.

His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar 35
 10 legatos cum his mandatis mittit : quoniam tanto suo populi- 2
 que Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognos-
 15 cendum putaret, haec esse quae ab eo postularet : primum, 3
 ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret ; deinde obsides quos haberet ab Aeduis redderet, Sequanisque permetteret ut quos illi haberent voluntate eius reddere illis liceret ; neve Aeduos iniuria
 20 lacesseret neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id 4
 ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram : si non impetraret, sese, quoniam M. Messalla M. Pisone consulibus senatus censisset uti quicumque Galliam provinciam obtineret, quod
 25 commodo rei publicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

Ad haec Ariovistus respondit : ius esse belli ut qui vicis- 36
 sent eis quos vicissent quem ad modum vellent imperarent :
 30 item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum

5 molimento *Faernus* : emulomento *AB'* : emolumento β : emolimento *Barberinianus* (*teste Frigell*)
 9 responsis *AB'\beta* : legatis *M*
 relatis *codd. tres deteriores* : legatis *AB'\beta* : responsis *M* 23 *M.*
Pisone Ioh. Glandorp : L. Pisone *X* 30 item *ed. 1* : idē *M¹BT* : id est *ARM²*

C. IVLI CAESARIS

- 2 sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet quem ad modum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri.
- 3 Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis
4 congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Mag- 5
nam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia
5 sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non
esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum,
si in eo manerent quod convenisset stipendiumque quotannis
penderent : si id non fecissent, longe his fraternum nomen 10
6 populi Romani a futurum. Quod sibi Caesar denuntiaret se
Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine
7 sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregaretur : intel-
lecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui
inter annos XIII tectum non subissent, virtute possent. 15
- 37 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et
2 legati ab Aeduis et a Treveris veniebant : Aedui questum
quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, finis
eorum popularentur ; sese ne obsidibus quidem datis pacem
3 Ariovisti redimere potuisse : Treveri autem, pagos centum 20
Sueborum ad ripas Rheni consedissee, qui Rhenum transire
conarentur ; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres.
4 Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum
sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus
copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. 25
5 Itaque re frumentaria quam celerrime potuit comparata,
magnis itineribus ad Ariovistum contendit.
- 38 Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum
cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod
est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique 30
2 viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere
3 sibi praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium
rerum quae ad bellum usui erant summa erat in eo oppido

facultas ; idque natura loci sic muniebatur ut magnam ad 4
 ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen
 Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit ;
 reliquum spatium, quod est non amplius pedum M sescen- 5
 5 torum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitu-
 dine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis
 contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum 6
 oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnis- 7
 que itineribus contendit, occupatoque oppido ibi praesidium
 10 collocat.

Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae com- 39
 meatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum voci-
 busque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine
 corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione
 15 in armis esse praedicabant (saepe numero sese cum his con-
 gressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant
 ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occu-
 pavit ut non mediocriter omnium mentis animosque pertur-
 baret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis, 2
 20 reliquisque qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti
 non magnum in re militari usum habebant ; quorum alius 3
 alia causa inlata quam sibi ad proficiscendum necessariam
 esse diceret, petebat ut eius voluntate discedere liceret ;
 non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent,
 25 remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum 4
 lacrimas tenere poterant : abditi in tabernaculis aut suum
 fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune peri-
 culum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsigna- 5
 bantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ei qui
 30 magnum in castris usum habebant, milites centurionesque
 quique equitatu praerant, perturbabantur. Qui se ex his 6
 minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri

1 facultas *ed.* 3 : difficultas X
 dubis X

3 Dubis *Valesius* : alduas
 4 M sescentorum *Napoléon III* : sescentorum X

C. IVLI CAESARIS

sed angustias itineris et magnitudinem silvarum quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, 7 ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientis milites neque propter 5 timorem signa laturos.

40 Haec cum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur sibi quaerendum aut cogitandum 10 putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam 3 ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiatu- 15 rum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut 5 de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus quam 20 ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina 6 quae a nobis accepissent sublevarent. Ex quo iudicari posse quantum haberet in se boni constantia; propterea quod quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent hos 25 7 postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem quibuscum saepe numero Helvetii congressi non solum in suis sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. 8 Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, 30 hos, si quaerent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos mensis castris se ac

4 nuntiarant *a*: renuntiabant *βB*²   23 quae *a*: quā *βB corr.*
31 hos *βB corr.*: hoc *a*   reperire *TB*²: reperiri *aU*

DE BELLO GALLICO LIB. I

paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantis
 iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et
 consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines 9
 barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem
 5 sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in 10
 rei frumentariae simulationem angustiasque itineris confer-
 rent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris de-
 sperare aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae: 11
 frumentum Sequanos, Leucos, Lingones sumministrare,
 10 iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos
 brevi tempore iudicatuos. Quod non fore dicto audientes 12
 neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri; scire
 enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut
 male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto
 15 avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita,
 felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se 13
 quod in longiorem diem collaturus fuisset repraesentaturum
 et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam
 primum intellegere posset utrum apud eos pudor atque offi-
 20 cium an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, 14
 tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non
 dubitaret, sibi que eam praetoriam cohortem futuram. Huic 15
 legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem
 confidebat maxime.

25 Hac oratione habita, mirum in modum conversae sunt 41
 omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli
 gerendi innata est; princepsque decima legio per tribunos 2
 militum ei gratias egit quod de se optimum iudicium
 fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam
 30 confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum 3
 et primorum ordinum centurionibus egerunt uti Caesari

4 hac *Bongars. III*: ac *X* 15 convictam *codd. rec.*: convinctam
M: coniunctam *AB'B* perpetua vita, felicitatem *Barthol. Riccius*:
 perpetua vitae felicitate *AB'T*: perpetuam vitae felicitatem *U*

C. IVLI CAESARIS

satisfacerent : se nec umquam dubitasse neque timuisse
neque de summa belli suum iudicium sed imperatoris esse
4 existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere ex-
quisito per Diviciacum, quod ex aliis ei maximam fidem
habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis 5
apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat,
5 profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab
exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris
milibus passuum quattuor et xx abesse.

42 Cognito Caesaris adventu, Ariovistus legatos ad eum 10
mittit : quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri
licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo
2 facere posse existimare. Non respuit condicionem Caesar,
iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id quod
3 antea petenti denegasset ultro polliceretur ; magnamque in 15
spem veniebat pro suis tantis populique Romani in eum
beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia de-
sisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus.

4 Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitte-
rentur, Ariovistus postulavit ne quem peditem ad collo- 20
quium Caesar adduceret : vereri se ne per insidias ab eo
circumveniretur : uterque cum equitatu veniret : alia ra-
5 tione sese non esse venturum. Caesar, quod neque
colloquium interposita causa tolli volebat neque salutem
suam Gallorum equitatu committere audebat, commodis- 25
simum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis,
eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime
confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum,
6 si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non
irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit : plus 30
quam pollicitus esset Caesarem ei facere ; pollicitum se in
cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad
equum rescribere.

Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis **43**
 grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti
 et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium **2**
 venerunt. Legionem Caesar quam equis vexerat passibus
5 ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti
 pari intervallo constiterunt. Ariovistus ex equis ut collo- **3**
 querentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent
 postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua **4**
 senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex
10 appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera
 amplissime missa; quam rem et paucis contigisse, et pro
 magnis hominum officiis consuesse tribui docebat. Illum, **5**
 cum neque aditum neque causam postulandi iustam
 haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia
15 consecutum. Docebat etiam quam veteres quamque iustae **6**
 causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae **7**
 senatus consulta, quotiens quamque honorifica in eos facta
 essent; ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui
 tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam appetissent.
20 Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque **8**
 amicos non modo sui nihil deperdere sed gratia, dignitate,
 honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam
 populi Romani attulissent, id eis eripi quis pati posset?
 Postulavit deinde eadem quae legatis in mandatis dederat: **9**
25 ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides
 redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere
 posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis **44**
 virtutibus multa praedicavit: transisse Rhenum sese non **2**
30 sua sponte sed rogatum et accersitum a Gallis; non sine
 magna spe magnisque praemiis domum propinquosque
 reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas,

4 vexerat *a*: de: uixerat *B*: devexerat *β*
 adduceret *a*   24 deinde *om.*, *a*

7 adducerent *β*:

C. IVLI CAESARIS

obsides ipsorum voluntate datos ; stipendium capere iure
 3 belli quod victores victis imponere consuerint. Non sese
 Gallis sed Gallos sibi bellum intulisse ; omnis Galliae
 civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra
 habuisse ; eas omnis copias a se uno proelio pulsas ac 5
 4 superatas esse. Si iterum experiri velint, se iterum para-
 tum esse decertare ; si pace uti velint, iniquum esse de
 stipendio recusare quod sua voluntate ad id tempus
 5 pependerit. Amicitiam populi Romani sibi ornamento
 et praesidio, non detrimento, esse oportere, idque se ea spe 10
 petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur
 et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusatu-
 6 rum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod
 multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui
 muniendi, non Galliae impugnandae causa facere : eius rei 15
 testimonium esse quod nisi rogatus non venerit, et quod
 7 bellum non intulerit sed defenderit. Se prius in Galliam
 venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc
 tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus
 8 egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones 20
 veniret ? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam
 nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros finis
 impetum faceret, sic item nos esse iniquos quod in suo iure
 9 se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret,
 non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum 25
 ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Aeduos
 Romanis auxilium tulisse neque ipsos in eis contentionibus
 quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent auxilio
 10 populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata
 Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui 30
 11 opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exerci-
 tum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico

sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese 12
nobilibus principibusque populi Romani gratum esse factu-
rum : id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere,
quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redi-
5 mere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem 13
Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remunera-
tuum et quaecumque bella geri vellet sine ullo eius labore
et periculo confecturum.

Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt quare 45
10 negotio desistere non posset : neque suam neque populi
Romani consuetudinem pati uti optime merentis socios
desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti
quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et 2
Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus
15 ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipen-
dium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus 3
spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia
imperium : si iudicium senatus observari oporteret, liberam
debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti
20 voluisset.

Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est 46
equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros
adequitare, lapides telaque in nostros coicere. Caesar 2
loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque im-
25 peravit ne quod omnino telum in hostis reicerent. Nam 3
etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proe-
lium fore videbat, tamen committendum non putabat ut,
pulsis hostibus, dici posset eos ab se per fidem in colloquio
circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est 4
30 qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia
Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites
fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior
alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

C. IVLI CAESARIS

47 Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit : velle se de eis rebus quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent agere cum eo : uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatis aliquem ad se 2 mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo 5 magis quod pridie eius diei Germani retineri non poterant 3 quin in nostros tela coicerent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiec- 4 turum existimabat. Commodissimum visum est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et 10 humanitate adolescentem, cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio 15 5 Ariovisti utebatur. His mandavit ut quae diceret Ariovistus cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit : Quid ad se venirent ? An speculandi causa ? Conantis dicere prohibuit et in catenas coiecit. 20

48 Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a 2 Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio uti frumento commeatuque qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur 25 3 Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas 4 non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris 5 continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc 30 erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa dele-

gerant ; cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites 6
 recipiebant : hi, si quid erat durius, concurrebant ; si qui
 graviore vulnere accepto equo deciderat, circumstiebant ;
 si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, 7
 5 tanta erat horum exercitatione celeritas ut iubis equorum
 sublevati cursum adaequarent.

Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius 49
 commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Ger-
 mani consederant, circiter passus sescentos ab his, castris
 10 idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum
 locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, 2
 tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter 3
 passus sescentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter homi-
 num numero sedecim milia expedita cum omni equitatu
 15 Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et muni-
 tione prohiberent. Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, 4
 duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit.
 Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxi- 5
 liorum ; quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

20 Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias 50
 suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem
 instruxit ; hostibus pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum 2
 quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in
 castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum
 25 copiarum quae castra minora oppugnaret misit. Acriter 3
 utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu
 suas copias Ariovistus, multis et inlatis et acceptis vulneri-
 bus, in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar 4
 quam ob rem Ariovistus proelio non decertaret, hanc re-
 30 periebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset
 ut matres familiae eorum sortibus et vaticinationibus declara-
 rent utrum proelium committi ex usu esset necne ; eas ita
 dicere : non esse fas Germanos superare, si ante novam 5
 lunam proelio contendissent.

51 Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris quod
 satis esse visum est reliquit ; omnis alarios in conspectu hos-
 tium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine
 militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad
 speciem alariis uteretur ; ipse triplici instructa acie usque 5
 2 ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger-
 mani suas copias castris eduxerunt generatimque constitue-
 runt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboces,
 Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, omnemque aciem
 suam raedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga 10
 3 relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium
 proficiscentis passis manibus flentes implorabant ne se in
 servitatem Romanis traderent.

52 Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem
 2 praefecit, uti eos testis suae quisque virtutis haberet ; ipse 15
 a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium
 3 esse animadverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter
 in hostis signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente
 celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostis coiciendi
 4 non daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. 20
 At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta
 5 impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures
 nostri milites qui in phalangas insilirent et scuta manibus
 6 revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies a
 sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro 25
 cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem pre-
 7 mebant. Id cum animadvertisset P. Crassus adulescens,
 qui equitatu praerat, quod expeditior erat quam ei qui
 inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris
 subsidio misit. 30

53 Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga
 verterunt neque prius fugere destiterunt quam ad flumen

1 praesidium α : praesidio βB corr.   3 quod D , *Manutius*: quo X

DE BELLO GALLICO LIB. I

Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque per-
venerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi tranare con-²
tenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt.
In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam³
5 nactus ea profugit : reliquos omnis equitatu consecuti nostri
interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba⁴
natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis
Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam :
utraeque in ea fuga perierunt ; duae filiae : harum altera
10 occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, cum a⁵
custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in
ipsum Caesarem hostis equitatu persequentem incidit.
Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria⁶
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae
15 Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus
hostium sibi restitutum viderat, neque eius calamitate de
tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat.
Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat utrum⁷
igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur :
20 sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius⁸
reperitus et ad eum reductus est.

Hoc proelio trans Rhenum nuntiato, Suebi qui ad ripas⁵⁴
Rheni venerant domum reverti coeperunt ; quos Ubii qui
proximi Rhenum incolunt perterritos [senserunt,] insecuti
25 magnum ex eis numerum occiderunt. Caesar, una aestate²
duobus maximis bellis confectis, maturius paulo quam
tempus anni postulabat in hiberna in Sequanos exercitum
deduxit ; hibernis Labienum praeposuit ; ipse in citeriorem³
Galliam ad conventus agendos profectus est.

1 quinque a : .V.β : quinquaginta *Orosius* vi. 7 pervenerunt U :
pervenerint a 9 utraeque a : utraque β 16 viderat a :
videbat βB corr. 18 ter sortibus βB corr. : tergoribus a : terroribus
B pr. 23 Ubii *Rhenanus* ; ubi AB'β : hūbi M 24 senserunt X :
del. *Rhenanus*

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER SECVNDVS

CUM esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], ita uti 1
supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur
litterisque item Labieni certior fiebat omnis Belgas, quam
tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum
5 Romanum coniurare obsidesque inter se dare. Coniurandi 2
has esse causas: primum quod vererentur ne, omni pacata
Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur; deinde quod 3
ab non nullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos
diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exer-
10 citum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant,
partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis stude-
bant; ab non nullis etiam quod in Gallia a potentioribus 4
atque eis qui ad conducendos homines facultates habebant
vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio
15 nostro consequi poterant.

His nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones 2
in citeriore Gallia novas conscripsit, et in ita aestate in
interiorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum
misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad 2

1 in hibernis *del. Madvig*

3 ut *M*: *om. AB'B*

C. IVLI CAESARIS

- 3 exercitum venit. Dat negotium Senonibus reliquisque
Gallis qui finitimi Belgis erant uti ea quae apud eos
gerantur cognoscant seque de his rebus certiores faciant.
- 4 Hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum
in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non 5
5 existimavit quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria
comparata castra movet, diebusque circiter quindecim ad
finis Belgarum pervenit.
- 3 Eo cum de improviseo celeriusque omni opinione venisset,
Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos 10
2 Iccium et Andecomborium, primos civitatis, miserunt; qui
dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem
populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis
consensisse, neque contra populum Romanum coniurasse;
3 paratosque esse et obsides dare et imperata facere et 15
4 oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; reli-
quos omnes Belgas in armis esse, Germanosque qui cis
5 Rhenum incolant sese cum his coniunxisse; tantumque esse
eorum omnium furorem ut ne Suessiones quidem, fratres
consanguineosque suos, qui eodem iure et isdem legibus 20
utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis
habeant, deterrere potuerint quin cum his consentirent.
- 4 Cum ab his quaereret quae civitates quantaeque in armis
essent et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque
Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus 25
2 traductos propter loci fertilitatem ibi consedis-
se; Gallosque qui ea loca incolerent expulisse; solosque esse qui, patrum
nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos Cimbro-
3 que intra finis suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri
uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem mag- 30
4 nosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum
omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod,
propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque

DE BELLO GALLICO LIB. II

multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum
 pollicitus sit cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos 5
 et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos
 posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo numero
 5 electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare.
 Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque 6
 agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam 7
 memoria Diviciacum, totius Galliae potentissimum, qui cum
 magnae partis harum regionum tum etiam Britanniae im-
 10 perium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc,
 propter iustitiam prudentiamque suam, totius belli summam
 omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polli- 8
 ceri milia armata quinquaginta. Totidem Nervios, qui
 maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint;
 15 quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos 9
 XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses
 et Viromandos totidem, Aduatucos decem et novem milia;
 Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine 10
 Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

20 Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prose- 5
 cutus, omnem senatum ad se convenire principumque
 liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his
 diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diviciacum Aeduum 2
 magnopere cohortatus docet quanto opere rei publicae
 25 communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne
 cum tanta multitudine uno tempore conflagendum sit. Id 3
 fieri posse, si suas copias Aedui in finis Bellovacorum intro-
 duxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis
 eum ab se dimittit. Postquam omnis Belgarum copias in 4
 30 unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe
 abesse ab eis quos miserat exploratoribus et ab Remis
 cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum
 finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra

C. IVLI CAESARIS

5 posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis
 muniebat, et post eum quae essent tuta ab hostibus red-
 debat, et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut
 6 sine periculo ad eum portari posset efficiebat. In eo
 flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte 5
 fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus
 relinquit: castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque
 duodeviginti pedum munire iubet.

6 Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat
 milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae 10
 oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est.
 2 Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est hacc.
 Ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus
 undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque
 defensoribus nudatus est, testudine facta, portas succendunt 15
 3 murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum
 tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consis-
 4 tendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox
 fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter
 suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex eis qui legati de 20
 pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit:
 nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non
 posse.

7 Eo de media nocte Caesar, isdem ducibus usus qui
 nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et 25
 2 funditores Balearis subsidio oppidanis mittit: quorum ad-
 ventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi
 accessit et hostibus eadem de causa spes potiendi oppidi
 3 discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque
 Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque quos adire 30
 potuerant incensis, ad castra Caesaris omnibus copiis con-
 tenderunt, et ab milibus passuum minus duobus castra

4 posset a: possent *BB corr.*   7 altitudinem *Aldus*: altitudine *X*
 20 unus *codd.* duo *deteriores*, *Flodoardus*: unum *X*

DE BELLO GALLICO LIB. II

posuerunt ; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

Caesar primo et propter multitudinem hostium et 8
propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere
5 statuit ; cotidie tamen equestribus proeliis quid hostis vir-
tute posset et quid nostri auderent periclitabatur. Ubi 2
nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad
aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod
is collis ubi castra posita erant paululum ex planitie editus
10 tantum adversus in latitudinem patebat quantum loci acies
instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris
deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim
ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis trans- 3
versam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum,
15 et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta 4
collocavit ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum
multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circum-
venire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proxime 5
conscripserat in castris relictis ut, si quo opus esset, sub-
20 sidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie
constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas
instruxerant.

Palus erat non magna inter nostrum atque hostium 9
exercitum. Hanc si nostri transirent hostes exspectabant ;
25 nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut im-
peditos aggredierentur parati in armis erant. Interim 2
proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri
transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nos-
tris, Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo 3
30 loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra
castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum 4
copiarum traducere conati sunt, eo consilio ut, si possent,

12 in frontem *a* : frontē *β* fastigatus *Aldus* : castigatus castra-
tus *a* : castigatus *β*

C. IVLI CAESARIS

castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent
5 pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros
Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum
gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10 Caesar certior factus ab Titurio omnem equitatum et levis 5
armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem tra-
2 ducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum
est. Hostis impeditos nostri in flumine aggressi magnum
3 eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos
audacissime transire conantis multitudine telorum reppule- 10
runt; primos qui transierant equitatu circumventos inter-
4 fecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque
nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa
viderunt atque ipsos res frumentaria deficere coepit, con- 15
cilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam
quemque reverti et quorum in finis primum Romani
exercitum introduxissent ad eos defendendos undique con-
venire[nt]; ut potius in suis quam in alienis finibus decerta-
5 rent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad 20
eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos
deduxit, quod Diviciacum atque Aeduos finibus Bellova-
corum appropinquare cognoverant. His persuaderi ut
diutius morarentur neque suis auxilium ferrent non poterat.

11 Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac 25
tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio,
cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum
pervenire properaret, fecerunt ut consimilis fugae profectio
2 videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita
insidias veritus, quod qua de causa discederent nondum 30
3 perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima
luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum qui
novissimum agmen moraretur praemisit. His Q. Pedium

DE BELLO GALLICO LIB. II

et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit ; T. Labienum
 legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos 4
 adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multi-
 tudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo
 5 agmine, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque im-
 petum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse 5
 a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio
 continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes
 in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo 6
 10 tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum
 fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in
 castra, ut erat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, prius quam se hostes ex terrore 12
 ac fuga reciperent, in finis Suessionum, qui proximi Remis 12
 15 erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad
 oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare 2
 conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter
 latitudinem fossae murique altitudinem, paucis defendenti-
 bus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere 3
 20 quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit.
 Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum 4
 proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, 5
 aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum,
 quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate
 25 Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione
 mittunt et petentibus Remis ut conservarentur impetrant.

Caesar, obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius 13
 Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido
 traditis, in deditionem Suessiones accepit exercitumque in
 30 Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum 2
 Bratuspantium contulissent atque ab eo oppido Caesar
 cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes
 maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem ten-
 dere et voce significare coeperunt sese in eius fidem ac

potestatem venire neque contra populum Romanum armis
 3 contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque
 ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo
 more pacem ab Romanis petierunt.

14 Pro his Diviciacus (nam post discessum Belgarum, dimissis 5
 2 Aeduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba : Bellovacos
 omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse :
 impulsos ab suis principibus, qui dicerent Aeduos a Caesare
 in servitum redactos omnis indignitates contumeliasque
 perferre, et ab Aeduis defecisse et populo Romano bellum 10
 3 intulisse. Qui eius consili principes fuissent, quod intelle-
 gerent quantam calamitatem civitati intulissent, in Britan-
 4 niam profugisse. Petere non solum Bellovacos sed etiam
 pro his Aeduos ut sua clementia ac mansuetudine in eos
 5 utatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnis 15
 Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus si qua
 bella inciderint sustentare consuerint.

15 Caesar, honoris Diviciaci atque Aeduorum causa sese eos
 in fidem recepturum et conservaturum dixit : quod erat
 civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum mul- 20
 2 titudine praestabat, sescentos obsides poposcit. His traditis
 omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in finis
 Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dedi-
 3 derunt. Eorum finis Nervii attingebant : quorum de natura
 4 moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat : nullum 25
 aditum esse ad eos mercatoribus ; nihil pati vini reliquarum-
 que rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod eis rebus
 relanguescere animos eorum et remitti virtutem existima-
 5 rent : esse homines feros magnaque virtutis ; increpitare
 atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano de- 30
 didissent patriamque virtutem proiecissent ; confirmare sese
 neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis
 accepturos.

Cum per eorum finis triduum iter fecisset, inveniebat ex 16
 captivis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia
 passuum x abesse : trans id flumen omnis Nervios consedis- 2
 adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatis
 5 et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant
 uti eandem belli fortunam experirentur) ; expectari etiam ab 3
 his Aduatucorum copias atque esse in itinere : mulieres quique 4
 per aetatem ad pugnam inutiles viderentur in eum locum
 coiecisse quo propter paludes exercitui aditus non esset.

10 His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit 17
 qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis 2
 Belgis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una
 iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum
 est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus
 15 perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque eis demon-
 strarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum
 numerum intercedere neque esse quicquam negoti, cum
 prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum
 spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri : qua pulsa im- 3
 20 pedimentisque direptis, futurum ut reliquae contra consistere
 non auderent. Adiuvabat etiam eorum consilium qui rem 4
 deferebant quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil pos-
 sent (neque enim ad hoc tempus ei rei student sed quicquid
 possunt pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum
 25 equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent,
 teneris arboribus incisus atque inflexis crebrisque in latitu-
 dinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis, effecerant
 ut instar muri hae saepes munimenta eis praeberent, quo non
 modo non intrari sed ne perspici quidem posset. His rebus 5
 30 cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum con-
 silium Nervii existimaverunt.

26 inflexis crebrisque βB^2 : om. a : que om. J 28 munimenta iis
 Rösch : munimentis a : munimenta M^2 : munimentum T 29 non
 om. T^2 posset βB corr. : possit a 30 post omittendum add.
 sibi βB corr.

C. IVLI CAESARIS

- 18 Loci natura erat haec, quem locum nostri castris dele-
gerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen
2 Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine
pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius,
passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte 5
3 silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas
silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco
secundum flumen paucae stationes equitum videbantur.
Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.
- 19 Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis: 10
sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad
2 Nervios detulerant. Nam †quod hostis† appropinquabat,
consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat;
3 post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae
legiones quae proxime conscriptae erant totum agmen clau- 15
4 debant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri
cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hos-
5 tium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem
in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros
impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad 20
finem †porrecta ac loca aperta †pertinebant, cedentis in-
sequi auderent, interim legiones sex quae primae venerant,
6 opere dimenso, castra munire coeperunt. Ubi prima
impedimenta nostri exercitus ab eis qui in silvis abdi-
latebant visa sunt, quod tempus inter eos committendi 25
proeli convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque consti-
tuerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus
7 copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fece-
runt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeri-
tate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et 30
8 ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes
viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad

12 quod α : quoad β : quod ad *Dinter* hostis *A'BU*: hostes *RT*:
hosti *Ursinus* 21 ac *del. Dinter*: ac et aperta *del. Frigell*

nostra castra atque eos qui in opere occupati erant contenderunt.

Caesari omnia uno tempore erant agenda : vexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurrere oporteret ; signum tuba dandum ; ab opere revocandi milites ; qui paulo longius aggeris petendi causa processerant arcessendi ; acies instruenda ; milites cohortandi ; signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatem et successus hostium impediēbat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati quid fieri oporteret non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se quae videbantur administrabant.

Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent ne perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant quam quo telum adigi posset, proeli committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus ut non modo ad insignia accommodanda sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

Instructo exercitu magis ut loci natura deiectusque collis

4-5 quod . . . oporteret *del. Aldus*
 27 induendas $R^2 T^2$: inducendas X
 27 B' : detrudenda $A'R$ *corr.*

23 adigi *Madvig* : adici a
 28 detrahenda βB *corr.* : detruenda X
 31 deiectus *Nipperdey* : delectus X

et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari neque quid in quaque parte opus esset 5 provideri neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque 2 eventus varii sequebantur.

23 Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantis insecuti gladiis magnam partem 2 eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum progressi rursus resistentis hostis redintegrato proelio in fugam coiecerunt. Item 3 alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Viromanduis quibuscum erant congressi, ex loco 4 superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro 20 cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperi tenebat, ad eum locum 5 contenderunt; quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit. 25

24 Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites qui cum eis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant; et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis 30 nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostis in nostris castris 3 versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul

DE BELLO GALLICO LIB. II

eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremi-
 tusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti fere-
 bantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, 4
 quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxili
 5 causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitu-
 dine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene
 circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas,
 diversos dissipatosque in omnis partis fugere vidissent, de-
 speratis nostris rebus domum contenderunt; Romanos 5
 10 pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostis
 potitos civitati renuntiaverunt.

Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum 25
 cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum
 collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad
 15 pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus
 centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso,
 reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vul-
 neratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortis-
 simo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se
 20 sustinere non posset, reliquos esse tardiores, et non nullos
 ab novissimis deserto proelio excedere ac tela vitare, hostis
 neque a fronte ex inferiore loco subeuntis intermittere et ab
 utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque
 ullum esse subsidium quod summitti posset, scuto ab novis- 2
 25 simis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in
 primam aciem processit centurionibusque nominatim appel-
 latis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos
 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu 3
 spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque
 30 in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam
 navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, 26
 item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit ut

C. IVLI CAESARIS

paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in
2 hostis inferrent. Quo facto cum alius alii subsidium ferret
neque timerent ne aversi ab hoste circumvenirentur, au-
3 daciis resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim
milites legionum duarum quae in novissimo agmine prae- 5
sidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato, cursu incitato
4 in summo colle ab hostibus conspiciebantur; et T.
Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore quae
res in nostris castris gererentur conspiciatus, decimam legio-
5 nem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum 10
fuga quo in loco res esset quantoque in periculo et castra
et legiones et imperator versaretur cognovissent, nihil ad
celeritatem sibi reliqui fecerunt.

27 Horum adventu tanta rerum commutatio est facta ut
nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis 15
innixi proelium redintegrarent; tum calones, perterritos
hostis conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt;
2 equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omni-
bus in locis pugnant quo se legionariis militibus praeferrent.
3 At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem 20
praestiterunt ut, cum primi eorum cecidissent, proximi
iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugna-
4 rent; his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superes-
sent, ut ex tumulo, tela in nostros coicerent et pila inter-
5 cepta remitterent: ut non nequiquam tantae virtutis homines 25
iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascen-
dere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae
facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

28 Hoc proelio facto et prope ad interneccionem gente ac
nomine Nerviorum redacto, maiores natu, quos una cum 30
pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dix-
ramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum,
2 victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant

17 occurrerent β
Weissenborn

19 pugnant, quo α : pugne β : pugnando

consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dedide- 2
runt, et in commemoranda civitatis calamitate ex sescentis
ad tris senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos,
qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos 3
5 Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur,
diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis
uti iussit et finitimis imperavit ut ab iniuria et maleficio se
suosque prohiberent.

Aduatuçi, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis 29
10 auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere
domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, 2
sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum con-
tulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altis- 3
simas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter
15 acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum
pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro
munierant, tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in
muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque pro- 4
gnati qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam
20 facerent, eis impedimentis quae secum agere ac portare
non poterant citra flumen Rhenum depositis custodiam ex
suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt.
Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, 5
cum alias bellum inferrent alias inlatum defenderent, con-
25 sensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum
delegerunt.

Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido 30
excursiones faciebant, parvulisque proeliis cum nostris con-
tendebant; postea vallo pedum in circuitu quindecim mi- 2
30 lium crebrisque castellis circummuniti oppido sese contine-
bant. Ubi vineis actis, aggere exstructo, turrim procul con- 3
stitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare
vocibus quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur:

4 quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines
tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae
magnitudine corporum suorum brevitudo nostra contemp-
tū est) tanti oneris turrim in muros sese collocare con-
fiderent? 5

31 Ubi vero moveri et appropinquare moenibus viderunt,
nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem
2 de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non existi-
mare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae
altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent: 10
3 se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum
petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansue-
tudo, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos
4 esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnis fere
finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere; a quibus 15
5 se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare, si
in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo
Romano pati quam ab eis per cruciatum interfici inter quos
dominari consueverunt.

32 Ad haec Caesar respondit: se magis consuetudine sua 20
quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius quam
murus aries attigisset se dedidissent; sed deditionis nullam
2 esse condicionem nisi armis traditis. Se id quod in Nervii
fecisset facturum finitimisque imperaturum ne quam dedi-
3 ticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad 25
4 suos, quae imperarentur facere dixerunt. Armorum magna
multitudine de muro in fossam quae erat ante oppidum
iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem
acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia,
ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, 30
portis patefactis eo die pace sunt usi.

2 hominibus *codd. detor.*: omnibus *X* 4 muros *AB'*: muro *M*:
muro *β*: *an muro posse se?* 10 *post* promovere *add.* et ex propin-
quitate pugnac *ββ*

Sub vesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido 33
 exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam
 acciperent. Illi ante inito, ut intellectum est, consilio, 2
 quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut deni-
 5 que indiligentius servaturos crediderant, partim cum eis
 quae retinuerant et celaverant armis, partim scutis ex cor-
 tice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis
 exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua
 minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur,
 10 omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt.
 Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione 3
 facta, ex proximis castellis eo concursum est ; pugnatumque 4
 ab hostibus ita acriter est ut a viris fortibus in extrema spe
 salutis iniquo loco contra eos qui ex vallo turribusque tela
 15 iacerent pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes
 salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor, 5
 reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis 6
 portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus
 nostris, sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit.
 20 Ab eis qui emerant capitum numerus ad eum relatus est 7
 milium quinquaginta trium.

Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una 34
 miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esubios,
 Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanum-
 25 que attingunt, certior factus est omnis eas civitates in
 deditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad 35
 barbaros opinio perlata est, uti ab eis nationibus quae trans
 Rhenum incolerent mitterentur legati ad Caesarem, qui se
 30 obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas 2
 legationes Caesar, quod in Italiani Illyricumque properabat,
 inita proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, 3

23 Venellos *Glück*: Unellos *X*
 estivos *T*

Esubios *Glück*: Sesuvios *aU*:

26 ditionem *β*

CAESARIS DE BELLO GALLICO LIB. II

Andes, Turones, quaeque civitates propinquae eis locis erant
ubi bellum gesserat legionibus in hibernacula deductis, in
4 Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris
†dies† quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus
accidit nulli.

5

4 dies *X*: dierum *Frigell*: in dies *Dinter*

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER TERTIVS

CUM in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. Galbam cum **1**
legione XII. et parte equitatus in Nantuates, Veragros,
Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno
et flumine Rhodano ad summas Alpis pertinent. Causa **2**
5 mittendi fuit quod iter per Alpis, quo magno cum periculo
magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri
volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his **3**
locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis **4**
aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expug-
10 natis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et
pace facta, constituit cohortis duas in Nantuatibus collocare,
et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Vera-
grorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus positus **5**
in valle, non magna adiecta planitie, altissimis montibus
15 undique continetur. Cum hic in duas partis flumine **6**
divideretur, alteram partem eius vici Gallis [ad hiemandum]
concessit, alteram vacuum ab his relictam cohortibus attri-
buit. Eum locum vallo fossaque munivit.

Cum dies hibernorum complures transissent frumentum- **2**

15 hic *UB corr.*: hinc *αT* flumine *βB corr.*: flumen *α* **16** ad
hiemandum *X*: *del. Kraner*: post cohortibus *pon. Oudendorp*

C. IVLI CAESARIS

que eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte vici quam Gallis concesserat omnis noctu discessisse, montisque qui impenderent a maxima
2 multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionis- 5
3 que opprimendae consilium caperent: primum quod legionem neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa
4 missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in 10
5 vallem decurrerent et tela coicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, et Romanos non solum itinerum causa sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari 15
et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

3 His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditioe 20
facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere
2 coepit. Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur neque 25
subsidio veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute non nullae huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus quibus eo pervenissent ad
3 salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc 30
reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri et castra defendere.

4 Brevis spatio interiecto, vix ut eis rebus quas constituissent

DE BELLO GALLICO LIB. III

collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaque in vallum coicere. Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, 5 ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari quod 3 diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter 4 paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna 10 excedendi sed ne saucio quidem eius loci ubi constiterat relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac 5 non solum vires sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum 15 scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primi 2 pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consili magni et virtutis, ad Galbam accurrunt at- 20 que unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis cen- 3 turionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post, dato signo, ex castris erum- 25 perent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

Quod iussi sunt faciunt, ac subito omnibus portis erup- 6 tione facta neque cognoscendi quid fieret neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata for- 2 tuna eos qui in spem potiendorum castrorum venerant 30 undique circumventos interficiunt, et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis armisque 3

C. IVLI CAESARIS

4 exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo
 proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat
 atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis
 occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque
 inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis 5
 5 incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste
 prohibente aut iter demorante incolumem legionem in
 Nantuates, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

7 His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam
 Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, 10
 victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum
 profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones
 cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est.
 2 Eius belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum
 legione septima proximus mare Oceanum in Andibus 15
 3 hiemarar. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, prae-
 fectos tribunosque militum compluris in finitimas civitates
 4 frumenti causa dimisit; quo in numero est T. Terrasidius
 missus in Esubios, M. Trebius Gallus in Curiosolitas,
 Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. 20

8 Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae
 maritimae regionum earum, quod et navis habent Veneti
 plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et
 scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt,
 et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus 25
 interiectis, quos tenent ipsi, omnis fere qui eo mari uti
 2 consuerunt habent vectigalis. Ab his fit initium retinendi
 Sili atque Velani, quod per eos suos se obsides quos
 3 Crasso dedissent reciperaturos existimabant. Horum auc-
 toritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et re- 30
 pentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque
 retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter
 se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque

omnis fortunae exitum esse laturos ; reliquasque civitates 4
sollicitant, ut in ea libertate quam a maioribus acceperint
permanere quam Romanorum servitatem perferre mallent.
Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, 5
5 communem legationem ad P. Crassum mittunt : si velit
suos recipere, obsides sibi remittat.

Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod 9
ipse aberat longius, navis interim longas aedificari in flumine
Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia
10 institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus 2
celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus
potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item 3
civitates cognito Caesaris adventu [certiores facti], simul
quod quantum in se facinus admisissent intellegebant,
15 legatos, quod nomen ad omnis nationes sanctum inviolatum-
que semper fuisset, retentos ab se et in vincla coiectos, pro
magnitudine periculi bellum parare et maxime ea quae
ad usum navium pertinent providere instituunt, hoc maiore
spe quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse 4
20 itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter
inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque 5
nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se
morari posse confidebant ; ac iam ut omnia contra opinionem 6
acciderent, tamen se plurimum navibus posse, [quam] Ro-
25 manos neque ullam facultatem habere navium neque eorum
locorum ubi bellum gesturi essent vada, portus, insulas
novisse ; ac longe aliam esse navigationem in concluso mari 7
atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant.
His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in 8
30 oppida comportant, navis in Venetiam, ubi Caesarem
primum esse bellum gesturum constabat, quam plurimas
possunt cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexo- 9

2 acceperint β : acceperant α 3 malint β 13 certiores
facti X : *del. Aldus*   24 quam *del. cd. 1*

C. IVLI CAESARIS

vios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios asciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

10 Erant hae difficultates belli gerendi quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: **5**
2 iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquae nationes
3 sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellegeret
4 omnis fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnis autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

11 Itaque T. Labienum legatum in Treveros, qui proximi **15**
2 flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si
3 per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero **20**
equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus
4 tribus in Venellos, Curiosolitas Lexoviosque mittit, qui eam
5 manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi **25**
Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit et cum primum posset in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12 Erant eiusmodi fere situs oppidorum ut posita in extremis **30**
lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod bis accedit semper horarum XII spatio, neque navibus, quod rursus minuenta

aestu naves in vadis adffictarentur. Ita utraque re oppi- 2
 dorum oppugnatio impediabatur; ac si quando magnitudine
 operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque
 his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare
 5 coeperant, magno numero navium appulso, cuius rei sum-
 mam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque
 in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus isdem oppor-
 tunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam 3
 partem aestatis faciebant quod nostrae naves tempestatibus
 10 detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari,
 magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus difficultas
 navigandi.

Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armatae- 13
 que erant: carinae aliquanto planiores quam nostrarum
 15 navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere
 possent; prorae admodum erectae, atque item puppes ad 2
 magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae;
 naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam 3
 perferendam; transtra pedalibus in altitudinem trabibus
 20 confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae
 pro funibus ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alu- 4
 taeque tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam
 atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri
 simile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus
 25 ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non
 satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus 5
 nostrae classi eiusmodi congressus erat ut una celeritate
 et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro
 vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora.
 30 Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in 6
 his erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum
 adigebatur, et eadem de causa minus commode scopulis

32 adigebatur *U*: adiciebatur *aT*
 copulis *Palatinus*

scopulis (scopolis *B X*:
^v

C. IVLI CAESARIS

7 continebantur. Accedebat ut, cum saevire ventus coepisset
 et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et
 in vadis consisterent tutius et ab aestu relictæ nihil saxa
 et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus
 casus erat extimescendus. 5

14 Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit
 frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis
 oppidis reprimi neque eis noceri posse, statuit exspectan-
 2 dam classem. Quæ ubi convenit ac primum ab hostibus
 visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque 10
 omni genere armorum ornatissimæ profectæ ex portu
 3 nostris adversæ constitierunt; neque satis Bruto, qui classi
 præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus
 singulæ naves erant attributæ, constabat quid agerent
 4 aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri 15
 non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen
 has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut
 neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent
 5 et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno
 usui res præparata a nostris, falces præacutæ insertæ 20
 adfixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium.
 6 His cum funes qui antemnas ad malos destinabant com-
 prehensi adductique erant, navigio remis incitato præ-
 7 rumpebantur. Quibus abscisis antennæ necessario con-
 cidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis 25
 armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium
 8 uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum
 in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo
 magis quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus
 res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset: 30
 9 omnes enim colles ac loca superiora unde erat propinquus
 despectus in mare ab exercitu tenebantur.

2 et se vento *T*²: vento *a*   10 ducentas xx *a*   18 adigi
Madvig: adici *X*   22 destinabant *T*: distinebant *AB'U*

Disiectis ut diximus antemnis, cum singulas binac ac 15
 ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere
 in hostium navis contendebant. Quod postquam barbari 2
 fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, cum
 5 ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere
 contenderunt. Ac iam conversis in eam partem navibus 3
 quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas
 exstitit ut se ex loco commovere non possent. Quae 4
 quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit oppor-
 10 tuna: nam singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut
 perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram
 pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum
 pugnaretur.

Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae 16
 15 confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam 2
 gravioris aetatis in quibus aliquid consili aut dignitatis
 fuit eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat in
 unum locum coegerant; quibus amissis reliqui neque quo 3
 se reciperent neque quem ad modum oppida defenderent
 20 habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt.
 In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit quo dili- 4
 gentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum con-
 servaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona
 vendidit.

25 Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum 17
 eis copiis quas a Caesare acceperat in finis Venellorum
 pervenit. His praecerat Viridovix ac summam imperi 2
 tenebat earum omnium civitatum quae defecerant, ex
 quibus exercitum magnasque copias coegerat; atque eis 3
 30 paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique, senatu suo
 interfecto quod auctores belli esse nolebant, portas claus-
 erunt seque cum Viridovice coniunxerunt; magnaue prae- 4
 terea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum
 latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque

C. IVLI CAESARIS

- bellandi ab agri cultura et cotidiano labore revocabat.
5 Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat,
cum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset
cotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut
iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret, 5
sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur ;
6 tantamque opinionem timoris praebuit ut iam ad vallum
7 castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa
faciebat quod cum tanta multitudine hostium, praesertim
eo absente qui summam imperi teneret, nisi aequo loco 10
aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non
existimabat.
- 18 Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam
hominem et callidum delegit, Gallum, ex eis quos auxili
2 causa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicita- 15
tionibusque persuadet uti ad hostis transeat, et quid fieri
3 velit edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem
Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis
4 prematur docet, neque longius abesse quin proxima nocte
Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem 20
5 auxili ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est,
conclamant omnes occasionem negoti bene gerendi amit-
6 tendam non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad
hoc consilium Gallos hortabantur : superiorum dierum
Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, 25
cui rei parum diligenter ab his erat provisum, spes Venetici
belli, et quod fere libenter homines id quod volunt credunt.
7 His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces
ex concilio dimittunt quam ab his sit concessum arma uti
8 capiant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti, 30
ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis quibus
fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.
- 19 Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis
circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut

DE BELLO GALLICO LIB. III

quam minimum spatii ad se colligendos armandosque
 Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos 2
 hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter
 ea quae ferebant onera, subito duabus portis eruptionem
 5 fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia 3
 ac defetigatione, virtute militum et superiorum pugnarum
 exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum
 ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris 4
 viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum
 10 occiderunt; reliquos equites consecuti paucos, qui ex fuga
 evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna 5
 Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus; civita-
 tesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad 6
 bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus,
 15 sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas
 mens eorum est.

Eodem fere tempore P. Crassus, cum in Aquitaniam 20
 pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum
 latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae
 20 est aestimanda, cum intellegeret in eis locis sibi bellum
 gerendum ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus
 legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde L.
 Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non
 mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque 2
 25 re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis
 praeterea viris fortibus Tolosa [Carcasone] et Narbone, quae
 sunt civitates Galliae provinciae finitimae [ex] his regionibus,
 nominatim evocatis in Sontiatum finis exercitum introduxit.
 Cuius adventu cognito Sontiates, magnis copiis coactis 3
 30 equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen
 nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt,
 deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris 4
 subito pedestris copias, quas in convalle in insidiis colloca-

12 post Caesar add. est β B var.
 ex secl. cd. 1

26 Carcasone β : om. a 27

C. IVLI CAESARIS

verant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

21 Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem quid sine imperatore et sine 5 reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga
2 vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus
3 fortiter resistentibus vineas turrisque egit. Illi, alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt), ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat 15 petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

22 Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adiatunus, qui summam imperi tenebat, cum de devotis, quos illi soldurios appellant, quorum haec est condicio ut omnibus in vita commodis una cum eis 20 fruantur quorum se amicitiae dediderint, si quid eis per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem
3 consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam qui, eo interfecto cuius se amicitiae devovisset,
4 mori recusaret: cum his Adiatunus eruptionem facere 25 conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen uti eadem deditionis condicione uteretur ab Crasso impetravit.

23 Armis obsidibusque acceptis, Crassus in finis Vocatum 30 et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari, commoti quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus quibus eo ventum erat expugnatum cognoverant,

legatos quoque versum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas 3 civitates legati quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae : inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum 4 5 adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ei deli- 5 guntur qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi 6 consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, 10 com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidi relinquere, ob eam causam minus commode frumentum com meatumque sibi supportari, in dies hostium 15 numerum augeri, non cunctandum existimavit quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnis idem 8 sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

Prima luce productis omnibus copiis duplici acie insti- 24 tuta, auxiliis in mediam aciem collectis, quid hostes consili 20 caperent exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis com meatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri ; et, si propter inopiam rei frumentariae Romani 3 sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato 4 ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione 5 atque opinione timidiores hostes nostros milites alacriores 30 ad pugnandum effecissent atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coiectis 25

C. IVLI CAESARIS

defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque sumministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur 5 telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

26 Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis 10 pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis eis cohortibus quae praesidio castris relictæ intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad 15 eas quas diximus munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt quam plane ab eis videri aut quid rei gereretur cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius 20 impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, 25 multa nocte se in castra recipit.

27 Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso deditit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, 2 Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ultimae 30 nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

12 iis *AB'*: hiis *M*: .III. β 13 intritæ *codd. deter.*: intrite *U*:
 interritæ *aT*   16 prorutis *Faermus*: proruptis *X*   29 Elusates
cod. unus deter.: flustates *X*

DE BELLO GALLICO LIB. III

Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas **28**
 erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique
 super erant qui in armis essent neque ad eum umquam
 legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter con-
 5 fici posse eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac
 reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intel- 2
 legebant maximas nationes quae proelio contendissent
 pulsas superatasque esse, continentisque silvas ac paludes
 habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum 3
 10 initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire
 instituisset neque hostis interim visus esset, dispersis in
 opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt
 et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma 4
 ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus in-
 15 terfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis
 perdiderunt.

Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit **29**
 et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere
 impetus fieri posset, omnem eam materiam quae erat caesa
 20 conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque
 latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis 2
 diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta
 ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi
 sunt tempestates consecutae uti opus necessario intermit-
 25 teretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus
 milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus 3
 eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum
 reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus
 quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS

EA quae secuta est hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio 1
M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri
magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transie-
runt non longe a mari quo Rhenus influit. Causa trans- 2
5 eundi fuit quod ab Suebis compluris annos exagitati bello
premebantur et agri cultura prohibebantur. Sueborum gens 3
est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium.
Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quot annis 4
singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt.
10 Reliqui qui domi manserunt se atque illos alunt; hi 5
rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent.
Sic neque agri cultura nec ratio atque usus belli intermit- 6
titur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque 7
longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet.
15 Neque multum frumento sed maximam partem lacte atque 8
pecore vivunt, multumque sunt in venationibus; quae res et 9
cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae, quod
a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino
contra voluntatem faciant, et vires alit et immani corporum
20 magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetu- 10
dinem adduxerunt ut locis frigidissimis neque vestitus

C. IVLI CAESARIS

praeter pellis haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavantur in fluminibus.

2 Mercatoribus est aditus magis eo ut quae bello ceperint quibus vendant habeant, quam quo ullam rem ad se impor- 5
 2 tari desiderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis his non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, prava atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut sint
 3 laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur equosque eodem remanere 10
 4 vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter cum usus est recipiunt; neque eorum moribus turpius quicquam aut
 5 inertius habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire 15
 6 audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

3 Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum 20
 2 numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suebis circiter milia passuum sescenta agri
 3 vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo quam sunt eiusdem generis et 25
 ceteris humaniores†, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter
 4 propinquitatem quod Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, 30
 tamen vectigalis sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

2 lavantur X: lavarentur *Nipperdey*
 et ceteris X: ceteri sunt *Frigell*

25 sunt *del. Frigell*
 28 quod *del. Heller*

DE BELLO GALLICO LIB. IV

In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri, quos supra 4
 diximus, qui compluris annos Sueborum vim sustinuerunt,
 ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae
 triennium vagati ad Rhenum pervenerunt; quas regiones 2
 5 Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros,
 aedificia, vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu 3
 perterriti ex eis aedificiis quae trans flumen habuerant
 demigraverunt, et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos
 transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque vi 4
 10 contendere propter inopiam navium neque clam transire
 propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas
 sedes regionesque simulaverunt et tridui viam progressi
 rursus reverterunt, atque omni hoc itinere una nocte 5
 equitatu confecto inscios inopinantisque Menapios oppres-
 15 serunt, qui de Germanorum discessu per exploratores 6
 certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remi-
 graverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, 7
 prius quam ea pars Menapiorum quae citra Rhenum erat
 certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum
 20 aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis
 aluerunt.

His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gal- 5
 lorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et
 novis plerumque rebus student, nihil his committendum
 25 existimavit. Est enim hoc Gallicae consuetudinis uti et 2
 viatores etiam invitos consistere cogant et quod quisque
 eorum de quaque re audierit aut cognoverit quaerant, et
 mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex
 regionibus veniant quasque ibi res cognoverint pronuntiare
 30 cogant. His rebus atque auditionibus permoti de summis 3
 saepe rebus consilia ineunt quorum eos in vestigio paenitere
 necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad
 voluntatem eorum ficta respondeant.

18 erat α : qui (quieta *Scaliger*) in suis sedibus erat β 25 autem *RJ*
 CAESAR, B. G.   5**

C. IVLI CAESARIS

6 Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori bello
occurreret, maturius quam consuere ad exercitum profi-
2 ciscitur. Eo cum venisset, ea quae fore suspicatus erat
3 facta cognovit: missas legationes ab non nullis civitatibus
ad Germanos invitatosque eos uti ab Rheno discederent, 5
4 omniaque quae postulassent ab se fore parata. Qua spe
adducti Germani latius vagabantur et in finis Eburonum et
Condusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant.
5 Principibus Galliae evocatis, Caesar ea quae cognoverat
dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et 10
confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis
gerere constituit.

7 Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in
ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audie-
2 bat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati 15
3 ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque
prioses populo Romano bellum inferre neque tamen
recusare, si lacesantur, quin armis contendant, quod
Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, qui-
cumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec 20
4 tamen dicere, venisse invitos, eiectos domo; si suam gratiam
Romani velint, posse eis utilis esse amicos; vel sibi agros
attribuant vel patiantur eos tenere quos armis possederint:
5 sese unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immortales
pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem 25
quem non superare possint.

8 Ad haec quae visum est Caesar respondit; sed exitus fuit
orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in
2 Gallia remanerent; neque verum esse, qui suos finis tueri
non potuerint alienos occupare; neque ullos in Gallia 30
vacare agros qui dari tantae praesertim multitudini sine
3 iniuria possint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus
considerare, quorum sint legati apud se et de Sueborum

9 evocatis β : vocatis α

24 nec liquidè *U*: ne dii quidem αT

DE BELLO GALLICO LIB. IV

iniuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

Legati haec se ad suos relatores dixerunt et re deliberata **9**
 post diem tertium ad Caesarem reversuros: interea ne
5 propius se castra moveret petierunt. Ne id quidem Caesar **2**
 ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam **3**
 partem equitatus ab eis aliquot diebus ante praedandi
 frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam:
 hos exspectari equites atque eius rei causa moram in-
10 terponi arbitrabatur.

Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingo- **10**
 num, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur
 Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius ab **2**
 Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus **3**
15 autem oritur ex Lepontiis, qui Alpibus incolunt, et longo
 spatio per finis Nantuatum, Helvetiorum, Sequanorum,
 Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur et, **4**
 ubi Oceano appropinquavit, in plura defluit partis, multis
 ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris
20 barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus **5**
 atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in
 Oceanum influit.

Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus **11**
 abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur; qui
25 in itinere congressi magnopere ne longius progrediretur
 orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos **2**
 equites qui agmen antecessissent praemitteret eosque
 pugna prohiberet, sibi ut potestatem faceret in Ubios
 legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi **3**
30 iure iurando fidem fecisset, ea condicione quae a Caesare
 ferretur se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi

1 se Ubiis λ : suebis α : se ab ubiis β **13** insulam *Aldus*:
 insulamque *MT*: insulam quae *AB* *post* Batavorum *add.* in
 Oceanum influit *X*: *del. Aldus* **22** defluit α : diffluit β

C. IVLI CAESARIS

4 tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo
pertinere arbitrabatur ut tridui mora interposita equites
corum qui abessent reverterentur; tamen sese non longius
milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo
5 die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, 5
6 ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos
qui cum omni equitatu antecesserant mittit qui nuntiarent
ne hostis proelio lacerent et, si ipsi lacerentur, sus-
tinerent quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

12 At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, 10
quorum erat $\bar{v}$ numerus, cum ipsi non amplius octingentos
equites haberent, quod ei qui frumentandi causa ierant trans
Mosam nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod
legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is
dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter 15
2 nostros perturbaverunt; rursus resistentibus, consuetudine
sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribusque
nostris deiectis reliquos in fugam coiecerunt atque ita
perterritos egerunt ut non prius fuga desisterent quam in
3 spectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex 20
4 equitibus nostris interficiuntur quattuor et LXX, in his vir
fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius
avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu
5 nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus
auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato 25
6 deiectus quoad potuit fortissime restitit: cum circumventus
multis vulneribus acceptis cecidisset atque id frater, qui
iam proelio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo
se hostibus obtulit atque interfectus est.

13 Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos au- 30
diendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab eis
qui per dolum atque insidias petita pace ultro bellum in-
2 tulissent: exspectare vero, dum hostium copiae augerentur
equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat

et, cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos 3
 hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti sentiebat ;
 quibus ad consilia capienda nihil spati dandum existimabat.
 His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore 4
 5 communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret oppor-
 tunissime res accidit, quod postridie eius diei mane eadem
 et perfidia et simulatione usi Germani frequentes, omnibus
 principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra
 venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod 5
 10 contra atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie
 commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo
 impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retineri 6
 iussit, ipse omnis copias castris eduxit equitatumque, quod
 recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subse-
 15 qui iussit.

Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere 14
 confecto, prius ad hostium castra pervenit quam quid
 ageretur Germani sentire possent. Qui omnibus rebus 2
 subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu
 20 suorum, neque consili habendi neque arma capiendi spatio
 dato perturbantur, copiasne adversus hostem ducere, an
 castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. Quorum 3
 timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri
 pristini diei perfidia incitati in castra irruperunt. Quo loco 4
 25 qui celeriter arma capere potuerunt paulisper nostris resti-
 terunt atque inter earum impedimenta^{que} proelium com-
 miserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque 5
 (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque
 transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos
 30 Caesar equitatum misit. v

Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici 15
 viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex
 castris eiecerunt; et cum ad confluentem Mosae et Rheni 2

5-6 opportunissima β 12 gavisus β : gravior α

C. IVLI CAESARIS

pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, 3 lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum ccccxxx milium fuisset, se 5 4 in castra receperunt. Caesar eis quos in castris retinuerat 5 discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti quorum agros vexaverant remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

16 Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit 10 sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima quod, cum videret Germanos tam facile impelli ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent et posse et audere populi Romani exercitum 2 Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus 15 Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in finis 3 Sugambrorum receperat seque cum eis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset qui postularent eos qui 20 sibi Galliaeque bellum intulissent sibi dederent, responderunt: populi Romani imperium Rhenum finire: si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperi aut potestatis trans Rhenum 5 postularet? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad 25 Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant ut sibi auxilium ferret, quod 6 graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere occupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui temporis 30 7 satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et

amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam 8
copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

Caesar his de causis quas commemoravi Rhenum trans- 17
ire decreverat, sed navibus transire neque satis tutum esse
5 arbitratur neque suae neque populi Romani dignitatis
esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis 2
proponeretur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinem-
que fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non
traducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc
10 instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta, 3
dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum
inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in 4
flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo
derecte ad perpendicularum sed prone ac fastigate, ut secun-
15 dum naturam fluminis procumberent, eis item contraria duo 5
ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenam
ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis con-
versa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus 6
immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis
20 utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus 7
disclusis atque in contrariam partem revinctis, tanta erat
operis firmitudo atque ea rerum natura ut, quo maior vis
aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur. Haec 8
derecta materia iniecta contexebantur ac longuriis crati-
25 busque consternebantur; ac nihilo setius sublicae et ad 9
inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro
ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis
exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio ut, 10
si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a bar-
30 baris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur
neu ponti nocerent.

Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, 18
omni opere effecto, exercitus traducitur. Caesar, ad utram- 2
que partem pontis firmo praesidio relicto, in finis Sugam-

C. IVLI CAESARIS

- 3 brorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad
eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam peten-
tibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet.
- 4 Sugambri, ex eo tempore quo pons institui coeptus est fuga
comparata, hortantibus eis quos ex Tencteris atque Usipeti- 5
bus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia
exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.
- 19 Caesar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus
vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis, se in finis
Ubiorum recepit atque eis auxilium suum pollicitus, si ab 10
2 Suebis premerentur, haec ab eis cognovit: Suebos, postea
quam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo
concilio habito nuntios in omnis partis dimisisse, uti de
oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvis
deponerent, atque omnes qui arma ferre possent unum 15
3 in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere
regionum earum quas Suebi obtinerent: hic Romanorum
4 adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod
ubi Caesar comperit, omnibus rebus eis confectis, quarum
rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis 20
metum iniceret, ut Sugambros. ulcisceretur, ut Ubios obsi-
dione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum
consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum
arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.
- 20 Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod 25
omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes,
tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus
fere Gallicis bellis hostibus nostris inde sumministrata auxilia
2 intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum defi-
ceret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo 30
insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus,
aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita.
- 3 Neque enim temere praeter mercatores illo adiit quisquam

DE BELLO GALLICO LIB. IV

neque eis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque
 eas regiones quae sunt contra Gallias notum est. Itaque 4
 vocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset
 insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes inco-
 5 lerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis
 uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitu-
 dinem idonei portus reperire poterat.

Ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, 21
 idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum navi longa
 10 praemittit. Huic mandat ut exploratis omnibus rebus ad 2
 se quam primum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in 3
 Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britan-
 niam traiectus. Huc navis undique ex finitimis regionibus 4
 et quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat
 15 classem iubet convenire. Interim, consilio eius cognito 5
 et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus
 insulae civitatibus ad eum legati veniunt qui polliceantur
 obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare.
 Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque ut in ea 6
 20 sententia permanerent, eos domum remittit et cum eis una 7
 Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi
 constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et
 quem sibi fidelem esse arbitrabatur cuiusque auctoritas
 in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat 8
 25 quas possit adeat civitates horteturque ut populi Romani
 fidem sequantur seque celeriter eo venturum nuntiet.
 Volusenus, perspectis regionibus omnibus quantum ei 9
 facultatis dari potuit qui navi egredi ac se barbaris com-
 mittere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur,
 30 quaeque ibi perspexisset renuntiat.

Dum in his locis Caesar navium parandarum causa mora- 22
 tur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt qui
 se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines

C. IVLI CAESARIS

barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea quae imperasset facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat 5 neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum eis numerum obsidum imperat: 3 quibus adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea 10 navium longarum habebat quaestori, legatis, praefectisque 4 distribuit. Huc accedebant xviii onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum octo vento tenebantur quo minus in eundem portum venire possent: has equi- 5 tibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino 15 et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum ab quibus ad eum legati non 6 venerant ducendum dedit; P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio quod satis esse arbitrabatur portum tenere iussit. 20

23 His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et navis conscendere et se sequi 2 iussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britan- 25 niam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hos- 3 tium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis 4 superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reli- 30 quae naves eo convenirent ad horam nonam in ancoris

2 pollicerentur *β*: pollicentur *a*   6 tantularum *β*: tantarum *a*
 9 LXXX *β* *Orosius* vi. 9: octingentis octingenta *A*: ·DCCC·LXXX·*M*:
 octingentis octoginta *B'*

exspectavit. Interim, legatis tribunisque militum convocatis, 5
 et quae ex Voluseno cognosset et quae fieri vellet ostendit ;
 monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res
 postularent, ut quae celerem atque instabilem motum
 5 haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab eis admini-
 strarentur. His dimissis, et ventum et aestum uno tempore 6
 nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter
 milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac
 plano litore navis constituit.

10 At barbari, consilio Romanorum cognito praemisso equi- 24
 tatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti
 consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi
 prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod 2
 naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non
 15 poterant, militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus,
 magno et gravi onere armorum oppressis, simul et de
 navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum
 hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum 3
 in aquam progressi, omnibus membris expeditis, notissimis
 20 locis, audacter tela coicerent et equos insuefactos incitarent.
 Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis 4
 pugnae imperiti, non eadem alacritate ac studio quo in
 pedestribus uti proeliis consueverant utebantur.

Quod ubi Caesar animadvertit, navis longas, quarum et 25
 25 species erat barbaris inusitator et motus ad usum expe-
 ditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis
 incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde
 fundis, sagittis, tormentis hostis propelli ac summoveri
 iussit ; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium 2
 30 figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum
 permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem ret-
 tulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime 3
 propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam

C. IVLI CAESARIS

- ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret,
 ‘Desilite,’ inquit, ‘milites, nisi vultis aquilam hostibus
 prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori
 4 officium praestitero.’ Hoc cum voce magna dixisset, se ex
 5 navi proiecit atque in hostis aquilam ferre coepit. Tum nostri 5
 cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi
 6 ex navi desiluerunt. Hos item ex †proximis primis† navibus
 cum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquantur.
- 26 Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod
 neque ordines servare neque firmiter insistere neque 10
 signa subsequi poterant atque alius alia ex navi quibus-
 cumque signis occurrerat se aggregabat, magnopere per-
 2 turbabantur; hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex
 litore aliquos singularis ex navi egredientis conspexerant,
 3 incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circum- 15
 sistebant, alii ab latere aperto in universos tela coicie-
 4 bant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum
 navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit
 et, quos laborantis conspexerat, his subsidia summittebat.
- 5 Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, 20
 in hostis impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt;
 neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum
 tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum
 ad pristinam fortunam Caesari defuit.
- 27 Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, 25
 statim ad Caesarem legatos de pace miserunt; obsides
 duros quaeque imperassèt sese facturos polliciti sunt.
- 2 Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra
 demonstraveram a Caesare in Britanniam praemisum.
- 3 Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo 30
 Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vin-

2 milites *a*: commilitones *β*   7 primis *del. Hotomannus*: primi
Madvig   23 potuerant *Lipsius*: potuerunt *X*   27 sese facturos *β*:
 facturos esse *a*

cula coiecerant : tum proelio facto remiserunt. In petenda 4
 pace eius rei culpam in multitudinem coiecerunt et propter
 imprudentiam ut ignosceretur petiverunt. Caesar questus 5
 quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab
 5 se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere im-
 prudentiae dixit obsidesque imperavit ; quorum illi partem 6
 statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam
 paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remi- 7
 grare in agros iusserunt, principesque undique convenire
 10 et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata, post diem quartum quam 28
 est in Britanniam ventum naves XVIII, de quibus supra
 demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore
 portu leni vento solverunt. Quae cum appropinquarent 2
 15 Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito
 coorta est ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae
 eodem unde erant profectae referrentur, aliae ad inferiorem
 partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui
 cum periculo deicerentur ; quae tamen, ancoris iactis, cum 3
 20 fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum
 provectae, continentem petierunt.

Eadem nocte accidit ut esset luna plena, qui dies mari- 29
 timos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nos-
 trisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas 2
 25 navis, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat
 quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat et
 onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas ad-
 flictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut
 auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquae 3
 30 cum essent funibus, ancoris, reliquisque armamentis amissis
 ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat
 accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque 4
 enim naves erant aliae quibus reportari possent, et omnia
 deerant quae ad reficiendas navis erant usui et, quod

C. IVLI CAESARIS

omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30 Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se collocti, cum equites et navis et frumentum Romanis deesse intellexerent 5 et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora quod sine impedimentis
2 Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod eis superatis aut 10 reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in
3 Britanniam transiturum confidebant. Itaque, rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

31 At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen 15 et ex eventu navium suarum et ex eo quod obsides dare
2 intermiserant fore id quod accidit suspicabatur. Itaque ad omnis casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas 20 reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui ex continenti comportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset effecit.

32 Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumen- 25 tatum missa quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ei qui pro portis castrorum in statione erant Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem quam consuetudo ferret in ea parte 30
2 videri quam in partem legio iter fecisset. Caesar id quod erat suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consili, cohortis quae in stationibus erant secum in eam partem

1 hiemare α : hiemari β

13 ac *ed. pr.*: aut α : et β

DE BELLO GALLICO LIB. IV

proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortis succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Cum 3 paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela coici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis 4 partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos noctu in silvis delituerant; tum dispersos, depositis armis in metendo occupatos subito 5 adorti, paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant. 10

Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnis partis 33 perequitant et tela coiciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant et, cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et 15 pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio 2 excedunt atque ita currus collocant ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis 3 praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt 20 uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore 34 25 opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo 2 facto, ad lacesendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum haec 3 geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris 30 reliqui discesserunt. Secutae sunt continuos compluris 4 dies tempestates quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in 5 omnis partis dimiserunt paucitatemque nostrorum militum

C. IVLI CAESARIS

suis praedicaverunt et quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris
6 expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna
multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra vene-
runt. 5

35 Caesar etsi idem quod superioribus diebus acciderat fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, 2 legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio, 10 diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti quantum cursu et viribus efficere potuerunt, compluris ex eis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt. 15

36 Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace 2 venerunt. His Caesar numerum obsidum quem ante imperaverat duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinocti infirmis navibus hiemi 3 navigationem subiciendam non existimabat. Ipse idoneam 20 tempestatem nactus paulo post mediam noctem navis solvit, 4 quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex eis onerariae duae eosdem quos reliqui portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

37 Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter 25 trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. 2 Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem 30 hominum circiter milia sex convenerunt. Qua re nuntiata, 3 Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis

DE BELLO GALLICO LIB. IV

vulneribus acceptis compluris ex his occiderunt. Postea 4
vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes
abiectis armis terga verterunt magnusque eorum numerus
est occisus.

5 Caesar postero die T. Labienum legatum cum eis 38
legionibus quas ex Britannia reduxerat in Morinos qui
rebellionem fecerant misit. Qui cum propter siccitates 2
paludum quo se reciperent non haberent, quo superiore
anno perfugio erant usi, omnes fere in potestatem Labieni
10 pervenerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in 3
Menapiorum finis legiones duxerant, omnibus eorum agris
vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii
se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem
recepserunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna 4
15 constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides
miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris 5
Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

8 superiore anno perfuerant α : perfugio superiore anno erant β

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER QVINTVS

L. DOMITIO App. Claudio consulibus, discedens ab 1
hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat,
legatis imperat quos legionibus praefecerat uti quam
plurimas possent hieme navis aedificandas veteresque re-
5 ficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat.
Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humi- 2
liores quam quibus in nostro mari uti consuevimus, atque
id eo magis quod propter crebras commutationes aestuum
minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, ad
10 multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores
quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnis ac 3
tuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat.
Ea quae sunt usui ad armandas navis ex Hispania apportari 4
iubet. Ipse, conventibus Galliae citerioris peractis, in Illy- 5
15 ricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem pro-
vinciae incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, 6
civitatibus milites imperat certumque in locum convenire
iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt 7
qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio;
20 seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de

9 ac multitudinem β

C. IVLI CAESARIS

- 8 iniuriis satisfacere. Percepta oratione eorum, Caesar ob-
sides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi
ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat.
- 9 Eis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates
dat qui litem aestiment poenamque constituent. 5
- 2 His confectis rebus conventibusque peractis, in citeriorem
Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur.
- 2 Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari mili-
tum studio in summa omnium rerum inopia circiter ses-
centas eius generis cuius supra demonstravimus navis et 10
longas xxviii invenit instructas neque multum abesse ab eo
3 quin paucis diebus deduci possint. Collaudatis militibus
atque eis qui negotio praefuerant, quid fieri velit ostendit
atque omnis ad portum Itium convenire iubet, quo ex
portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cog- 15
noverat, circiter milium passuum xxx transmissum a conti-
nenti. Huic rei quod satis esse visum est militum reliquit:
4 ipse cum legionibus expeditis iiii et equitibus dccc in finis
Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia venie-
bant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos 20
sollicitare dicebantur.
- 3 Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet
magnasque habet copias peditum Rhenumque, ut supra
2 demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu
3 inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e quibus 25
alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cog-
nitum est, ad eum venit, se suosque omnis in officio futuros
neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit,
4 quaeque in Treveris gererentur ostendit. At Indutiomarus
equitatum peditatumque cogere, eisque qui per aetatem in 30
armis esse non poterant in silvam Arduennam abditis, quae
ingenti magnitudine per medios finis Treverorum a flumine
Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare insti-
5 tuit. Sed postea quam non nulli principes ex ea civitate et

DE BELLO GALLICO LIB. V

familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus
 perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus
 ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non
 possent, veritus ne ab omnibus desereretur Indutiomarus
 5 legatos ad Caesarem mittit: sese idcirco ab suis discedere 6
 atque ad eum venire noluisse quo facilius civitatem in
 officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter
 imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potes- 7
 tate seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum,
 10 suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

Caesar, etsi intellegebat qua de causa ea dicerentur 4
 quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen,
 ne aestatem in Treveris consumere cogeretur omnibus ad
 Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se
 15 cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in eis 2
 filio propinquisque eius omnibus quos nominatim evo-
 caverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est uti in
 officio maneret; nihilo tamen setius principibus Treverorum 3
 ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit: quod
 20 cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse
 arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum
 valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset.
 Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter 4
 suos minui, et qui iam ante inimico in nos animo fuisset
 25 multo gravius hoc dolore exarsit.

His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum 5
 legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX navis, quae in Meldis 2
 factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse
 atque eodem unde erant profectae revertisse: reliquas
 30 paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas
 invenit. Eodem equitatus totius Galliae convenit, numero 3
 milium quattuor, principesque ex omnibus civitatibus; ex 4
 quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relin-

4 possent *codd.* quattuor *dcter.*: posset X

C. IVLI CAESARIS

quere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

6 Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum 5 imperi, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis 2 cognoverat. Accedebat huc quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. 10 3 Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim 4 quod religionibus impediri sese diceret. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, 15 principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit uti in continenti remanerent; metu territare: non 5 sine causa fieri ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris ut quos in conspectu Galliae interficere 6 vereretur hos omnis in Britanniam traductos necaret; fidem 20 reliquis interponere, ius iurandum poscere ut quod esse ex usu Galliae intellexissent communi consilio administrarent. 7 Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

7 Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum quibus- 25 2 cumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid 3 sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod Caurus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in eis locis 30 flare consuevit, dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equi-

tesque conscendere in navis iubet. At omnium impeditis 5
 animis Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris in-
 sciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata 6
 Caesar, intermissa profectioe atque omnibus rebus post-
 5 positis, magnam partem equitatus ad eum insequendum
 mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, inter- 7
 fici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbi-
 tratus qui praesentis imperium neglexisset. Ille enim 8
 revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem
 10 implorare coepit, saepe clamitans liberum se liberaeque esse
 civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem 9
 atque interficiunt: at equites Aedui ad Caesarem omnes
 revertuntur.

His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus 8
 15 legionibus et equitum milibus duobus relicto ut portus
 tueretur et rem frumentariam provideret quaeque in Gallia
 gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro
 re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero 2
 equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum
 20 navis solvit et leni Africo proventus media circiter nocte
 vento intermisso cursum non tenuit, et longius delatus
 aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit.
 Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit 3
 ut eam partem insulae caperet qua optimum esse egressum
 25 superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit 4
 militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis
 non intermisso remigandi labore longarum navium cursum
 adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navi- 5
 bus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus;
 30 sed, ut postea Caesar ex captivis cognovit, cum magnae 6
 manus eo convenissent, multitudine navium perterritae,
 quae cum annotinis privatisque quas sui quisque commodi

8 enim *X*: eminus *C. Fleischer* 14 continenti *β* 16 rem
 frumentariam *R*: re frumentaria *A'B*: rei frumentariae *β* 32 sui
 commodi quisque causa *β*

C. IVLI CAESARIS

fecerat amplius octingentae uno erant visae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

9 Caesar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit quo in loco hostium copiae con-
sedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus 5
trecentis qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad
hostis contendit, eo minus veritus navibus quod in litore
molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et
2 praesidio navibus Q. Atrium praefecit. Ipse noctu pro-
gressus milia passuum circiter XII hostium copias con- 10
3 spicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi
ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere
4 coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt,
locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem
domestici belli, ut videbatur, causa iam ante praepara- 15
verant; nam crebris arboribus succisis omnes introitus
5 erant praecclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant nostros-
6 que intra munitiones ingredi prohibebant. At milites
legionis septimae, testudine facta et aggere ad munitiones
adiecto, locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis 20
7 vulneribus acceptis. Sed eos fugientis longius Caesar pro-
sequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat et quod magna
parte diei consumpta munitioni castrorum tempus relinqui
volebat.

10 Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in 25
expeditionem misit, ut eos qui fugerant persequerentur.
2 His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent
in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt
qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate
prope omnis navis adflictas atque in litore eiectas esse, quod 30
neque ancorae funesque subsisterent neque nautae guber-
3 natoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo con-
cursu navium magnum esse incommodum acceptum.

His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque revo- **II**
 cari atque in itinere resistere iubet, ipse ad navis revertitur :
 eadem fere quae ex nuntiis litterisque cognoverat coram **2**
 perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen
5 refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legioni- **3**
 bus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet ;
 Labieno scribit ut quam plurimas posset eis legionibus, **4**
 quae sunt apud eum, navis instituat. Ipse, etsi res erat **5**
 multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse
10 statuit omnis navis subduci et cum castris una munitione
 coniungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne noc- **6**
 turnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis.
 Subductis navibus castrisque egregie munitis, easdem co- **7**
 pias, quas ante, praesidio navibus reliquit : ipse eodem
15 unde redierat proficiscitur. Eo cum venisset, maiores iam **8**
 undique in eum locum copiae Britannorum convenerant
 summa imperi bellique administrandi communi consilio
 permissa Cassivellauno, cuius finis a maritimis civitatibus
 flumen dividit quod appellatur Tamesis a mari circiter
20 milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis **9**
 civitatibus continentia bella intercesserant ; sed nostro
 adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque prae-
 fecerant.

Britanniae pars interior ab eis incolitur quos natos in **12**
25 insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima pars ab eis **2**
 qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierant,
 qui omnes fere eis nominibus civitatum appellantur quibus
 orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello inlato ibi perman-
 serunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita **3**
30 multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia,
 pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere aut nummo **4**
 aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro
 nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis

7 possit β 32 aureo α : aereo β aut taleis T : aut aliis αU

C. IVLI CAESARIS

regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia ;
 5 aere utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in
 6 Gallia est, praeter fagum atque abietem. Leporem et galli-
 nam et anserem gustare fas non putant ; haec tamen alunt
 7 animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam 5
 in Gallia, remissioribus frigoribus.

13 Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Gal-
 liam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo
 fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem,
 inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia 10
 2 passuum quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque
 occidentem solem ; qua ex parte est Hibernia, dimidio
 minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio trans-
 3 missus atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio
 cursu est insula quae appellatur Mona : complures praeterea 15
 minores subiectae insulae existimantur, de quibus insulis
 non nulli scripserunt dies continuos xxx sub bruma esse
 4 noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiēbamus
 nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in conti-
 5 nenti noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut 20
 6 fert illorum opinio, septingentorum milium. Tertium est
 contra septentriones, cui parti nulla est obiecta terra : sed
 eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc
 milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur.
 7 Ita omnis insula est in circuitu vicies centum milium pas- 25
 suum.

14 Ex eis omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium
 incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum
 2 a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique fru-
 menta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque 30
 3 sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod
 caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in

7 triquetra *ed. pr.* : triquatra *U*² : triquadra *T* : ntrique *a* 29
 a Gallica *β* : Gallica *α* 31 vitro *U* : ultro *a* : intro *T*

DE BELLO GALLICO LIB. V

pugna aspectu ; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Uxores 4 habent deni duodenique inter se communis, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis ; sed qui sunt 5
5 ex eis nati eorum habentur liberi quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedarii acriter proelio cum equitatu 15 nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collisque com-
10 pulerint ; sed compluribus interfectis cupidius insecuti 2 non nullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, im- 3 prudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt, impetuque in eos facto qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt ;
15 duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque eis 4 primis legionum duarum, cum haec perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, 5
20 tribunus militum, interficitur. Illi pluribus summissis cohortibus repelluntur.

Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac 16 pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentis possent
25 neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo 2 proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio
30 contenderent. Equestris autem proeli ratio et cedentibus 3 et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc ut numquam conferti sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent,

8 post conflixerunt *add.* ita β
perterritis βR^2 : pertemptis AB'

16 haec $A'\beta$: hae B'

C. IVLI CAESARIS

atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defetigatis succederent.

17 Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites
 2 proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, cum Caesar pabu- 5
 landi causa tris legiones atque omnem equitatum cum
 C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus
 3 ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque
 non absisterent. Nostri acriter in eos impetu facto reppu-
 lerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi 10
 equites, cum post se legiones viderent, praecipites hostis
 4 egerunt, magnoque eorum numero interfecto, neque sui
 colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facul-
 5 tatem dederunt. Ex hac fuga protinus quae undique con-
 venerant auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam 15
 summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

18 Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim in finis Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest.
 2 Eo. cum venisset, animum advertit ad alteram fluminis 20
 3 ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem
 erat acutis sudibus praefixisque munita, eiusdemque generis
 4 sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. Eis rebus
 cognitis a captivis perfugisque, Caesar praemisso equitatu
 5 confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque 25
 eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent,
 ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
 possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

19 Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter 30
 quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus

7 partibus *om. a*   8 sicubi *Dittenberger qui non secl.*   10 quoad
codd. duo deteriores: quod *A'U*: quo *BT*

sese occultabat, atque eis regionibus quibus nos iter facturos cognoverat pecora atque homines ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi 2 vastandique causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo 5 nostrorum equitum cum eis confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur ut neque longius ab 3 agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum 20 civitas, ex qua Mandubracius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat 15 a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos: petunt ut Mandubracium ab iniuria 2 Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat qui praesit imperiumque obtineat. Eis Caesar imperat obsides XL 3 frumentumque exercitui, Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum 4 frumentumque miserunt.

Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria 21 prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi 25 legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab eis cognoscit 2 non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni 3 vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consue- 30 runt. Eo proficiscitur cum legionibus; locum reperit 4 egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati 5

14 *post pater add. iniannuetitius U: ali | inlano | uitus B marg.*

C. IVLI CAESARIS

militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex
6 parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris
reperitus, multique in fuga sunt comprehensi atque
interfecti.

22 Dum haec in eis locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, 5
quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus
quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus,
Segovax, nuntios mittit atque eis imperat uti coactis omnibus
copiis castra navalia de improvise adoriantur atque oppug-
2 nent. Ei cum ad castra venissent, nostri eruptione facta, 10
multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige,
3 suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio
nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime
etiam permotus defectione civitatum legatos per Atrebatem
4 Commium de deditioe ad Caesarem mittit. Caesar, cum 15
constituisset hiemare in continenti propter repentinos
Galliae motus neque multum aestatis superesset atque id
facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et quid
in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia
5 penderet constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno 20
ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

23 Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, navis
2 invenit refectas. Eis deductis, quod et captivorum magnum
numerum habebat et non nullae tempestate deperierant
naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. 25
3 Ac sic accidit uti ex tanto navium numero tot naviga-
tionibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis,
4 quae milites portaret, desideraretur; at ex eis quae inanes
ex continenti ad eum remitterentur, et prioris commeatus
expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas cura- 30
verat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere
5 omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu Caesar frustra
expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur,
quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites

collocavit ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita 6
cum solvisset vigilia, prima luce terram attingit omnisque
incolumis navis perduxit.

Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivae 24
5 peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter sicci-
tates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus
annis exercitum in hibernis collocare, legionesque in pluris
civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam 2
C. Fabio legato dedit, alteram in Nervios Q. Ciceroni,
10 tertiam in Esubios L. Roscio; quartam in Remis cum
T. Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit. Tris 3
in †Belgis† collocavit: eis M. Crassum quaestorem et
L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos prae-
fecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum con- 4
15 scripserat, et cohortis v in Eburones, quorum pars maxima
est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis
et Catuvolci erant, misit. Eis militibus Q. Titurium 5
Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praesesse
iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime 6
20 inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque 7
harum tamen omnium legionum hiberna, praeter eam
quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem
ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur.
Ipsae interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna 8
25 cognovisset, in Gallia morari constituit.

Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius 25
maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar 2
pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus
bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum
30 restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem †inimicis 3
iam multis palam ex civitate et eis auctoribus eum †inter-

10 Esubios *Glück*: Essuos *X* 12 Belgis *a*: Belgio *β*: Bellovacis
Thomann 30 inimicis iam *a*: inimici *β* 31 multis palam *a*:
palam multis *β* et iis *a*: *om.* *β* cum *a*: *om.* *β*

C. IVLI CAESARIS

- 4 fecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod
ad pluris pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret,
L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes
proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cogno-
verat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se 5
5 mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque
quibus legiones tradiderat certior factus est in hiberna
perventum locumque hibernis esse munitum.
- 26 Diebus circiter quindecim quibus in hiberna ventum
est initium repentini tumultus ac defectionis ortum est 10
2 ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum ad finis regni sui
Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna
comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsus suos
concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu
3 ad castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma 15
cepissent vallumque ascendissent atque una ex parte
Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuis-
sent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reducerunt.
- 4 Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad collo-
quium prodiret: habere sese quae de re communi dicere 20
vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.
- 27 Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpineius, eques
Romanus, familiaris Q. Tituri, et Q. Iunius ex Hispania
quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem
ventitare consuerat; apud quos Ambiorix ad hunc modum 25
2 locutus est: sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum
ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset
quod Aduatucis finitimis suis pendere consuisset, quodque
ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos
Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute 30
3 et catenis tenuissent; neque id quod fecerit de oppug-
natione castrorum aut iudicio aut voluntate sua fecisse
sed coactu civitatis, suaque esse eiusmodi imperia ut non
minus haberet iuris in se multitudo quam ipse in multi-

tudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod 4
 repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit.
 Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo
 sit imperitus rerum ut suis copiis populum Romanum
 5 superari posse confidat. Sed esse Galliae commune con- 5
 silium : omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse
 dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire
 posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praeser- 6
 tim cum de recipienda communi libertate consilium
 10 initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, 7
 habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris :
 monere, orare Titurium pro hospitio ut suae ac militum
 saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam 8
 Rhenum transisse : hanc adfore biduo. Ipsorum esse con- 9
 15 silium, velintne prius quam finitimi sentiant eductos ex
 hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum
 deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta,
 alter paulo amplius ab eis absit. Illud se polliceri 10
 et iure iurando confirmare, tutum iter per finis daturum.
 20 Quod cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis 11
 levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac
 oratione habita discedit Ambiorix.

Arpineius et Iunius quae audierunt ad legatos deferunt. 28
 Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur,
 25 tamen non negligenda existimabant, maximeque hac re
 permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem
 Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam
 vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt 2
 magnaue inter eos existit controversia. L. Auruncu- 3
 30 leius compluresque tribuni militum et primorum ordinum
 centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu
 Caesaris discedendum existimabant ; quantasvis magnas 4

32 quantasvis magnas etiam copias *aU* : quantasvis etiam magnas copias *T* : quantasvis copias etiam *Schneider*

C. IVLI CAESARIS

etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis
 5 docebant : rem esse testimonio, quod primum hostium impe-
 tum multis ultro vulneribus inlatis fortissime sustinuerint ;
 6 re frumentaria non premi ; interea et ex proximis hibernis
 7 et a Caesare conventura subsidia ; postremo quid esset levius 5
 aut turpius quam auctore hoste de summis rebus capere
 consilium ?

29 Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores
 manus hostium adiunctis Germanis convenissent aut cum
 aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. 10
 2 Brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari
 profectum in Italiam ; neque aliter Carnutes interficiendi
 Tasgeti consilium fuisse capturos neque Eburones, si ille
 adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos esse.
 3 Non hostem auctorem sed rem spectare : subesse Rhenum ; 15
 magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores
 4 nostras victorias ; ardere Galliam tot contumeliis acceptis
 sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei
 5 militaris exstincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine
 certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse ? 20
 6 Suam sententiam in utramque partem esse tutam : si nihil
 esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem per-
 venturos : si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam
 7 esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque
 eorum qui dissentirent consilium quem haberet exitum, in 25
 quo si praesens periculum non, at certe longinqua obsid-
 ione fames esset timenda ?

30 Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta
 primisque ordinibus acriter resisteretur, 'Vincite,' inquit, 'si
 ita vultis,' Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars mili- 30
 2 tum exaudiret : 'neque is sum,' inquit, 'qui gravissime ex
 vobis mortis periculo terrear : hi sapient ; si gravius quid

5 esset *a* : esse *β*   25 haberet (haberent *M*) *X* : habere
R. Stephanus   32 post hi *add. si cod. Vindob. 95*

acciderit, abs te rationem reposcent qui, si per te liceat, 3
perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem
cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati
longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.'

5 Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et 31
orant ne sua dissensione et pertinacia rem in summum
periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu 2
proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent;
contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res 3
10 disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat
Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronun- 4
tiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars
noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum
portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere
15 cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo 5
maneatur et languore militum et vigiliis periculum augeatur.
Prima luce sic ex castris proficiscuntur ut quibus esset 6
persuasum non ab hoste sed ab homine amicissimo Am-
biorige consilium datum, longissimo agmine maximisque
20 impedimentis.

At hostes, postea quam ex nocturno fremitu vigiliisque 32
de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito
in silvis opportuno atque occulto loco a milibus passuum
circiter duobus Romanorum adventum exspectabant et, 2
25 cum se maior pars agminis in magnam convallem de-
misisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt,
novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque
iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare 33
30 et concursare cohortisque disponere, haec tamen ipsa timide
atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque
eis accidere consuevit qui in ipso negotio consilium capere
coguntur. At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere 2
accidere atque ob eam causam profectionis auctor non

C. IVLI CAESARIS

- fuisset, nulla in re communi salutis deerat et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis
 3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et quid quoque loco faciendum esset providere possent, iusserunt pronuntiare ut impedi- 5
 4 menta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, 5
 5 tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostis ad pugnam alacriores effecit, quod non sine 6
 6 summo timore et desperatione id factum videbatur. Prae- 10
 7 terea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.
- 34 At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum 15
 1 tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet, illorum esse praedam atque illis reservari quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita
 2 existimarent. Erant et virtute et numero pugnandi pares. Nostri, tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen 20
 3 omnem spem salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium
 4 cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronuntiare iubet ut procul tela coiciant neu propius accedant et quam in
 5 partem Romani impetum fecerint cedant: levitate armorum 25
 6 et cotidiana exercitatione nihil his noceri posse: rursus se ad signa recipientis insequantur.
- 35 Quo praecepto ab eis diligentissime observato, cum quae-
 1 piam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, 2
 2 hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari 30
 3 necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum unde erant egressi reverti coeperant, et ab

4 minus facile *Aldus*: minus facere α : non facile β : minus *Frigell*
 5 pronuntiare *aT*: pronuntiare *U*   12 quae *A*: que *M*: quaeque *B'* β
 16 pronuntiare α : pronuntiare β 19 studio *Davies*

DE BELLO GALLICO LIB. V

eis qui cesserant et ab eis qui proximi steterant circum-
 veniebantur. Sin autem locum tenere vellent, nec virtuti 4
 locus relinquebatur neque ab tanta multitudine coiecta tela
 conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, 5
 5 multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei
 consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugna-
 retur, nihil quod ipsis esset indignum committebant. Tum 6
 T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat,
 viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula
 10 traicitur; Q. Lucanius eiusdem ordinis, fortissime pugnans, 7
 dum circumvento filio subvenit, interficitur; L. Cotta 8
 legatus omnis cohortis ordinesque adhortans in adversum
 os funda vulneratur.

His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambio- 36
 15 rigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum
 Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum ut sibi militi-
 busque parcat. Ille appellatus respondit: si velit secum 2
 colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse,
 quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum
 20 iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum 3
 Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant
 et cum Ambiorige una colloquantur: sperare ab eo de sua
 ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum
 hostem iturum negat atque in eo perseverat.

25 Sabinus quos in praesentia tribunos militum circum se 37
 habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet
 et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere
 imperatum facit suisque ut idem faciant imperat. Interim, 2
 dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto
 30 ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus inter-
 ficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque 3
 ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines per-
 turbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima 4

22 *post sperare add. sc β*   23 *impetrari B'β: impetrare A'*

C. IVLI CAESARIS

parte militum. Reliqui se in castra recipiunt unde erant
5 egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna
multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum pro-
6 iecit; ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi
aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum 5
7 omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex
proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labie-
num legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
gestis certiore faciunt.

38 Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in 10
Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque
noctem neque diem intermittit peditatumque sese subsequi
2 iubet. Re demonstrata Aduatucisque concitatis, postero
die in Nervios pervenit hortaturque ne sui in perpetuum
liberandi atque ulciscendi Romanos pro eis quas acce- 15
3 perint iniuriis occasionem dimittant; interfectos esse legatos
duo magnamque partem exercitus interisse demonstrat;
4 nihil esse negoti subito oppressam legionem quae cum
Cicerone hiemet interfici; se ad eam rem profitetur adiu-
torem. Facile hac oratione Nervii persuadet. 20

39 Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios,
Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum
imperio sunt, quam maximas manus possunt cogunt et de
improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum
2 fama de Tituri morte perlata. Huic quoque accidit, quod 25
fuit necesse, ut non nulli milites qui lignationis munitionis-
que causa in silvas discessissent repentino equitum adventu
3 interciperentur. Eis circumventis, magna manu Eburones,
Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legio-
nem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concur- 30
4 runt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod
omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti
victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae, 40
 magnis propositis praemiis, si pertulissent: obsessis omnibus
 viis missi intercipiuntur. Noctu ex materia quam muni- 2
 tionis causa comportaverant turres admodum centum xx
 5 excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi vide-
 bantur perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus 3
 coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. Eadem
 ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis 4
 deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad la- 5
 10 borem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas
 quietis datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem 6
 opus sunt noctu comparantur: multae praeustae sudes,
 magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres con-
 tabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipse 7
 15 Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum
 quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum
 concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

Tunc duces principesque Nerviorum qui aliquem ser- 41
 monis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant
 20 colloqui sese velle dicunt. Facta potestate eadem quae 2
 Ambiorix cum Titurio egerat commemorant: omnem esse 3
 in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris
 reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini 4
 morte; Ambiorigem ostentant fidei faciendae causa. Errare 5
 25 eos dicunt, si quicquam ab eis praesidi sperent qui suis
 rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem popu-
 lumque Romanum animo ut nihil nisi hiberna recusent
 atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis 6
 incolumibus per se ex hibernis discedere et quascumque
 30 in partis velint sine metu proficisci. Cicero ad haec unum 7
 modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani
 accipere ab hoste armato condicionem: si ab armis discedere 8
 velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant;
 sperare pro eius iustitia quae petierint impetraturos.

C. IVLI CAESARIS

42 Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum ix et fossa pedum
 2 xv hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consue-
 tudine ab nobis cognoverant et quos clam de exercitu habe-
 3 bant captivos ab eis docebantur; sed nulla ferramentorum
 copia quae esset ad hunc usum idonea, gladiis caespites 5
 circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire vide-
 4 bantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci
 potuit: nam minus horis tribus milium [p̄. xv] in circui-
 5 tu III munitionem perfecerunt; reliquisque diebus turris ad
 altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem captivi 10
 docuerant, parare ac facere coeperunt.

43 Septimo oppugnationis die maximo coorto vento fer-
 ventis fusili ex argilla glandis fundis et fervefacta iacula
 in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere
 2 coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt et venti 15
 3 magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. Hostes
 maximo clamore, sicuti parta iam atque explorata victoria,
 turris testudinesque agere et scalis vallum ascendere coepe-
 4 runt. At tanta militum virtus atque ea praesentia animi
 fuit ut, cum ubique flamma torrerentur maximaque telorum 20
 multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque
 omnis fortunas conflagrare intellegerent, non modo demi-
 grandi causa de vallo decederet nemo sed paene ne respiceret
 quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissimeque
 5 pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit, sed 25
 tamen hunc habuit eventum ut eo die maximus numerus
 hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso
 vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant.
 6 Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri
 adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex 30
 eo quo stabant loco recesserunt suosque omnis removerunt;

1 .ix. ABR: .xi. M: .x. β Orosius 3 quos clam *Frigell*: quos-
 dam X habebant α: nacti-β 8 *post* tribus *add.* x β p̄. xv α:
 pedum xv (*post* munitionem) β: *seclusi* 9 -tu III *scripsi*: -tum α: -tu β

DE BELLO GALLICO LIB. V

nutu vocibusque hostis, si introire vellent, vocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte 7 lapidibus coiectis deturbati, turrisque succensa est.

Erant in ea legione fortissimi viri, centuriones, qui primis 44
5 ordinibus appropinquarent, T. Pullo et L. Voreus. Hi 2
perpetuas inter se controversias habebant, quinam ante-
ferretur, omnibusque annis de locis summis simultatibus
contendebant. Ex his Pullo, cum acerrime ad munitiones 3
pugnaretur, 'Quid dubitas,' inquit, 'Vorene? aut quem
10 locum tuae pro laude virtutis spectas? hic dies de nostris
controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, procedit extra 4
munitiones, quaeque pars hostium confertissima est visa
irrupit. Ne Voreus quidem sese vallo continet sed 5
omnium veritus existimationem subsequitur. Tum mediocri 6
15 spatio relicto Pullo pilum in hostis immittit, atque unum ex
multitudine procurrentem traicit; quo percusso et exanimato,
hunc scutis protegunt, in hostem tela universi coiciunt
neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum 7
Pulloni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus 8
20 vaginam et gladium educere conanti dextram moratur
manum, impeditumque hostes circumstant. Succurrit 9
inimicus illi Voreus et laboranti subvenit. Ad hunc se 10
confestim a Pullone omnis multitudo convertit; illum veruto 11
arbitrantur occisum. Gladio comminus rem gerit Voreus,
25 atque uno interfecto reliquos paulum propellit: dum cupi-
dus instat, in locum deiectus inferiorem concidit. Huic 12
rursus circumvento fert subsidium Pullo, atque ambo inco-
lumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra
munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certa- 13
30 mine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio

5 Pullo *X*: Pulvio *Aldus*   10 spectas *a*: exspectas *β*   11
extra *β*: ex castris *a*   12 pars hostium *Aldus*: parti hostium *a*:
hostium pars *β*   18 Transigitur *B'*   19 hic *β*: huic *a*   23
vero obscurantur occisum *a*: veruto transfixum arbitrantur *β*: Illic
vero occursat ocus *C*: illum vero opinantur occisum *Frigell*

C. IVLI CAESARIS

salutique esset neque diiudicari posset, uter utri virtute
anteferendus videretur.

45 Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et
maxime quod magna parte militum confecta vulneribus
res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores 5
litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars
deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu
2 necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco
natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfu-
3 gerat, suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe liber- 10
tatis magnisque persuadet praemiis ut litteras ad Caesarem
4 deferat. Has ille in iaculo inligatas effert, et Gallus inter
Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem per-
5 venit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognos-
citur.

15

46 Caesar, acceptis litteris hora circiter undecima diei,
statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem
mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum xxv;
2 iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se
3 venire. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad C. Fabium 20
legatum mittit, ut in Atrebatum finis legionem adducat,
4 qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si rei
publicae commodo facere posset, cum legione ad finis
5 Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo
aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter 25
quadringentos ex proximis hibernis colligit.

47 Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu
2 certior factus, eo die milia passuum xx procedit. Crassum
Samarobrivae praeficit legionemque attribuit, quod ibi im-
pedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, 30
frumentumque omne quod eo tolerandae hiemis causa
3 devexerat relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita
4 multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus,
interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad

eum Treverorum copiae venissent veritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferi 5 sciret, litteras Caesari remittit : quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset ; rem gestam in Eburonibus perscribit ; docet omnis equitatus peditatusque copias Treverorum tria milia passuum longe ab suis castris consedis-

Caesar, consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis 48 salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum finis. Ibi ex captivis cognoscit quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet 3 uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab 15 hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet 5 ut tragulam cum epistola ad ammentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore ; hortatur ut pristinam 20 virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat praecceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrinam adhaesit 8 neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille 9 perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnis 25 laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, 10 quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, 49 ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Haec erant armatae circiter milia LX. Cicero data facultate Gallum 2 ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit 30 qui litteras ad Caesarem deferat. Hunc admonet iter caute

1 ne si *Oudendorp* : ne a : si β 2 hostium β : ut hostium *A'R*
 4 remittit β : dimittit *A'R*   28 Haec (= hac) *AU* : haec *cett.*   30
 repetit *codd. duo deter.*, *Aldus* : reperit *cod. Par.* 5772 : reperit *X*

C. IVLI CAESARIS

- 3 diligenterque faciat. Perscribit in litteris hostis ab se
discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse.
4 Quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis suos facit
5 certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postera
die luce prima movet castra et circiter milia passuum quat- 5
tuor progressus trans vallem et rivum multitudinem hostium
6 conspicatur. Erat magni periculi res tantulis copiis iniquo
loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Cicero-
nem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existi-
7 mabat. Consedit et quam aequissimo loco potest castra 10
communit, atque haec, etsi erant exigua per se, vix homi-
num milium septem, praesertim nullis cum impedimentis,
tamen angustiis viarum quam maxime potest contrahit eo
consilio ut in summam contemptionem hostibus veniat.
8 Interim speculatoribus in omnis partis dimissis explorat 15
quo commodissime itinere valles transiri possit.
- 50 Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam factis,
2 utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores
3 copias, quae nondum convenerant, expectabant; Caesar,
si forte timoris simulatione hostis in suum locum elicere 20
posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id
efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum
4 periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium
equitatus ad castra accedit proeliumque cum nostris equiti-
5 bus committit. Caesar consulto equites cedere seque in 25
castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra
altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his admini-
strandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione
agi timoris iubet.
- 51 Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt 30
aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de
vallo deductis propius accedunt et tela intra munitionem
2 ex omnibus partibus coiciunt, praeconibusque circummissis

pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, 3 ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, 5 quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum 4 Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostis in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque 10 omnis armis exiit.

Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque interce- 52 debant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turris, testudines, 2 15 munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere. Ex eis omnibus iudicat rebus quanto cum peri- 3 culo et quanta cum virtute res sint administratae. Cicero- 4 nem pro eius merito legionemque collaudat; centuriones 20 singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die 5 contione habita rem gestam proponit; milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit 6 25 acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de 53 30 victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Tre- 2

C. IVLI CAESARIS

veros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni
 oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnis in
 3 Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione remittit
 in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam
 trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus 5
 Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere
 4 decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato
 omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios
 legationesque in omnis partis dimittebant et quid reliqui
 consili caperent atque unde initium belli fieret explorabant; 10
 5 nocturnaue in locis desertis concilia habebant. Neque
 ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris
 intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum
 6 nuntium acciperet. In his ab L. Roscio [quaestore], quem
 legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas 15
 Gallorum copias earum civitatum quae Aremoricae appel-
 7 lantur oppugnandi sui causa convenisse neque longius
 milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio
 allato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis
 discessus videretur. 20

54 At Caesar, principibus cuiusque civitatis ad se evocatis,
 alias territando, cum se scire quae fierent denuntiaret, alias
 cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit.
 2 Tamen Senones, quae est civitas in primis firma et magnae
 inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos 25
 regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in
 Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant,
 interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac
 profugisset, usque ad finis insecuti regno domoque expule-
 3 runt et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum 30
 is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes
 4 non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit esse

14 quaestore a : legato β : *dcl. Oudendorp*
Ansonius : Armoricae X

16 Aremoricae
 22 denuntiaret *post* fierent *Aldus* : *ante*

magnam a : *om. β*

aliquos repertos principes inferendi belli tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, 5 alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio miran- 5 dumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime quod ei qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur tantum se eius opinionis deperdidisse ut a populo Romano 10 imperia perferrent gravissime dolebant.

Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum 55 tempus intermiserunt quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent 15 partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi 2 potuit ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo 3 minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, 20 exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia 4 auctoritatem comparaverat ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

25 Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones 56 Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium 2 30 belli, quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt: qui ex eis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo 3 concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum

C. IVLI CAESARIS

suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat.

4 His rebus confectis, in concilio pronuntiat accessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civi-
5 tatibus; huc iturum per finis Remorum eorumque agros 5 populaturum ac prius quam id faciat castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit praecipit.

57 Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; nequam occasionem rei bene gerendae dimitteret cogitabat. 10
2 Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat; his certum
3 diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut 15 situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra vallum coicie-
4 bant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem quibuscumque poterat rebus augebat.

58 Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra 20 accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnis suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri posset.
2 Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra 25 accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coiciunt et magna cum contumelia verborum nostros
3 ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt.
4 Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; 30 praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coiectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret quam

DE BELLO GALLICO LIB. V

illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium
nactum illum effugere nolebat; magna proponit eis qui 5
occiderint praemia; summittit cohortis equitibus subsidio.
Comprobat hominis consilium fortuna et, cum unum omnes 6
5 peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus
interficitur, caputque eius refertur in castra; redeuntes
equites quos possunt consecantur atque occidunt. Hac 7
re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum quae convene-
rant copiae discedunt, pauloque habuit post id factum
10 Caesar quietiorem Galliam.

1 viderit *A'B*¹ : videret *RB*²*β*

C. IVLI CAESARIS.

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTVS

MULTIS de causis Caesar maiorem Galliae motum ex- 1
spectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T.
Sextium, legatos, dilectum habere instituit; simul ab Cn. 2
Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum
5 imperio rei publicae causa remaneret, quos ex Cisalpina
Gallia consulis sacramento rogavisset ad signa convenire
et ad se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum 3
tempus ad opinionem Galliae existimans tantas videri Italiae
facultates ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum,
10 non modo id brevi tempore sarciri sed etiam maioribus
augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et rei publicae 4
et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu
tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis
legionibus, duplicatoque earum cohortium numero quas
15 cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit quid
populi Romani disciplina atque opes possent.

Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos 2
a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos
sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. Cum ab 2
20 proximis impetrare non possent, ultiores temptant. In-

6 consulis λ : consul *Ciacconius*

10 sarciri β : resarciri *a*

C. IVLI CAESARIS

ventis non nullis civitatibus, iure iurando inter se confirmant
obsidibusque de pecunia cavent ; Amborigem sibi societate
3 et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum
undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, ac
Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse 5
in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Car-
nutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a
Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius
sibi de bello cogitandum putavit.

3 Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis 10
2 legionibus, de improvise in finis Nerviorum contendit et
prius quam illi aut convenire aut profugere possent, magno
pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda
militibus concessa vastatisque agris, in deditionem venire
3 atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto 15
4 negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae
primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter
Senones, Carnutes, Treverosque venissent, initium belli ac
defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere vide-
5 retur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines 20
erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria con-
6 iunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac
re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in
Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

4 Cognito eius adventu, Acco, qui princeps eius consili 25
fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire. Conan-
tibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur.
2 Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa
ad Caesarem mittunt ; adeunt per Aeduos, quorum anti-
3 quitus erat in fide civitas. Libenter Caesar petentibus 30
Aeduis dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum
tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur.
4 Obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit.

DE BELLO GALLICO LIB. VI

Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi depreca- 5
toribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt
responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat 6
civitatibus.

5 Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in 5
bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum 2
equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex
huius iracundia aut ex eo quod meruerat odio civitatis
motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato 3
10 habebat Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua
eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii pro- 4
pinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque
muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos
numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi
15 sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam
cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat 5
quam ipsum bello laceraret, ne desperata salute aut se in
Menapios abderet aut cum Transrhenanis congregi cogere-
retur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad 6
20 Labienum in Treveros mittit duasque ad eum legiones
proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in
Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu, loci prae- 7
sidio freti, in silvas paludesque confugiunt suaque eodem
conferunt.

25 Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso 6
quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito,
aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque homi-
num numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos 2
ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus 3
30 acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut
Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. His 4
confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custo-
dis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treveros proficiscitur.

C. IVLI CAESARIS

- 7 Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis
peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione,
2 quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant, iamque
ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse
3 legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a 5
milibus passuum quindecim auxilia Germanorum exspec-
4 tare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio,
sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem,
praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum
xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficis- 10
citur et mille passuum intermisso spatio castra communit.
5 Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen
ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in
6 animo neque hostis transituros existimabat. Augebatur
auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam: 15
quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas
exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et
7 postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad
hostis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero
non nullos Gallos Gallicis rebus favere natura cogeat. 20
8 Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus
convocatis quid sui sit consili proponit et, quo facilius
hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et
tumultu quam populi Romani fert consuetudo castra
moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem 25
9 effecit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta
propinquitate castrorum ad hostis deferuntur.
- 8 Vix agmen novissimum extra munitiones processerat,
cum Galli, cohortati inter se ne speratam praedam ex
manibus dimitterent—longum esse perterritis Romanis 30
Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dig-
nitatem ut tantis copiis tam exiguam manum, praesertim
fugientem atque impeditam, adoriri non audeant—flumen
transire et iniquo loco committere proelium non dubitant.

DE BELLO GALLICO LIB. VI

Quae fore suspicatus Labienus, ut omnis citra flumen 2
 eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progredie-
 batur. Tum praemissis paulum impedimentis atque in 3
 tumulo quodam collocatis, 'Habetis,' inquit, 'milites, quam 4
 5 petistis facultatem: hostem impedito atque iniquo loco
 tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam
 saepe numero imperatori praestitistis, atque illum adesse
 et haec coram cernere existimate.' Simul signa ad hostem 5
 converti aciemque dirigi iubet et, paucis turmis praesidio
 10 ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit.
 Celeriter nostri clamore sublato pila in hostis immittunt. 6
 Illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis
 ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt
 ac primo concursu in fugam coiecti proximas silvas
 15 petierunt. Quos Labienus equitatu consecutus, magno 7
 numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus
 civitatem recepit. Nam Germani qui auxilio veniebant
 percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum 8
 his propinqui Indutiomari qui defectionis auctores fuerant
 20 comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem
 ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus
 atque imperium est traditum.

Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus 9
 de causis Rhenum transire constituit: quarum una erat, 2
 25 quod auxilia contra se Treveris miserant; altera, ne ad eos
 Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus, paulum 3
 supra eum locum quo ante exercitum traduxerat facere
 pontem instituit. Nota atque instituta ratione magno 4
 militum studio paucis diebus opus efficitur. Firmo in 5
 30 Treveris ad pontem praesidio relicto ne quis ab his subito
 motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit.
 Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem 6
 venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt qui

20 excesserunt β : excesserant α 32 Ubii A' : Ubi R : Ubihi T :
 Ubi ii U

C. IVLI CAESARIS

doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa
7 neque ab se fidem laesam: petunt atque orant ut sibi
parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro
nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet,
8 dare pollicentur. Cognita Caesar causa repperit ab Suebis 5
auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit, aditus
viasque in Suebos perquiri.

10 Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suebos
omnis in unum locum copias cogere atque eis nationibus
quae sub eorum sint imperio denuntiare ut auxilia pedi- 10
2 tatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem fru-
mentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis
imperat ut pecora deducant suaque omnia ex agris in
oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines
inopia cibariorum adductos ad iniquam pugnandi condi- 15
3 cionem posse deduci; mandat ut crebros exploratores in
Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant.
4 Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt:
Suebos omnis, postea quam certiores nuntii de exercitu
Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque 20
copiis quas coegissent penitus ad extremos finis sese
5 recepisse: silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appel-
latur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab
Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius 25
initium silvae Suebos adventum Romanorum exspectare
constituisse.

II Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum
esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et quo
2 differant hae nationes inter sese proponere. In Gallia 30
non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis
partibusque sed paene etiam in singulis domibus factiones
3 sunt, earumque factionum principes sunt, qui summam

6 Ubiorum *codd. deter.*: Ubi horum *X*
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

25 iniuriis incursionibus

auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei causa antiquitus institutum 4 videtur, ne quis ex plebe contra potentio-rem auxili egeret : 5 suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae : namque 5 omnes civitates in partis divisae sunt duas.

Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes 12 erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum per se minus 2 valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis magna-que eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus 3 factis secundis atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, 15 tantum potentia antecesserant ut magnam partem clientium 4 ab Aeduis ad se traducerent obsidesque ab his principum filios acciperent et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consili inituros, et partem finitimi agri per vim 20 occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Diviciacus, auxili 5 petendi causa Romam ad senatum profectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta commutatione rerum, 6 obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, 25 novis per Caesarem comparatis, quod ei qui se ad eorum amicitiam aggregaverant meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant : quos quod adaequare 7 30 apud Caesarem gratia intellegebatur, ei qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter 8 tuebantur : ita et novam et repente collectam auctoritatem

C. IVLI CAESARIS

9 tenebant. Eo tum statu res erat ut longe principes habe-
 rentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

13 In omni Gallia eorum hominum qui aliquo sunt numero
 atque honore genera sunt duo. Nam plebes paene servo-
 rum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur 5
 2 consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine
 tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in ser-
 vitutem dicant nobilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt
 3 iura quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus
 4 alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis 10
 intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones
 interpretantur: ad hos magnus adulescentium numerus dis-
 ciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud eos honore.

5 Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque con-
 stituunt et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, 15
 si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt,
 6 praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut
 populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt.

7 Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est inter-
 dictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his 20
 omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid
 ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus
 8 ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem
 omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos
 9 habet auctoritatem. Hoc mortuo, aut si qui ex reliquis ex- 25
 cellit dignitate succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio
 druidum, non numquam etiam armis de principatu con-
 10 tendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum,
 quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco
 consecrato. Huc omnes undique qui controversias habent 30
 11 conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. Disci-
 plina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata

8 quibus *add. Dinter* 16 decernunt *T*: discernunt *aU* 27
post druidum add. adlegitur β

DE BELLO GALLICO LIB. VI

esse existimatur, et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

Druides a bello abesse consuerunt, neque tributa una cum 14
reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum
5 habent immunitatem. Tantis excitati praemiis et sua 2
sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus
propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum 3
ediscere dicuntur. Itaque annos non nulli xx in disciplina
permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare,
10 cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus,
Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis insti- 4
tuisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri
velint neque eos qui discunt litteris confisos minus
memoriae studere; quod fere plerisque accidit ut prae-
15 sidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam
remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire 5
animas sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque
hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis
neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, 6
20 de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de
deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti
tradunt.

Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque 15
aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris adventum
25 quot annis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent
aut inlatas propulsarent), omnes in bello versantur; atque 2
eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita
plurimos circum se ambactos clientisque habet. Hanc
unam gratiam potentiamque noverunt.

30 Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, 16
atque ob eam causam qui sunt adfecti gravioribus morbis 2
quique in proeliis periculisque versantur aut pro victimis
homines immolant aut se immolaturos vovent, administris-

C. IVLI CAESARIS

- 3 que ad ea sacrificia druidibus utuntur; quod, pro vita
 hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum im-
 mortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem
 4 generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine
 simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis 5
 hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma
 5 exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut
 in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi gratiora dis
 immortalibus esse arbitrantur, sed, cum eius generis copia
 deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. 10
- 17 Deum maxime Mercurium colunt. Huius sunt plurima
 simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc
 viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae
 2 mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc
 Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. De his 15
 eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem:
 Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque
 artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium
 3 tenere, Martem bella regere. Huic, cum proelio dimicare
 constituerunt, ea quae bello ceperint plerumque devovent: 20
 quae superaverint, animalia capta immolant, reliquasque
 4 res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum
 rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet,
 5 neque saepe accidit ut neglecta quispiam religione aut
 capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravis- 25
 simumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.
- 18 Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant, idque
 2 ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia
 omnis temporis non numero dierum sed noctium finiunt;
 dies natalis et mensum et annorum initia sic observant 30
 3 ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis
 hoc fere ab reliquis differunt quod suos liberos, nisi cum

2 nisi *U*: non nisi *a*: *om.* *T*¹ *post posse add.* aliter *β* 8 noxia
*A*¹*T*: noxa *B*¹*U* 30 mensum *B*²*R*: mensuum *B*¹: mensium *A*¹*β*

adoleverunt ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt 19
5 runt tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio 2
habetur fructusque servantur : uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque 3
10 habent potestatem; et cum pater familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu 4
15 Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque quae vivis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt, etiam animalia; ac paulo 5
supra hanc memoriam servi et clientes quos ab eis dilectos esse constabat iustis funeribus confectis una cremabantur.

Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur 20
20 habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet : quod 2
saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium
25 capere cognitum est. Magistratus quae visa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicaverunt multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam 21
neque druides habent qui rebus divinis praesint neque
30 sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt quos 2
cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam ; reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris 3

C. IVLI CAESARIS

4 consistit : ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diu-
 tissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt
 laudem : hoc alii staturam, alii vires nervosque confirmari
 5 putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam
 habuisse in turpissimis habent rebus ; cuius rei nulla est 5
 occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et
 pellibus aut parvis renorum tegimentis utuntur magna
 corporis parte nuda.

22 Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus
 2 in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri 10
 modum certum aut finis habet proprios ; sed magistratus
 ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque
 hominum, qui †cum† una coierunt, quantum et quo loco
 visum est agri attribuunt atque anno post alio transire
 3 cogunt. Eius rei multas adferunt causas : ne assidua con- 15
 suetudine capti studium belli gerendi agri cultura com-
 mutant ; ne latos finis parare studeant, potentioresque
 humiliores possessionibus expellant ; ne accuratius ad fri-
 gora atque aestus vitandos aedificent ; ne qua oriatur pecu-
 niae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur ; 20
 4 ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque
 opes cum potentissimis aequari videat.

23 Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se
 2 vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis
 existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quem- 25
 3 quam prope audere consistere ; simul hoc se fore tutiores
 4 arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. Cum
 bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus
 qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem,
 5 deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed 30
 principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt

3 hoc alii staturam. alii vires α : Alii hoc staturā. alii hoc vires β :
 hoc ali staturam, ali hoc vires *Aldus* 13 qui cum una α : quiq; una β :
 qui communiter *Frigell* : an quicumque? 30 nullus B : nullis $A'\beta$

controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent in- 6
 famiam quae extra finis cuiusque civitatis fiunt, atque ea
 iuventutis exercendae ac desidiaie minuendae causa fieri
 praedicant. / Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit 7
 5 se ducem fore, qui sequi velint profiteantur, consurgunt ei
 qui et causam et hominem probant suumque auxilium polli-
 centur atque ab multitudine collaudantur : qui ex his secuti 8
 non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur
 omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem 9
 10 violare fas non putant ; qui quaque de causa ad eos vene-
 runt ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium
 domus patent victusque communicatur.

Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute supe- 24
 rarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem
 15 agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque 2
 ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam
 silvam (quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam
 esse video, quam illi Orcyniam appellant) Volcae Tectosages
 occupaverunt atque ibi consederunt ; quae gens ad hoc 3
 20 tempus his sedibus sese continet, summamque habet ius-
 titiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quod in eadem 4
 inopia, egestate, patientia qua Germani permanent, eodem 5
 victu et cultu corporis utuntur. Gallis autem provinciarum
 propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad
 25 copiam atque usus largitur ; paulatim assuefacti superari 6
 multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute
 comparant.

Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, 25
 latitudo novem dierum iter expedito patet : non enim aliter
 30 finiri potest neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab 2
 Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus rectaque
 fluminis Danuvi regione pertinet ad finis Dacorum et
 Anartium ; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine 3

C. IVLI CAESARIS

regionibus multarumque gentium finis propter magnitudinem attingit, neque quisquam est huius Germaniae qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur haec sunt.

26 Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter auris unum cornu existit excelsius magisque directum eis quae nobis nota sunt cornibus. Ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

27 Sunt item quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt, mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt neque, si quo adffictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus quo se recipere consuerint, omnis eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere adffigunt atque una ipsae concidunt.

28 Tertium est genus eorum qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas; neque homini neque ferae quam conspexerunt parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus

3 aut adisse *tres codd. deteriores*: aut audisse aut adisse X
derectum β teste *Frigell* 16 articulisque β

quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assues- 4
 cere ad homines et mansueferi ne parvuli quidem excepti
 possunt. Amplitudo cornuum et figura et species multum 5
 a nostrorum boum cornibus differt. Haec studiose conqui- 6
 5 sita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis
 epulis pro poculis utuntur.

Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit Suebos 29
 sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus quod, ut
 supra demonstravimus, minime omnes Germani agri culturae
 10 student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino 2
 metum reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia
 tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis quae
 ripas Ubiorum contingebat in longitudinem pedum ducen-
 torum rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum 3
 15 quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim
 pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum muni-
 tionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum 4
 adolescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta
 inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam
 20 silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis
 Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibus-
 que amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium
 Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeriti-
 tate itineris atque opportunitate temporis proficere posset;
 25 monet ut ignis fieri in castris prohibeat, ne qua eius 5
 adventus procul significatio fiat: sese confestim subsequi
 dicit.

Basilus ut imperatum est facit. Celeriter contraque 30
 omnium opinionem confecto itinere multos in agris in-
 30 opinantisprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem
 contendit quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.
 Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest 2

9 homines *Oudendorp*23 Basilium *X*28 Basilium *X*

C. IVLI CAESARIS

fortuna. Nam magno accidit casu ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret priusque eius adventus ab hominibus videretur quam fama ac nuntius adferretur: sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento quod circum se habebat erepto, raedis equisque comprehensis, 5
 3 ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in
 4 loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His 10 pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum fortuna valuit.

31 Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus 15 et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentis paludes pro-
 2 fugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occul- 20
 4 taverunt quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt.
 5 Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus 25 detestatus Ambiorigem qui eius consili auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaeque copia est, se exanimavit.

32 Segni Condrusique ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem mise- 30 runt oratum ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum qui essent citra Rhenum unam esse causam

1 *post nam add. sicut R. Stephanus*
 continentis *U*: continentis *aT*

6 *quoque om. β*
 25 *ante belli add. aut β*

iudicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar, explorata re quaestione captivorum, 2 si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, finis eorum se violatum negavit. Tum, copiis in tris partis distributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli 4 nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superi- 5 oris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex eis tribus quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit, ducentosque equites attribuit.

15 Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partis quae Menapios attingunt proficisci iubet; C. Trebonium cum pari legionum numero 2 ad eam regionem quae ad Aduatucos adiacet depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, 3 quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum sese reversurum 4 confirmat; quam ad diem ei legioni quae in praesidio relinquebatur deberi frumentum sciebat. Labienum Tre- 5 boniumque hortatur, si rei publicae commodo facere possint, ad eum diem revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possent.

Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non 34 oppidum, non praesidium quod se armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut valles 2 abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidi aut salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicini- 3

C. IVLI CAESARIS

tatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat,
 non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uni-
 versis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in
 singulis militibus conservandis ; quae tamen ex parte res ad
 4 salutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas 5
 multos longius evocabat et silvae incertis occultisque itine-
 5 ribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici
 stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimit-
 6 tendae plures manus diducendique erant milites ; si con-
 tinere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consue- 10
 tudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio
 barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circum-
 7 veniendi singulis deerat audacia. Ut in eiusmodi difficul-
 tatibus, quantum diligentia provideri poterat providebatur,
 ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium 15
 animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum
 8 detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nun-
 tios Caesar : omnis ad se vocat spe praedae ad diripiendos
 Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius
 miles periclitetur, simul ut magna multitudine circumfusa 20
 9 pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus
 undique numerus celeriter convenit.
 35 Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur dies-
 que appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedi-
 2 menta legionemque reverti constituerat. Hic quantum in 25
 bello fortuna possit et quantos adferat casus cognosci
 3 potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravi-
 mus, manus erat nulla quae parvam modo causam timoris
 4 adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi
 5 Eburones atque ultro omnis ad praedam evocari. Cogunt 30
 equitum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a
 quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra

3 ab *codd. deter.* : om. *X*
 10 vellet β : vellent α

8 vellet *codd. duo deter.* : vellent *X*
 18 ad se vocat α : evocat β

docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque triginta 6
 milibus passuum infra eum locum ubi pons erat perfectus
 praesidiumque ab Caesare relictum, primos Eburonum
 finis adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno
 5 pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur.
 Invitati praeda longius procedunt. Non hos palus in bello 7
 latrociniisque natos, non silvae morantur. Quibus in locis
 sit Caesar ex captivis quaerunt; profectum longius repe-
 riunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque 8
 10 unus ex captivis, 'Quid vos,' inquit, 'hanc miseram ac
 tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortuna-
 tissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc 9
 omnis suas fortunas exercitus Romanorum contulit; prae-
 sidi tantum est ut ne murus quidem cingi possit neque
 15 quisquam egredi extra munitiones audeat.' Oblata spe 10
 Germani quam nacti erant praedam in occulto relinquunt;
 ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce cuius haec
 indicio cognoverant.

Cicero, qui omnis superiores dies praeceptis Caesaris 36
 20 cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne
 calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus
 esset, septimo die diffidens de numero dierum Caesarem
 fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque
 ulla de reditu eius fama adferebatur, simul eorum per- 2
 25 motus vocibus qui illius patientiam paene obsessionem
 appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum
 eiusmodi casum exspectans quo, novem oppositis legioni-
 bus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus,
 in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortis
 30 frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra
 unus omnino collis intererat. Complures erant ex legioni- 3
 bus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum con-
 valuerant circiter trecenti sub vexillo una mittuntur; magna 4

C. IVLI CAESARIS

praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

37 Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo quo venerant cursu ab decumana
2 porta in castra irrumpere conantur; nec prius sunt visi, ob- 5
iectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque
eo ut qui sub vallo tenderent mercatores recipiendi sui
3 facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova per-
turbantur ac vix primum impetum cohors in statione sus-
4 tinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem 10
5 aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur, reli-
6 quos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis
trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus
quaerit; neque quo signa ferantur neque quam in partem
7 quisque conveniat provident. Alius castra iam capta pro- 15
nuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores
8 barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco
religiones fingunt, Cottaque et Tituri calamitatem qui in
9 eodem occiderint castello ante oculos ponunt. Tali timore
omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex cap- 20
10 tivo audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere
nituntur seque ipsi adhortantur ne tantam fortunam ex
manibus dimittant.

38 Erat aeger cum praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui
primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem 25
superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo
2 caruerat. Hic diffusus suae atque omnium saluti inermis
ex tabernaculo prodit; videt imminere hostis atque in
summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque
3 in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius 30
cohortis quae in statione erat: paulisper una proelium
4 sustinent. Relinquit animus Sextium gravibus acceptis
vulneribus: aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio
interposito reliqui sese confirmant tantum ut in muni-

tionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem 39
exaudiunt: praecurrunt equites, quanto res sit in periculo
5 cognoscunt. Hic vero nulla munitio est quae perterritos 2
recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti, ad
tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab
his praecipiat exspectant. Nemo est tam fortis quin rei 3
novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati op- 4
10 pugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas
longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta
paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeri- 40
ter deiecti se in signa manipulosque coiciunt: eo magis
15 timidos perterrent milites. Alii cuneo facto ut celeriter 2
perrumpant censent, quoniam tam propinqua sint castra,
et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari
posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem 3
omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, 4
20 quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se
cohortati duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat
praepositus, per medios hostis perrumpunt incolumesque
ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti 5
calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur.
25 At ei qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei 6
militaris percepto, neque in eo quod probaverant consilio
permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam
quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant imitari
potuerant, sed se in castra recipere conati iniquum in
30 locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex in- 7
ferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in
superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante
partam rei militaris laudem amitterent fortissime pugnantes

C. IVLI CAESARIS

8 conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hosti-
bus, praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a
barbaris circumventa periit.

41 Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros
iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda 5
quam in silvis deposuerant trans Rhenum sese receperunt.
2 Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror ut ea
nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra
venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem
3 exercitu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat ut 10
paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se
ex fuga recepisse dicerent, neque incolumi exercitu Ger-
4 manos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem
timorem Caesaris adventus sustulit.

42 Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod 15
cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus ne
minimo quidem casu locum relinquere debuisset, multum for-
tunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit,
2 multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque
3 castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum 20
maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo con-
silio Rhenum transierant ut Ambiorigis finis depopularentur,
ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi bene-
ficio obtulerunt.

43 Caesar rursus ad vexandos hostis profectus magno coacto 25
numero ex finitimis civitatibus in omnis partis dimittit.
2 Omnes vici atque omnia aedificia quae quisque conspexerat
3 incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta
non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum
consumebantur sed etiam anni tempore atque imbribus pro- 30
cubuerant ut, si qui etiam in praesentia se occultassent,
tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereun-
4 dum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est, tanto

in omnis partis diviso equitatu, ut [non] modo visum ab se
 Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam
 abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi inlata 5
 atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare
 5 gratiam inituros putarent paene naturam studio vincerent
 semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur,
 atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu 6
 occultatus alias regiones partisque peteret, non maiore equi-
 tum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam com-
 10 mittere audebat.

Tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar duarum 44
 cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque
 in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum
 quaestionem habere instituit et de 2
 15 Accone, qui princeps eius consili fuerat, graviore sententia
 pronuntiata, more maiorum supplicium sumpsit. Non nulli 3
 iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni
 interdixisset, duas legiones ad finis Treverorum, duas in
 Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in
 20 hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, ut insti-
 tuerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

1 non X: *om. codd. duo deteriores*

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMVS

QUIETA Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad con- **1**
ventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodi caede,
de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores
Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit.
5 Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. **2**
Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli quod res poscere
videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis
dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impuls **3**
occasione qui iam ante se populi Romani imperio subiectos
10 dolerent liberius atque audacius de bello consilia inire
incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis sil- **4**
vestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte ;
posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant ; miseran- **5**
tur communem Galliae fortunam ; omnibus pollicitationibus
15 ac praemiis deposcunt qui belli initia faciant et sui capitis
periculo Galliam in libertatem vindicent. In primis ratio- **6**
nem esse habendam dicunt, prius quam eorum clandestina
consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id **7**
esse facile, quod neque legiones audeant absente im-
20 peratore ex hibernis egredi neque imperator sine praesidio

3 de *ante* senatusque *add.* Aldus

15 initia α : initium β

C. IVLI CAESARIS

- 8 ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare
interfici quam non veterem belli gloriam libertatemque
quam a maioribus acceperint recipere.
- 2 His rebus agitatis, profitentur Carnutes se nullum peri-
culum communis salutis causa recusare, principesque ex 5
2 omnibus bellum facturos pollicentur; et, quoniam in prae-
sentia obsidibus cavere inter se non possint ne res efferatur,
ut iure iurando ac fide sanciatum petunt collatis militaribus
signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur,
3 ne facto initio belli ab reliquis deserantur. Tum, collau- 10
datis Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus qui aderant,
tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.
- 3 Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conconneto-
dumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum signo dato
concurrunt civisque Romanos qui negotiandi causa ibi 15
constiterant, in his C. Fufium Citam, honestum equitem
Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat,
2 interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnis
Galliae civitates fama perfertur. Nam, ubique maior atque
inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque signifi- 20
cant; hanc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt, ut
3 tum accidit. Nam quae Cenabi oriente sole gesta essent
ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum au-
dita sunt, quod spatium est milium passuum circiter cen-
tum LX. 25
- 4 Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus,
summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Gal-
liae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum
appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clien-
2 tibus facile incendit. Cognito eius consilio ad arma con- 30

1 possit β : posset <i>a</i>	3 acceperint β : acceperant <i>a</i>	7
possint β : possent <i>a</i>	9 quo β : quod <i>a</i>	13 Cotuato <i>X</i> :
Gutruato <i>edd.</i>	14 Cenabum <i>Glück</i> : Genabim <i>a</i> : Genabin β	
18 omnes <i>X</i>	19 ubique <i>aU</i> : ubi <i>T</i> : ubi quae <i>Schneider</i>	21
hanc <i>a</i> : hinc β : hunc <i>codd. deteriores, D</i>	22 Genabi <i>X</i>	

curritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquis-
 que principibus, qui hanc temptandam fortunam non existi-
 mabant ; expellitur ex oppido Gergovia ; non destitit tamen, 3
 atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac
 5 coacta manu, quoscumque adit ex civitate ad suam senten-
 tiam perducit ; hortatur ut communis libertatis causa arma 4
 capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos a quibus
 paulo ante erat eiectus expellit ex civitate. Rex ab suis 5
 appellatur. Dimittit quoque versus legationes, obtestatur
 10 ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pic- 6
 tones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos, reli-
 quosque omnis qui Oceanum attingunt adiungit : omnium
 consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate 7
 omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum
 15 militum ad se celeriter adduci iubet ; armorum quantum 8
 quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat con-
 stituit ; in primis equitatu studet. Summae diligentiae 9
 summam imperi severitatem addit ; magnitudine supplicii
 dubitantis cogit. Nam maiore commisso delicto igne at- 10
 20 que omnibus tormentis necat, levioere de causa auribus
 desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut
 sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant
 alios.

His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadur- 5
 25 cum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in
 Rutenos mittit ; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu 2
 Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt
 subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere
 possint. Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad 3
 30 exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio
 Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, 4
 quod Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati
 neque flumen transire ausi domum revertuntur legatisque 5

C. IVLI CAESARIS

nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consili fuisse cognoverint ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernibus iunguntur.

6 His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. 10
2 Eo cum venisset, magna difficultate adiciebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam accesserent, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne eis quidem eo tempore qui quieti viderentur, suam salutem 15
recte committi videbat.

7 Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernibus conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. 20
3 Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset timentis confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit; partem 25
4 copiarum ex provincia supplementumque quod ex Italia adduxerat in Helvios, qui finis Arvernorum contingunt, convenire iubet.

8 His rebus comparatis, represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios 30
2 proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis

4 pronuntiarunt *add.*: pronuntiarint α : pronuntiaverint β : 6
proponendum α : ponendum β 17 Lucterius β : Lucretius α
31 mons *om.* α

DE BELLO GALLICO LIB. VII

discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad finis Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod 3
5 se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat ut quam latissime possint vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec 4
10 terri omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant ut suis fortunis consulat, ne[ve] ab hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille 5
precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

15 At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec 9
de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem his copiis praeficit; hunc 2
monet ut in omnis partis equites quam latissime pervagen-
20 gentur: daturum se operam ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus quam 3
maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus 4
recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per finis
25 Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consili, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5
reliquas legiones mittit priusque omnis in unum locum cogit quam de eius adventu Arvernus nuntiari posset. Hac 6
30 re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum,

3 labore β 9 ac om. β nuntiis ed. II   II neue ab
hostibus diripiantur a: ve del. *Dittenberger*: neu se ab hostibus diripi
patiatu β 13 in β : per a   16 usu *T*: usus aU

C. IVLI CAESARIS

quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

- 10** Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis 5 cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse ; si maturius ex hibernis educeret, ne 2 ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnis difficultates perpeti quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. 10
- 3** Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios qui de suo adventu doceant hortenturque ut in fide maneant atque hostium impetum magno 4 animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. 15
- 11** Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque 2 biduo circumvallavit ; tertio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma conferri, iumenta produci, sescentos obsides 20 dari iubet. Ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquunt. Ipse, ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur ; qui tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa quod eo 25 5 mitterent comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint militibus 6 imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus ne noctu ex oppido profugerent duas 30 7 legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire 8 coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Caesar legiones

7 videretur *R*

30 contingebat *β* : continebat *α*

quas expeditas esse iusserat portis incensis intromittit at-
 que oppido potitur, perpaucis ex hostium numero deside-
 ratis quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum
 angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum 9
 5 diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum
 Ligerim traducit atque in Biturigum finis pervenit.

Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppug- 12
 natione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille 2
 oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare
 10 instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent
 oratum ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeri-
 tate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus,
 arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam 4
 obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus
 15 et paucis militibus intromissis qui arma iumentaue con-
 quirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen
 Vercingetorigis antecesserat. Quem simul atque oppidani 5
 conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sub-
 lato arma capere, portas claudere, murum complere coepe-
 20 runt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallo- 6
 rum novi aliquid ab eis iniri consilii intellexissent, gladiis
 dstrictis portas occupaverunt suosque omnis incolumis
 receperunt.

Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre 13
 25 committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter
 CCCC summittit, quos ab initio habere secum instituerat.
 Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in 2
 fugam coiecti multis amissis se ad agmen receperunt.
 Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos
 30 eos quorum opera plebem concitatam existimabant ad
 Caesarem perduxerunt seseque ei dediderunt. Quibus 3
 rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat

3 cuncti α : vivi β 4 multitudini β 9 Biturigum positum in
 uia nouiodunum β : *om.* α 32 rebus *om.* α

C. IVLI CAESARIS

maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

- 14 Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, 5
Cenabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat.
2 Docet longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea
gestum sit. Omnibus modis huic rei studendum ut pabu-
3 latione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile,
quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore suble- 10
4 ventur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos
hostis ex aedificiis petere: hos omnis cotidie ab equitibus
5 deligi posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda
neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere hoc
spatio ab via quoqueversus quo pabulandi causa adire 15
6 posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere,
quod quorum in finibus bellum geratur eorum opibus sub-
7 leventur: Romanos aut inopiam non laturos aut magno
8 periculo longius ab castris processuros; neque interesse
ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis 20
9 bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere,
quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo
tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu
Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tol-
10 lendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa 25
gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutum abstrahi,
ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.
- 15 Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius
2 XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis
civitibus: in omnibus partibus incendia conspiciuntur; 30
quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi

10 quod β : ut a 13 deligi BbG : diligi $A'R$: deleri β
15 ab via $Madvig$: aboia $A'T$: ab oia B : a boia $cett.$ 18 *post*
magno *add.* cum β 26 aestimare a : aestimari debere β

solaci proponerant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa reciperaturos confidebant. †Deliberatur† de 3
 Avarico in communi concilio, incendi placeret an defendi.
 Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcher- 4
 5 rimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et orna-
 mento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur :
 facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omni- 5
 bus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et
 perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente 6
 10 primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum
 et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur 16
 et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab
 Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos explora- 2
 15 tores in singula diei tempora quae ad Avaricum agerentur
 cognoscebat et quid fieri vellet imperabat. Omnis nostras 3
 pabulationes frumentationesque observabat dispersosque,
 cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque
 incommodo adficiebat, etsi quantum ratione provideri
 20 poterat ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus
 diversisque itineribus iretur.

Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae inter- 17
 missa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus,
 angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turris
 25 duas constituere coepit : nam circumvallare loci natura pro-
 hibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari 2
 non destitit ; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non
 multum adiuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod
 civitas erat exigua et infirma, celeriter quod habuerunt
 30 consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae ad- 3
 fecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum,
 incendiis aedificiorum, usque eo ut compluris dies frumento

1 quod se prope *om. a*
 tatur *Vielhaber*

2 deliberatur β : dicebatur α : discep-

C. IVLI CAESARIS

milites caruerint et pecore ex longinquiribus vicis adacto
 extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab eis
 audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis
 4 indigna. Quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones
 appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum 5
 oppugnationem diceret, universi ab eo ne id faceret pete-
 5 bant: sic se compluris annos illo imperante meruisse ut
 nullam ignominiam acciperent, nusquam incepta re disce-
 6 derent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppug-
 7 nationem reliquissent: praestare omnis perferre acerbitates 10
 quam non civibus Romanis qui Cenabi perfidia Gallorum
 8 interissent parentarent. Haec eadem centurionibus tri-
 bunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem
 deferrentur.

18 Cum iam muro turres appropinquassent, ex captivis 15
 Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto pabulo castra
 movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu ex-
 peditisque qui inter equites proeliari consuissent insidia-
 rum causa eo profectum quo nostros postero die pabulatum
 2 venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte 20
 3 silentio profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi
 celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros
 impedimentaue sua in artiores silvas abdiderunt, copias
 4 omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re
 nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri 25
 iussit.

19 Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus
 fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non
 2 latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis
 pontibus Galli fiducia loci continebant, generatimque dis- 30
 tributi in civitates omnia vada ac †saltus† eius paludis

8 incepta α : infecta β 10 praestare β : praestaret α 27
 leniter *codd. deteriores*: leuiter X 31 saltus X : transitus *Nip-*
berdey: semitas *Fleischer*

obtinebant, sic animo parati ut, si eam paludem Romani
 perrumpere conarentur, haesitantis premerent ex loco supe-
 riore; ut qui propinquitatem loci videret paratos prope 3
 aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem
 5 condicionis perspiceret inani simulatione sese ostentare
 cognosceret. Indignantis milites Caesar, quod conspectum 4
 suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et
 signum proeli exposcentis edocet quanto detrimento et
 quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam;
 10 quos cum sic animo paratos videat ut nullum pro sua laude 5
 periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari de-
 bere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites 6
 consolatus eodem die reducit in castra reliqua quae ad op-
 pugnationem pertinebant oppidi administrare instituit.

15 Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodicionis insimu- 20
 latus quod castra propius Romanos movisset, quod cum
 omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias
 reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate
 et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut sine 2
 20 consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle
 Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio: tali 3
 modo accusatus ad haec respondit: quod castra movisset,
 factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus; quod propius
 Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate qui †se
 25 ipsum† munitione defenderet; equitum vero operam neque 4
 in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem
 quo sint profecti. / Summam imperi se consulto nulli dis- 5
 cedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimican-
 dum impelleretur; cui rei propter animi molliem studere
 30 omnis videret, quod diutius laborem ferre non possent.
 Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio 6
 vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum

10 videret a
 31 intervenirent a

25 ipsum X: ipse ut *Kraner*: ipse sine *Bentley*

C. IVLI CAESARIS

ex loco superiore cognoscere et virtutem despicere potue-
 rint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint,
 7 Imperium se ab Caesare per prodicionem nullum desiderare,
 quod habere victoria posset quae iam esset sibi atque om-
 nibus Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi 5
 magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere vide-
 8 antur. ‘Haec ut intellegatis,’ inquit, ‘a me sincere pronun-
 9 tiari, audite Romanos milites.’ Producit servos, quos in
 pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque
 10 excruciaverat. Hi iam ante edocti quae interrogati pro- 10
 nuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et
 inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut
 11 pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum
 inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre
 operis laborem posse; itaque statuisset imperatorem, si nihil 15
 in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum de-
 12 ducere. ‘Haec,’ inquit, ‘a me,’ Vercingetorix, ‘beneficia
 habetis, quem prodicionis insimulatis; cuius opera sine
 vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consump-
 tum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua 20
 civitas suis finibus recipiat a me provisum est.’
 21 Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat,
 quod facere in eo consuerunt cuius orationem approbant:
 summum esse Vercingetorigem ducem nec de eius fide
 dubitandum nec maiore ratione bellum administrari posse. 25
 2 Statuunt ut x milia hominum delecta ex omnibus copiis in
 3 oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salu-
 tem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum
 retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.
 22 Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque 30
 modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae
 atque ad omnia imitanda et efficienda quae ab quoque
 2 traduntur aptissimum. Nam et laqueis falces avertabant,

5 remittere *D*, *Stephanus* : remitteret *X*
 28 paene in eo *codd. Andin. Oxon.*

26 copiis *β* : locis *α*

DE BELLO GALLICO LIB. VII

quas cum destinaverant tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni 3
5 parte turribus contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri 4 ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium 10 malis adaequabant et apertos cuniculos praeusta et prae- 5 acuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque appropinquare prohibebant.

Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes 23 directae perpetuae in longitudinem paribus intervallis di- 15 stantes inter se binos pedes in solo collocantur. Hae 2 revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur; ea autem quae diximus intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper 3 ordo additur, ut idem illud intervallum servetur neque 20 inter se contingant trabes sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. Sic 4 deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus 5 deforme non est, alternis trabibus ac saxis quae rectis 25 lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

30 His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto 24 tempore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus xxv

C. IVLI CAESARIS

aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX ex-
2 struxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret et
Caesar ad opus consuetudine excubaret militesquehorta-
retur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur,
paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare 5
3 aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque
tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab
4 utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque
aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant,
picem reliquasque res quibus ignis excitari potest funde- 10
bant, ut quo primum curreretur aut cui rei ferretur auxi-
5 lium vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris
semper duae legiones pro castris excubabant pluresque
partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est ut
alii eruptionibus resisterent alii turris reducerent aggerem- 15
que interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad
restituendum concurreret.

25 Cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte
noctis, pugnaretur semperque hostibus spes victoriae
redintegraretur, eo magis quod deustos pluteos turrium 20
videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum anim-
advertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent
omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam
arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis quod dignum
memoria visum praetereundum non existimavimus. 25
2 Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sebi ac
picis traditas glaebas in ignem e regione turris proiciebat:
scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit.
3 Hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo
munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exani- 30
4 mato alteri successit tertius et tertio quartus; nec prius
ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus quam

restituto aggere atque omni ex parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero **26** die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et
 5 iubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non ² magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, ³
 10 cum matres familiae repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt ne se et communis liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia per- ⁴
 15 stare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli ne ⁵ ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur consilio destiterunt.

20 Postero die Caesar, promota turri directisque operibus **27** quae facere instituerat, magno coorto imbore, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit et quid fieri
 25 vellet ostendit; legionibusque extra castra intra vineas in ² occulto expeditis, cohortatus ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent eis qui primi murum ascendissent praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque ³
 30 celeriter compleverunt.

Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in **28** foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo

¹ ex *Ciaccon.*: ea a: om. β ²⁰ directis *MB'U*: directis *A*: perfectis *T*   ²⁵ extra castra vineas *B'*: extra vineas *A'*: intra vineas β

C. IVLI CAESARIS

ut, si qua ex parte obviam [contra] veniretur, acie instructa
 2 depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demit-
 tere sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti
 ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas
 3 op¹ i partis continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum 5
 angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars
 iam egressa portis ab equitibus est interfecta; nec fuit
 4 quisquam qui praedae studeret. Sic et Cenabi caede et
 labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus,
 5 non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, 10
 qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore
 audito se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetori-
 6 gem pervenerunt. Quos ille multa iam nocte silentio ex
 fuga excepit veritus ne qua in castris ex eorum concursu
 et misericordia vulgi seditio oreretur, ut procul in via 15
 dispositis familiaribus suis principibusque civitatum dispa-
 randos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati
 pars castrorum ab initio obvenerat.

29 Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque
 est ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur 20
 2 incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos
 sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei
 3 fuerint ipsi imperiti. Errare, si qui in bello omnis secundos
 4 rerum proventus exspectent. Sibi numquam placuisse
 Avaricum defendi, cuius rei testis ipsos haberet; sed factum 25
 imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum uti
 5 hoc incommodum acciperetur. Id tamen se celeriter
 6 maioribus commodis sanaturum. Nam quae ab reliquis
 Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum
 atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius 30
 consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere;
 7 idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse
 ab eis communis salutis causa impetrari ut castra munire

1 contra *del. Frigell*

2 demittere *edd.* : dimittere *X*

DE BELLO GALLICO LIB. VII

instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime, quod ipse 30
 animo non defecerat tanto accepto incommodo neque *se*
 5 in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat ;
 plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod 2
 re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum
 censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae 3
 auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incom-
 10 modo accepto in dies augebatur. Simul in spem veniebant 4
 eius adfirmatione de reliquis adiungendis civitatibus ; pri-
 mumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic
 sunt animo consternati homines insueti laboris ut omnia
 quae imperarentur sibi patienda existimarent.

15 Nec minus quam est pollicitus Vercingetorix animo 31
 laborabat ut reliquas civitates adiungeret, atque eas donis
 pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines 2
 deligebat quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia
 facillime capere posset. Qui Avarico expugnato refugerant, 3
 20 armandos vestiendosque curat ; simul, ut deminutae copiae 4
 redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitati-
 bus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagit-
 tariosque omnis, quorum erat permagnus numerus in Gallia,
 conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id quod
 25 Avarici deperierat expletur. Interim Teutomatus, Ollovi 5
 conis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro
 amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero
 et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

Caesar Avarici compluris dies commoratus summamque 32
 30 ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum
 ex labore atque inopia reficit. Iam prope hieme confecta, 2
 cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et

4 *se ed. pr. : om. X*
 pollicitationibus α

16 donis pollicitationibusque β : bonis
 19 capere *om. B' : capi β*

31 refecit *B'*

C. IVLI CAESARIS

ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque 5 regiam potestatem annum obtinere consuissent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse 4 dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae 10 cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem 5 magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis; divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum 6 clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat. Id ne accidat, positum 15 in eius diligentia atque auctoritate.

33 Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuissent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset 20 omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet atque ea pars quae minus sibi confideret auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praeventendum existimavit et, quod legibus Aeduorum eis qui summum magistratum obtinerent excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de 25 legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset 3 ad se Decetiam evocavit. Cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque paucis clam convocatis alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum, 30 cum leges duo ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit; Convictolitavem,

21 discederet a

22 cui *Reid* sibi *om. a, Reid*

qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos ut contro- 34
 versiarum ac dissensionis obliviscerentur atque omnibus
 5 omissis his rebus huic bello servirent, eaque quae meruis-
 sent praemia ab se devicta Gallia exspectarent, equita-
 tumque omnem et peditum milia x sibi celeriter mitterent
 quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exer-
 citum in duas partis divisit: quattuor legiones in Senones 2
 10 Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos
 ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit;
 equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re 3
 cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis
 pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

15 Cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fere- 35
 que e regione castris castra ponebant, dispositis exploratoribus
 necubi effecto ponte Romani copias traducerent. Erat in 2
 magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis
 partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum
 20 Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri 3
 loco castris positus e regione unius eorum pontium quos
 Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum 4
 omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, apertis quibus-
 25 dam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur.
 His quam longissime possent egredi iussis, cum iam ex 5
 diei tempore coniecturam ceperat in castra perventum,
 isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat,
 pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legioni- 6
 30 busque traductis et loco castris idoneo delecto, reliquas
 copias revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam 7
 voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

15 utrique esset exercitui β 16 ponebant α : poneret β 24
 (ita) apertis *Deiter*: C/apertis *T*: captis αU 27 caperet β

C. IVLI CAESARIS

- 36 Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit
 equestrique eo die proelio levi facto, perspecto urbis situ,
 quae posita in altissimo monte omnis aditus difficilis habe-
 bat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius
 agendum constituit quam rem frumentariam expedisset. 5
 2 At Vercingetorix, castris prope oppidum positus, mediocribus
 circum se intervallis separatim singularum civitatum copias
 collocaverat atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua
 3 dispici poterat, horribilem speciem praebebat; principesque
 earum civitatum quos sibi ad consilium capiendum dele- 10
 gerat prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid
 4 communicandum seu quid administrandum videretur; neque
 ullum fere diem intermittebat quin equestri proelio inter-
 iectis sagittariis quid in quoque esset animi ac virtutis
 5 suorum periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub 15
 ipsis radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte
 circumciscus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte
 6 et pabulatione libera prohibitori hostis videbantur. Sed is
 locus praesidio ab his, non nimis firmo tamen, tenebatur.
 7 Silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius quam sub- 20
 sidio ex oppido veniri posset deiecto praesidio, potitus loco
 duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum
 pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab
 repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.
 37 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Aeduus, 25
 cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus,
 sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adule-
 scentibus colloquitur; quorum erat princeps Litavicus
 atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes.
 2 Cum his praemium communicat hortaturque [eos] ut se libe- 30
 3 ros et imperio natos meminerint. Unam esse Aeduorum
 civitatem quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius

9 dispici *D, Paul*: despici *X* 15 periclitaretur *β*: perspicere-
 tur *α* 19 tamen, tenebatur *Oudendorp*: tenebatur. Tamen *X* 30
 eos *β*: *om. α* 32 distineat *T*: dedistineat *AB'*: destineat *MU*

auctoritate reliquas contineri; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse non nullo se 4
Caesaris beneficio adfectum, sic tamen ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere.

5 Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem 5
disceptatorem quam Romani ad Aeduos veniant? Celeriter 6
adulescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consili fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipien-
10 dum bellum adduci posse non confidebant. Placuit ut 7
Litaviccus decem illis milibus quae Caesari ad bellum mitterentur praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat constituunt.

15 Litaviccus, accepto exercitu, cum milia passuum circiter 38
xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans: 'Quo proficiscimur,' inquit, 'milites? Omnis noster 2
equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati prodicionis ab Romanis
20 indicta causa interfecti sunt. Haec ab ipsis cognoscite qui 3
ex ipsa caede fugerunt: nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor quae gesta sunt pronuntiare.' Producentur ei quos ille edocuerat 4
quae dici vellet, atque eadem quae Litaviccus pronuntia-
25 verat multitudini exponunt: [multos] equites Aeduorum in- 5
terfectos, quod collocuti cum Arvernibus dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media caede fugisse. Conclamant Aedui et Litaviccum obsecrant ut 6
sibi consulat. 'Quasi vero,' inquit ille, 'consili sit res, ac 7
30 non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernibus nosmet coniungere. An dubitamus quin nefario 8
facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur

C. IVLI CAESARIS

- eorum mortem qui indignissime interierunt, atque hos
 9 latrones interficiamus.' Ostendit civis Romanos, qui eius
 praesidi fiducia una erant; magnum numerum frumenti
 commeatusque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit.
- 10 Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio 5
 de caede equitum et principum permovet; hortatur ut
 simili ratione atque ipse fecerit suas iniurias persequantur.
- 39 Eporedorix Aeduus, summo loco natus adulescens et
 summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate
 et gratia sed genere dispari, quem Caesar ab Diviciaco 10
 sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem per-
 duxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab
 2 eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et
 in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi,
 3 alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex his 15
 Eporedorix cognito Litavici consilio media fere nocte
 rem ad Caesarem defert; orat ne patiatur civitatem
 pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani
 deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum
 milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque 20
 propinqui neglegere neque civitas levi momento aestimare
 posset.
- 40 Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod
 semper Aeduorum civitati praecipue indulserat, nulla inter-
 posita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque 25
 2 omnem ex castris educit; nec fuit spatium tali tempore ad
 contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur;
 3 C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris prae-
 sidio relinquit. Fratres Litavici, cum comprehendi iussis-
 4 set, paulo ante reperit ad hostis fugisse. Adhortatus 30
 milites ne necessario tempore itineris labore permoveantur,
 cupidissimis omnibus progressus milia passuum xxv, agmen
 Aeduorum conspicatus immisso equitatu iter eorum mora-

5 in eodem β

6 permovet, *ed.* 3: pmon& A'RB: pman& B¹

tur atque impedit; interdicitque omnibus ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi inter- 5
fectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. His cognitis et Litavici fraude perspecta Aedui 6
5 manus tendere et deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clienti- 7
bus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

Caesar, nuntiis ad civitatem Aeduorum missis qui suo 41
10 beneficio conservatos docerent quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites 2
a Fabio missi quanto res in periculo fuerit exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro
15 integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum 3
atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu 4
20 eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis, Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui primis nuntiis 42
25 ab Litavico acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et teme- 2
ritas quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium 3
Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutum abstra-
30 hunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque 4
ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium, tribunum militum, iter ad 5
legionem facientem fide data ex oppido Cabillono educunt :

8 profugit β

21 similem ad casum parare β

- idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant.
- 6 Hos continuo *in* itinere adorti omnibus impedimentis exuunt ; repugnantis diem noctemque obsident ; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem ad arma concitant.
- 43 Interim nuntio allato omnis eorum milites in potestate 5
 2 Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium ; nihil publico factum consilio demonstrant ; quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque bona publicant, legatos ad
 3 Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recipiendorum suorum causa ; sed contaminati facinore et 10
 capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant.
- 4 Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat : nihil se propter inscientiam levita- 15
 temque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in
 5 Aeduos benevolentia deminuere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circum-
 sisteretur, consilia inibat quem ad modum ab Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio 20
 nata ab timore defectionis similis fugae videretur.
- 44 Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine 25
 2 cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat.
- 3 Constabat inter omnis quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram 30
 4 partem oppidi ; vehementer huic illos loco timere nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et

2 in *add. ed. pr.* : *om.*, X12 *post* pertinebat *add.*, et β

pabulatione interclusi viderentur : ad hunc muniendum
omnis a Vercingetorige evocatos.

Hac re cognita, Caesar mittit compluris equitum turmas **45**
eo de media nocte. Imperat his ut paulo tumultuosius
5 omnibus locis pervagentur. Prima luce magnum numerum 2
impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his
stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie
ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit 3
equites qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo
10 circuitu easdem omnis iubet petere regiones. Haec procul 4
ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra,
neque tanto spatio certi quid esset explorari poterat.
Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam 5
inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis 6
15 suspicio atque omnes illo ad munitionem copiae tradu-
cuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis 7
insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros
milites qui ex oppido animadverterentur ex maioribus
castris in minora traducit ; legatisque, quos singulis legioni- 8
20 bus praefecerat, quid fieri velit ostendit : in primis monet
ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae
longius progrediantur ; quid iniquitas loci habeat incom- 9
modi proponit : hoc una celeritate posse mutari ; occasionis
esse rem, non proeli. His rebus expositis signum dat 10
25 et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos
mittit.

Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta **46**
regione, si nullus anfractus intercederet, mille cc passus
aberat : quidquid huc circuitus ad molliendum clivum acces- 2
30 serat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in 3

4 eo de *cod. Scalig.* : eodem β : eis dē α his *om.* α 5 per-
vagentur *T* : vagarentur α 6 impedimentorum] iumentorum
Ciaccon. mulorumque . . . stramenta *om.* α deque *Davies* :
neque β 15 ad munitionem β : munitionum α 18 qui α : ne
 β 23 mutari α : vitari β 29 huc *Vascosanus* : huic *X*

C. IVLI CAESARIS

longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis
 sex pedum murum qui nostrum impetum tardaret praeduxerant
 Galli atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem
 partem collis usque ad murum oppidi densissimis
 4 castris compleverant. Milites dato signo celeriter ad muni- 5
 tionem perveniunt eamque transgressi trinis castris potiun-
 5 tur; ac tanta fuit in castris capiendis celeritas ut Teutomatus,
 rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie
 conqueverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato
 equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet. 10

47 Consecutus id quod animo proposuerat Caesar receptui
 cani iussit legionique decimae, quacum erat †concionatus†,
 2 signa constituit; ac reliquarum legionum milites, non ex-
 audito sono tubae, quod satis magna valles intercedebat,
 tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare prae- 15
 ceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriae et
 hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis,
 nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt quod non virtute
 consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt quam
 4 muro oppidi portisque appropinquare. Tum vero ex 20
 omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant
 repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse
 5 existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de
 muro vestem argentumque iactabant, et pectore nudo pro-
 minentes passis manibus obtestabantur Romanos ut sibi 25
 parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem
 6 atque infantibus abstinerent: non nullae de muro per manus
 7 demissae sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio
 legionis VIII., quem inter suos eo die dixisse constabat ex-
 citari se Avaricensibus praemiis neque commissurum ut 30
 prius quisquam murum ascenderet, tris suos nactus mani-

2 nřm (i.e. nostrum) X: nostrorum *ed. 1* 7 Teutomatus
 Aldus: Votomatus A'β: Votomapatus B' 12 legionique α:
 legionisque β concionatus α: contionatus β: clivom nactus
 Heller: continuo von Göler 27 muro β: muris α

pularis atque ab eis sublevatus murum ascendit: hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

Interim ei qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito 48
5 clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro 2
consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matres familiae, 3
10 quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec 4
loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentis atque integros sustine-
15 bant.

Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias 49
videret, praemetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortis ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere
20 hostium constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur terreret. Ipse pau- 2
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.

Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et 50
25 numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. Hi similitudine 2
armorum vehementer nostros perterruerunt ac, tametsi dextris umeris exsertis animadvertentibus, quod insigne †pacatum†
30 esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. 3
Fabius centurio quique una murum ascenderant circumventi atque interfecti muro praecipitabantur. M. Petronius, 4

C. IVLI CAESARIS

- eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, ‘Quoniam,’ inquit, ‘me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos data facultate vobis consulite.’ Simul in medios hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum summovit.
- 6 Conantibus auxiliari suis, ‘Frustra,’ inquit, ‘meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.’ Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.
- 51 Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentis legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostis signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.
- 52 Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent quo procedendum aut quid agendum videretur neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret; quanto opere eorum

2 sibi β: sui α   22 paulo β: paulū α   28 Exposuit α:
 Exposito β   29 quid] quod *Vielhaber*   32 acciperet β

animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque
 5 exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite 4
 modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu quod iniquitas loci attulisset id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans quae ante senserat legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minus in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque secundo in castra
 15 exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, 3
 satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Aeduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad 4
 flumen Elaver pontis reficit eoque exercitum traducit.

Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis appellatus 54
 discit cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Aeduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum 2
 perspectam habebat atque horum discessu admaturari 25
 defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in 3
 Aeduos merita exposuit: quos et quam humilis accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, 30
 imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem 4
 deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent

1 quod α 5 ab] in β 14 post atque add. eo β 19
 pontem effecit (fecit T) exercitumque traduxit β 26 daret β
 29 et ante compulsos add. α

C. IVLI CAESARIS

sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

55 Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad ripas Ligeris
 2 opportuno loco positum. Huc Caesar omnis obsides
 Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque 5
 3 exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc
 magnum numerum equorum huius belli causa in Italia
 4 atque Hispania coemptum miserat. Eo cum Eporedorix
 Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent,
 Litavicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum 10
 apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavem magistratum
 magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad
 Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice
 missos, non praetermittendum tantum commodum existima-
 5 verunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus quique 15
 eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos
 6 inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magi-
 7 stratum deducendos curaverunt; oppidum, quod a se teneri
 non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incende-
 8 runt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, 20
 9 reliquum flumine atque incendio corruerunt. Ipsi ex
 finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad
 ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi
 timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria
 Romanos excludere, [aut adductos inopia ex provincia 25
 10 expellere] possent. Quam ad spem multum eos adiuwabatur
 quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse
 transiri videretur.

56 Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit,
 si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius 30
 2 quam essent maiores eo coactae copiae dimicaret. Nam,

16 *post negotiandi add.* aut itineris β 19 ne cui $A\beta$: ne quo
MB': ne quoi *Oudendorp*   25 ex provincia expellere a : provincia
 excludere β : aut . . . expellere *del. Morus*

ut commutato consilio iter in provinciam converteret, ut
 ne metu quidem necessario faciendum existimabat, cum
 infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna
 viarumque difficultas impediēbat, tum maxime quod
 5 abiuncto Labieno atque eis legionibus quas una miserat
 vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis 3
 nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem
 ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro rei 4
 necessitate opportuno, ut bracchia modo atque umeri ad
 10 sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito
 equitatu qui vim fluminis refringeret atque hostibus primo
 aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit; fru- 5
 mentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his
 rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

15 Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supple- 57
 mento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut
 esset impedimentis praesidio, cum IIII legionibus Lutetiam
 proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est
 in insula fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus 2
 20 cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt.
 Summa imperi traditur Camulogeno Aulerco, qui prope 3
 confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
 militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum ani- 4
 madvertisset perpetuam esse paludem quae influeret in
 25 Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret,
 hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere 58
 paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam 2
 id difficiliter fieri animadvertit, silentio e castris tertia
 30 vigilia egressus eodem quo venerat itinere Metiosedum
 pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae 3

2 ne metu α : nemo tunc β 29 fieri D : cum fieri B' : confieri
 $A'\beta$ 30 Metiosedum TU^2 : Mellodunum αU^1 : Melodunum T^2

- 4 positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. Deprensas
navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque
eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis,
quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione
5 oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus 5
hostes resciderant, exercitum traducit et secundo flumine
6 ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes, re cognita ab eis
qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontisque eius
oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad ripas
Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt. 10
- 59 Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, iam de
Aeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores
adferebantur, Gallique in colloquiis interclusum itinere et
Ligere Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam
2 contendisse confirmabant. Bellovacii autem, defectione 15
Aeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus
3 cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum
Labienus tanta rerum commutatione longe aliud sibi
capiendum consilium atque antea senserat intellegebat,
4 neque iam ut aliquid acquireret proelioque hostis lacesseret 20
sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret cogita-
5 bat. Namque altera ex parte Bellovacii, quae civitas in
Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram
Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum
legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maxi- 25
6 mum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis
ab animi virtute auxilium petendum videbat.
- 60 Sub vesperum consilio convocato, cohortatus ut ea quae
imperasset diligenter industrieque administrarent, navis quas
Metiosedo deduxerat singulas equitibus Romanis attribuit 30
et prima confecta vigilia III milia passuum secundo flumine

8 Metiosedo *D3*: Melloduno *A'*: ametclodone *B'*   9 profecti a β :
prospecta α : praesaepi *Hoffmann*   16 qui ante $A'\beta$: quia ante
B' (antae *B*: an antea?): qui iam ante *Heinsius*   28 ante Sub
hab. Itaque β 30 Metiosedo $A'\beta$: ametclodone *R*: amedodone *B*

DE BELLO GALLICO LIB. VII

silentio progredi ibique se expectari iubet. Quinque 2
 cohortis, quas minime firmas ad dimicandum esse existi-
 mabat, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis 3
 reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso
 5 flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam 4
 lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem
 partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus
 legionibus eum locum petit quo navis appellii iusserat.

Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni 61
 10 fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna
 subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur;
 exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus 2
 quos ei negotio praefecerat celeriter transmittitur. Uno 3
 fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris
 15 Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum
 ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem
 parte exaudiri et paulo infra milites navibus transportari.
 Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire 4
 legiones atque omnis perturbatos defectione Aeduorum
 20 fugam parare, suas quoque copias in tris partis distribue-
 runt. Nam praesidio e regione castrorum relicto et parva 5
 manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur
 quantum naves processissent, reliquas copias contra Labie-
 num duxerunt.

25 [✓] Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium 62
 acies cernebatur. Labienus milites cohortatus ut suae 2
 pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent
 memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe
 numero hostis superassent, praesentem adesse existimarent,
 30 dat signum proeli. Primo concursu ab dextro cornu, ubi 3
 septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam
 coiciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio 4

22 Metiosedum *A'β*: m&lasedum *B'* progredieretur *β* 27 *post*
 et *add.* tot *β* 32 duodecima *A'*: XII. *β*: quintadecima *B'*

C. IVLI CAESARIS

tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant nec dabat suspensionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. At incerto etiam nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ei qui praesidio contra castra Labieni erant relictis, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde die III. cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63 Defectione Aeduorum cognita bellum augetur. Legationes in omnis partis circummittuntur; quantum gratia, auctoritate, pecunia valent ad sollicitandas civitates nituntur; nacti obsides quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantis territant. Petunt a Vercingetorige Aedui ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt ut ipsis summa imperi tradatur et re in controversiam deducta totius Galliae concilium BibRACTE indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius

1 telis α : pilis β 4 cohortabatur. At incerto $A'\beta$: cohortatus incerto B' 5 a septima legione α 12 victorumque α 17 inde die III. *Whitte*: indiem AB : indie MR : inde β 25 Re in controversiam deducta β : et rem in controversiam deduci α 26 frequentes. *Multitudinis codd. tres deter.*: frequentes multitudines X

DE BELLO GALLICO LIB. VII

et ab Germanis premebantur, quae fuit causa quare toto
 abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore 8
 Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunae
 commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt ;
 5 neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis
 separare audent. Inviti summae spei adulescentes 9
 Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

Ipse imperat reliquis civitatibus obsides †denique† ei rei 64
 constituit †diem ; huc† omnis equites $\overline{xv}$. numero celeriter
 10 convenire iubet : peditatu quem antea habuerit se fore con- 2
 tentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie
 dimicaturum sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse
 factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohi-
 bere ; aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant 3
 15 aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum
 imperium libertatemque se consequi videant. His consti- 4
 tutis rebus, Aeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi pro-
 vinciae, decem milia peditum imperat ; huc addit equites
 octingentos. His praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque 5
 20 inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proxi- 6
 mosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadur-
 cosque ad finis Volcarum Arecomicorum depopulandos
 mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque 7
 Allobrogas sollicitat, quorum mentis nondum ab superiore
 25 bello resedissee sperabat. Horum principibus pecunias, civi- 8
 tati autem imperium totius provinciae pollicetur.

Ad hos omnis casus provisa erant praesidia cohortium 65
 duarum et xx, quae ex ipsa coacta provincia ab L.
 Caesare legato ad omnis partis opponebantur. Helvii sua 2
 30 sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et C.
 Valerio Donnotauro, Caburi filio, principe civitatis com-

8 denique *X*: diemque *Hotomannus* 9 diem *xvi*. *Menge*
 10 habuerit *T*: habuerat *aU* 17 post finitimi *add.* ei *aU* 28 coacta
om. *B'* 31 Donnotauro *A pr.* *B'*: Donotauro *MA corr.* *T*: duñuiro *U*

C. IVLI CAESARIS

pluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros compel-
 3 luntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesi-
 4 diis magna cum cura et diligentia suos finis tuentur. Caesar,
 quod hostis equitatu superiores esse intellegebat et inter-
 clusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia 5
 sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas
 civitates quas superioribus annis pacaverat equitesque ab his
 arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari
 5 consuerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis
 utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et] equitibus 10
 Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

66 Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernīs
 equitesque qui toti Galliae erant imperati conveniunt.
 2 Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per
 extremos Lingonum finis iter faceret quo facilius subsidium 15
 provinciae ferri posset, circiter milia passuum x ab Romanis
 3 trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad con-
 ciliū praefectis equitum venisse tempus victoriae demon-
 strat: fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere:
 4 id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse, ad 20
 reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maiori-
 bus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi
 5 facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites
 suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non
 posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedi- 25
 mentis suae salutem consulant, et usu rerum necessariorum et
 6 dignitate spoliati iri. Nam de equitibus hostium quin
 nemo eorum progredi modo extra agmen audeat [et] ipsos
 quidem non debere dubitare: id quo maiore faciant animo,
 copias se omnis pro castris habiturum et terrori hostibus 30
 7 futurum. Conclamant equites, sanctissimo iure iurando

3 cum *om.* *A' Meusel* 10 *sed et del. Nipperdey* 23 *adoriantur R*
corr.: adorientur MB': adorirentur AB 25 *confidebat β* 28
et ipsos quidem non a: ne ipsos quidem β: et del. Witte

confirmari oportere ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentis, ne ad uxorem aditum habeat qui non bis per agmen hostium perequitasset.

Probata re atque omnibus iure iurando adactis, postero 67
 5 die in tris partis distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum 2 tripertito divisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen; impedimenta intra 3
 10 legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut 4 gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostis ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Ger- 5 mani ab dextro latere summum iugum nacti hostis loco
 15 depellunt; fugientis usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur complurisque interficiunt. Qua re animadversa reliqui ne circum- 6 irentur veriti se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. 7 Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur:
 20 Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

25 Fugato omni equitatu Vercingetorix copias, ut pro castris 68 collocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis 2 in proximum collem deductis, duabus legionibus praesidio
 30 relictis secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero

2 uxores β 3 perequitarit β *Meusel*   9 intra *Nipperdey*: inter *X*
 12 constitui *a*: converti *UT corr.*: conferri *T pr.*   17 circum-
 venirentur *M β*   30 *post* secutus *add.*, hostes *AB*   31 hostium *om. β*

C. IVLI CAESARIS

3 die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ perterri-
tisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus
confidebant, erant pulsī, adhortatus ad laborem milites cir-
cumvallare instituit.

69 Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo, admodum 5
edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur;
2 cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subblue-
3 bant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum
4 III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus
colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio 10
5 oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem
solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum com-
pleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum
6 praeduxerant. Eius munitionis quae ab Romanis institue-
7 batur circuitus XI milia passuum tenebat. Castra opportunis 15
locis erant posita, ibique castella XXIII facta, quibus in castellis
interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio
fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis
tenebantur.

70 Opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie quam 20
intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem
patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque con-
2 tenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos summittit
legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab
3 hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris 25
animus augetur: hostes in fugam coiecti se ipsi multitudine
impediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur.
4 Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna
5 caedes: non nulli relictis equis fossam transire et maceriam
transcendere conantur. Paulum legiones Caesar quas pro 30
6 vallo constituerat promoveri iubet. Non minus qui intra

2 qua maxime parte *Stephanus*: quo maxima parte *a*: quo
maxime *β* 3 confidebat *a* 16 ibique castella] VIII castellaque
Menge 24 ne . . . fiat *secl. Paul* 27 coacervantur *codd.*
aliquot deteriores: coacervati tum *a*: coartantur *β*

munitiones erant perturbantur Galli : veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant ; non nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne 7 castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis 5 Germani sese recipiunt.

Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perfi- 71 ciantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat ut suam quisque eorum civi- 2 tatem adeat omnisque qui per aetatem arma ferre possint ad 10 bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque 3 ut suae salutis rationem habeant, neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue dierum 4 15 se habere xxx frumentum, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua nostrum opus erat 5 intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit. Frumentum omne ad se referri iubet ; capitis poenam eis 6 qui non paruerint constituit ; pecus, cuius magna erat copia 7 20 ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit ; frumentum parce 8 et paulatim metiri instituit ; copias omnis quas pro oppido collocaverat in oppidum recipit. His rationibus auxilia 9 Galliae exspectare et bellum parat administrare.

Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis, Caesar haec 72 25 genera munitonis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret quantum summae fossae labra distarent. Reliquas omnis 2 munitiones ab ea fossa passus quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium com- 30 plexus nec facile totum opus corona militum cingeretur,

1 veniri *RU*: venire *A'B*   16 quam opus erat *B* : quia mopus erat *A* : qua erat nostrum opus *β*   22 recipit *β* : recepit *a*
 26 fossae *om. β*   27 summae fossae *a* : summa *β*   28 passus
scribendum docent ipsarum munitioinum vestigia : pedes *a* : pedib ; *β*
 30 opus *T* : corpus *a* : *om. U*

C. IVLI CAESARIS

ne de improvise aut noctu ad munitiones hostium multi-
 tudo advolaret aut interdium tela in nostros operi destinatos
 3 coicere possent. Hoc intermisso spatium duas fossas quin-
 decim pedes latas eadem altitudine perduxit, quarum
 interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine 5
 4 derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum
 extruxit. Huic loriam pinnaeque adiecit, grandibus cervis
 eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris qui
 ascensum hostium tardarent, et turris toto opere circumdedit
 quae pedes LXXX inter se distarent. 10

73 Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas
 munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quae
 longius ab castris progrediebantur: ac non numquam opera
 nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus
 2 portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus 15
 opera addendum Caesar putavit, quo minore numero
 militum munitiones defendi possent. Itaque truncis
 arborum aut admodum firmis ramis abscisis atque horum
 delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
 3 pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab 20
 infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant.
 4 Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati; quo
 qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant: hos
 5 cippos appellabant. Ante hos obliquis ordinibus in quin-
 cuncem dispositis scrobes tris in altitudinem pedes fodie- 25
 6 bantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc
 teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et
 praeusti demittebantur ita ut non amplius digitis quattuor
 7 ex terra eminent; simul confirmandi et stabiliendi causa
 singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua 30
 pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis
 8 integebatur. Huius generis octoni ordines ducti ternos
 inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium

appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis 9
infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque inter-
missis spatiis omnibus locis disserebantur ; quos stimulos
nominabant.

5 His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aquis- 74
simas pro loci natura, XIII milia passuum complexus pares
eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exterio-
rem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si
ita accidat, teius discessu† munitionum praesidia circum-
10 fundi possent ; ne autem cum periculo ex castris egredi 2
cogatur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnis
convectum iubet.

Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli, concilio prin- 75
cipum indicto, non omnis eos qui arma ferre possent, ut
15 censuit Vercingetorix, convocandos statuunt sed certum
numerum cuique ex civitate imperandum, ne tanta multi-
tudine confusa nec moderari nec discernere suos nec
frumentationem habere possent. Imperant Aeduis atque 2
eorum clientibus, Segusiavis, †Ambluaretis†, Aulercis Branno-
20 vicibus, Blannoviis milia xxxv ; parem numerum Arvernīs
adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub
imperio Arvernorum esse consuerunt ; Sequanis, Senonibus, 3
Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia ;
Bellovacis decem ; †totidem Lemovicibus† ; octona Pic-
25 tionibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis ; †Senonibus†,
Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis, Morinis,
Nitiobrigibus quina milia ; Aulercis Cenomanis totidem ;

1 taleae T : taliae aU   2 infixae aU   6 pares β : pari a :
paris Oudendorp   9 eius discessu om. Oudendorp : pro eius coni.
equitatus Menge, equitum von Göler : pro discessu coni. accessu
Nipperdey   10 ne autem Hand : aut aT : ut U   16 ex civi-
tate a : civitati β   18 frumentationem a : frumentandi rationem β
19 Ambluaretis X : Ambivaretis Glück   21 Eleutetis aU : heleutetis.
& T   24 totidem Lemovicibus secl. Nipperdey et infra post
Veliocassis reponit   25 Senonibus X : sena Andibus Em.
Hoffmann

Atrebatibus $\overline{\text{mii}}$; Velioeassis †Lexoviist† et Aulercis Eburo-
 4 vicibus terna; Rauricis et Boiis bina; $\overline{\text{xxx}}$ universis
 civitatibus quae Oceanum attingunt quaeque eorum con-
 suetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero
 Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Veneti, 5
 †Lemovicest†, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum
 non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum
 Romanis bellum gesturos dicebant, neque cuiusquam
 imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius
 hospitio $\overline{\text{ii}}$ una miserunt. 10

76 Huius opera Commi, ut antea demonstravimus, fideli
 atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar;
 quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat,
 iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat.
 2 Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis 15
 vindicandae et pristinae belli laudis recipendae, ut neque
 beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque
 3 et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis
 equitum $\overline{\text{viii}}$ et peditum circiter $\overline{\text{ccxxxx}}$, haec in Aeduorum
 finibus recensebantur numerusque inibatur, praefecti consti- 20
 4 tuebantur. Commio Atrebatum, Viridomaro et Eporedorigi
 Aeduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingeto-
 rigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus
 attribuuntur quorum consilio bellum administraretur.
 5 Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, 25
 neque erat omnium quisquam qui aspectum modo tantae
 multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti

1 Lexoviis β : Lixoviis α : totidem; Lemovicibus *Nipperdey* et
 Aulercis *om.* β Eburovicibus *Valesius*: Eburonibus X 2
 terna *om.* β bina *codd. aliquot deter.:* *om.* X $\overline{\text{xxx}}$. $M\beta$:
 xxx AR : $\text{xx}\overline{\text{x}}$ B : mm ; x *Schneider* 5 Ambarii T Veneti
om. α 6 Lemovices X : Lexovii *Nipperdey*: Namnetes *Frigell*
 Venelli *Ursinus*: Unelli X 10 $\overline{\text{ii}}$ β : $\overline{\text{ii}}$ B ante rasuram: xx B
 in ras. R : *om.* A' una *om.* β 19 $\overline{\text{ccxxxx}}$ $A'B$: ccxl R : $\overline{\text{ccl}}$ β
 22 Vercassivellauno *Aldus*: Vercassianeuno α : Vergasilauno β
 25 fiducia β

proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

At ei qui Alesiae obsidebantur, praeterita die qua auxilia 77
 suorum exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii
 5 quid in Aeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum
 fortunarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum 2
 pars deditioem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem
 censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter
 eius singularem et nefariam crudelitatem. Hic, summo in 3
 10 Arvernibus ortus loco et magnae habitus auctoritatis, 'Nihil,'
 inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam
 servitutem deditioem nomine appellant, neque hos habendos
 civium loco neque ad concilium adhibendos censeo. Cum 4
 his mihi res sit qui eruptionem probant; quorum in consilio
 15 omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria
 videtur. Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper 5
 inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant
 facilius reperiuntur quam qui dolorem patienter ferant.
 Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me 6
 20 dignitas potest), si nullam praeterquam vitae nostrae
 iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem 7
 Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavi-
 mus. Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis 8
 propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,
 25 si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur?
 Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa 9
 suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate
 vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere
 et perpetuae servituti subicere. An, quod ad diem non 10
 30 venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid
 ergo? Romanos in illis ulterioribus munitioibus animine

6 Ac a : Apud quos β quorum β 16 mollitia β : molestia a
 18 reperiuntur β : reperiuntur a 31 Romanos β : Romanorum
 animos a animine β : sine a

C. IVLI CAESARIS

11 causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari
 non potestis omni aditu praesaepo, his utimini testibus
 appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti
 12 diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei
 consili est? Facere, quod nostri maiores nequaquam pari 5
 bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida
 compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus qui
 aetate ad bellum inutiles videbantur vitam toleraverunt
 13 neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non
 haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi 10
 14 pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit?
 Depopulata Gallia Cimbri magnaue inlata calamitate fini-
 bus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras
 petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt.
 15 Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt, nisi invidia 15
 adducti, quos fama nobilis potentisque bello cognoverunt,
 horum in agris civitatibusque considerare atque his aeternam
 iniungere servitute? Neque enim ulla alia condicione
 16 bella gesserunt. Quod si ea quae in longinquis nationibus
 geruntur ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae in 20
 provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus
 subiecta perpetua premitur servitute.
 78 Sententiis dictis constituunt ut ei qui valetudine aut aetate
 inutiles sunt bello oppido excedant atque omnia prius ex-
 2 periantur quam ad Critognati sententiam descendant: illo 25
 tamen tempore potius utendum consilio, si res cogat atque
 auxilia morentur, quam aut deditiois aut pacis subeundam
 3 condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum
 4 liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi cum ad muni-
 tiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus 30
 5 orabant ut se in servitute receptos cibo iuarent. At Caesar
 dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

24 sint β 25 ad Critognati sententiam descendant *Aldus*: ab
 ecritognati sententia discedant (descendant β) *X*   26 tempore *om.* β
 32 custodiis β : custodibus α

DE BELLO GALLICO LIB. VII

Interea Commius reliquique duces quibus summa imperi 79
 permissa erat cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et
 colle exteriori occupato non longius mille passibus ab
 nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex 2
 5 castris educto, omnem eam planitiem quam in longitudinem
 tria milia passuum patere demonstravimus complent, pedes-
 trisque copias paulum ab eo loco abditas in locis superiori-
 bus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in 3
 campum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter
 10 eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Ita- 4
 que productis copiis ante oppidum considunt et proximam
 fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad
 eruptionem atque omnis casus comparant.

Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum 80
 15 disposito ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et
 noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi
 iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique 2
 iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti
 pugnae proventum expectabant. Galli inter equites raros 3
 20 sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui
 suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum
 impetus sustinerent. Ab his complures de improvise vul-
 nerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse 4
 Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex
 25 omnibus partibus et ei qui munitionibus continebantur et
 hi qui ad auxilium convenerant clamore et ululatu suorum
 animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res 5
 gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat,
 utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem
 30 excitabat. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia 6
 victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis
 in hostis impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus in 7

7 abductas *Jurini*
 intenti animi β

9 Concurritur β
 28 ac αT : aut *U*

18 omniū militū
 30 excitabant *B'*

C. IVLI CAESARIS

fugam coiectis, sagittarii circumventi interfectique sunt.
 8 Item ex reliquis partibus nostri cedentis usque in castra
 9 insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ei qui
 ab Alesia processerant maesti prope victoria desperata se in
 oppidum receperunt. 5

81 Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium,
 1 scalarum, harpagonum numero effecto media nocte silentio
 2 ex castris egressi ad campestris munitiones accedunt. Su-
 bito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsi-
 debantur de suo adventu cognoscere possent, cratis proicere, 10
 fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reli-
 quaque quae ad oppugnationem pertinent parant admini-
 3 strare. Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum
 4 suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut
 superioribus diebus, ut cuique erat locus attributus, ad muni- 15
 tiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere
 5 disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu
 tenebris adempto multa utrimque vulnera accipiuntur. Com-
 6 plura tormentis tela coiciuntur. At M. Antonius et
 C. Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum 20
 obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, eis
 auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant.

82 Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitu-
 dine telorum proficiebant; postea quam propius successere-
 runt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in scrobes 25
 delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traiecti pilis
 2 muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis,
 nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti ne ab
 latere aperto ex superioribus castris eruptione circumveni-
 3 rentur se ad suos receperunt. At interiores, dum ea quae a 30
 Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant proferunt,
 4 priores fossas explent, diutius in his rebus administrandis

7 arpagonum *X*   15 ut *a*: suos *β*   17 ac glandibus Gallos *β*:
 Gallos glandibus *a*   31 praeparata erant *Aldus*: praeparaverant *X*

DE BELLO GALLICO LIB. VII

morati prius suos discessisse cognoverunt quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant **83**
 5 consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum
 castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septen- 2
 trionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus
 opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene
 iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. Haec 3
 10 C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus legati
 cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per ex- 4
 ploratores regionibus, duces hostium $\overline{LX}$ ex omni numero
 deligunt earum civitatum quae maximam virtutis opinio-
 nem habebant; quid quoque pacto agi placeat occulte inter 5
 15 se constituunt; adeundi tempus definiunt cum meridies
 esse videatur. His copiis Vercassivellaunum Arvernum, 6
 unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis,
 praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus prope 7
 confecto sub lucem itinere post montem se occultavit mili-
 20 tesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam 8
 meridies appropinquare videretur, ad ea castra quae supra
 demonstravimus contendit; eodemque tempore equitatus
 ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro
 castris sese ostendere coeperunt.

25 Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido **84**
 egreditur; cratis, longurios, musculos, falces reliquaque
 quae eruptionis causa paraverat profert. Pugnatur uno 2
 tempore omnibus locis atque omnia temptantur: quae
 minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum 3
 30 manus tantis munitionibus distinctur nec facile pluribus
 locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valet clamor, 4

9 leniter *T*: leviter *aU*   fecerant β : fecerunt *a*   12
 legionibus *a*   13 civitatum *B'*   14 quo que *M*: quoquo *AB'T*:
 quo *U*   26 cratis *Ursinus*: castris *a*: a castris β mulculos
B'\beta: murales *Meusel*   27 paraverant *a*

C. IVLI CAESARIS

qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum peri-
 5 culum in aliena vident salute constare: omnia enim
 plerumque quae absunt vehementius hominum mentis
 perturbant.

85 Caesar idoneum locum nactus quid quaque ex parte gera- 5
 2 tur cognoscit; laborantibus summittit. Utrisque ad animum
 occurrit unum esse illud tempus quo maxime contendi
 3 conveniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni
 salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem labo-
 4 rum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones 10
 laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus.
 Iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet
 5 momentum. Alii tela coiciunt, alii testudine facta subeunt;
 6 defatigatis in vicem integri succedunt. Agger ab universis
 in munitionem coiectus et ascensum dat Gallis et ea quae 15
 in terra occultaverant Romani contegit; nec iam arma
 nostris nec vires suppetunt.

86 His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohortibus sex
 2 subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non
 possit, deductis cohortibus, eruptione pugnet; id, nisi 20
 3 necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur ne
 labori succumbant; omnium superiorum dimicationum
 4 fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores,
 desperatis campestribus locis propter magnitudinem muni-
 tionum, loca praerupta ex ascensu temptant, huc ea quae 25
 5 paraverant conferunt. Multitudine telorum ex turribus
 6 propugnantis deturbant, aggere et cratibus fossas explent,
 falcibus vallum ac loricam rescindunt.

87 Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Caesar,
 post cum aliis C. Fabium legatum; postremo ipse, cum 30
 2 vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Resti-

2 virtute β 5 quaque β : qua α ex α : in β 12
 Iniquum α : Exiguum β 20 pugnet β : pugnet α 25 ex ascensu]
 exscensu *Madvig*

DE BELLO GALLICO LIB. VII

tuto proelio ac repulsis hostibus eo quo Labienum miserat contendit ; cohortis IIII ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostis adoriri iubet. Labienus, postquam neque 3
5 aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis †una XL† cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiolem quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in 88
10 proeliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus visis quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrim- 2
que clamore sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt.
15 Repente post tergum equitatus cernitur ; cohortes aliae 3 appropinquant. Hostes terga verterunt : fugientibus equites occurrunt : fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps 4
Lemovicum, occiditur ; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur ; signa militaria LXXIII ad Caesarem
20 referuntur : pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum 5 desperata salute copias a munitionibus reducunt. Fit pro- 6
tinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi,
25 omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte 7 missus equitatus novissimum agmen consequitur : magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

Postero die Vercingetorix consilio convocato id bellum se 89
30 suscepisse non suarum necessitatum sed communis libertatis causa demonstrat et, quoniam sit fortunae cedendum, ad 2

3 se ante sequi om. a   6 una XL B' : una de XL A' : de XL β :
una XI Ciacconius   14 emissis β   16 vertunt T   17 Sedulius
β : Asedullus a   18 Lemovicum β : remustum a : Aremoriorum
Schneider   29 consilio AB' : concilio Mβ   30 necessitatum B'

CAESARIS DE BELLO GALLICO LIB. VII

utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis-
 3 facere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad
 4 Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci. Ipse
 in munitione pro castris consedit: eo duces producuntur.
 5 Vercingetorix deditur, arma proiciuntur. Reservatis Aeduis 5
 atque Arvernīs, si per eos civitates recipere posset, ex
 reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine
 distribuit.

90 His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; civitatem
 2 recipit. Eo legati ab Arvernīs missi quae imperaret se 10
 facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum.
 3 Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx milia
 4 Aeduis Arvernisque reddit. T. Labienum duabus cum
 legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic
 5 M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium legatum 15
 et L. Minucium Basilum cum legionibus duabus in
 Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem
 6 accipiant. C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T.
 Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum
 7 singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. 20
 Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei
 8 frumentariae causa collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit.
 His litteris cognitīs Romae dierum xx supplicatio redditur.

18 Ambibaretos *X*: Ambivaretos *Glück*   23 His litteris *a*: Huius
 anni rebus *β*

A. HIRTI
DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVVS

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris 2 nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non com-
5 parantibus superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui, novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandreae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent scire possint quam invitus susce- 3
10 perim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnis nihil tam operose ab 4 aliis esse perfectum quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum 5
15 rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudicio ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: 6

INSCRIPTIONES: *Hirtii Pansae. Incipit liber VIII A: Hirtii Pansae M: Incipit liber octavus B': A. Hirtii Pansae rerum gestarum C. Caesaris. Incipit liber octavus T: Hirtii Pansae liber belli gallici VIII incipit U*

3 rem om. AB': post habere suppl. Nipperdey, post difficillimam MB
4 comparantibus MB'β: conparentibus A: comparibus Frigell 6
novissimeque β 15 deesset β

A. HIRTI

ceteri enim quam bene atque emendate, nos etiam quam facile
 7 atque celeriter eos perfecere scimus. Erat autem in Caesare
 cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima
 8 scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud
 quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello inter- 5
 essem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris
 sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea quae rerum
 novitate aut admiratione nos capiunt, aliter quae pro testi-
 9 monio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnis excu-
 sationis causas colligo ne cum Caesare conferar, hoc ipso 10
 crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam
 existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

I OMNI Gallia devicta, Caesar cum a superiore aestate
 nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum
 quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem 15
 tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur con-
 2 iurationesque facere. Cuius rei veri similis causa adfere-
 batur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla
 multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis
 nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent 20
 civitates, satis auxili aut spati aut copiarum habiturum exer-
 3 citum populi Romani ad omnia persequenda; non esse
 autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali
 mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

2 Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. 25
 Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum
 praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficis-
 citur ad legionem XIII., quam non longe a finibus Aeduorum
 collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem
 2 undecimam, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad 30
 impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosis-
 simos agros Biturigum inducit, qui, cum latos finis et com-

2 perscripserit *Suct. Div. Jul. 56*   10 ipsum a   19 Romanis
J: aromanis X   28 XIII *Glaucanus*: duodecimam a: XII β

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

plura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint
 contineri quin bellum pararent coniurationesque facerent.

Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis dis- 3
 iectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura
 5 colentes prius ab equitatu opprimerentur quam confugere in
 oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis 2
 hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi con-
 suevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli
 frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur aut hostes
 10 incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis per 3
 territi Bituriges qui primum adventum potuerant effugere
 Romanorum in finitimas civitates aut privatis hospitiiis confisi
 aut societate consiliorum confugerant. Frustra : nam Caesar 4
 magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati
 15 spatium de aliena potius quam de domestica salute cogi-
 tandi ; qua celeritate et fidelis amicos retinebat et dubitantis
 terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condicione 5
 proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris
 reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine
 20 ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse,
 idem fecerunt.

Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui bruma- 4
 libus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis
 studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios,
 25 centurionibus †tot† milia nummum, praedae nomine con-
 donata pollicetur, legionibusque in hiberna remissis ipse se
 recipit die xxx. Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges 2
 ad eum legatos mittunt auxilium petatum contra Carnutes,
 quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum 3
 30 dies non amplius x et viii in hibernis esset moratus, legiones
 xiiii. et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collo-

1 potuerint AB: potuerunt MR: potuerant β 3 disiectis
Vascosanus: deiectis X 25 tot] 11L *Kraner* condonaturum
Vielhaber 27 recepit B'β xxx. A'B: .xxx. RB corr.

catas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5 Cum fama exercitus ad hostis esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae 5 tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant—nuper enim devicti complura 2 oppida dimiserant—dispersi profugiunt. Caesar erumpentis eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit 10 atque in tecta partim Gallorum, partim quae coiectis celeriter stramentis tenteriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites contegit. Equites tamen et auxiliosos pedites 3 in omnis partis mittit quascumque petisse dicebantur hostes; 4 nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri 15 revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates. 20

6 Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientis manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflare, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in 25 hibernis Cenabi collocavit; ipse, cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnis Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in finis 30 Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem sed etiam ad

8 amiserant β
pegit Bentley

11 coniectis X : conlectis *Weissenborn*
29 Correo β : Corbeo *a item in seqq.*

13 com-

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime
 de re publica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat 3
 rursus undecimam; litteras autem ad C. Fabium mittit,
 ut in finis Suessionum legiones duas quas habebat addu-
 5 ceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, 4
 quantum hibernorum opportunitas bellicae ratio postulabat,
 perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus
 iniungebat.

His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur, castrisque 7
 10 in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnis
 partis ad aliquos excipiendos ex quibus hostium consilia
 cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in 2
 aedificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colen-
 dorum causa remansissent—namque esse undique diligenter
 15 demigratum—sed qui speculandi causa essent remissi.
 A quibus cum quaereret Caesar quo loco multitudo esset 3
 Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat
 Bellovacos omnis qui arma ferre possent in unum locum 4
 convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velio-
 20 cassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata
 palude delegisse, impedimenta omnia in posteriores silvas
 contulisse. Compluris esse principes belli auctores, sed 5
 multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo
 esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante 6
 25 diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad
 auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua
 et multitudo esset infinita. Constituisse autem 7
 Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis
 cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
 30 veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore
 postea condicione cum toto exercitu decertare cogentur;
 si maiores copias adduceret, in eo loco permanere quem 8

5 Tito *ed.* 3: lutio *A*: lucio *MB*: L. β
 post adduceret *addl.* et *a* permaneret *a*

30 offerrent *a* 32

delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

8 Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea quae proponerentur consilia plena prudentiae 5 longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit quo celerius hostis con- 2 tempta suorum paucitate prodiret in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII., VIII., VIII. habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI., quae octavo iam stipendio 10 tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus eis quae ad se essent delatae omnibus expositis, 4 animos multitudinis confirmat. Si forte hostis trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem 15 ita constituit ut legio VII., VIII., VIII. ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret XI., ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset 5 quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato 20 agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

9 Cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderunt, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito 25 adventu sive exspectatione nostri consili copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa magis in altitudinem depressa 3 quam late patente castra castris hostium confert. Haec 30 imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro [haec]

10 *post* stipendio *add.* functa β 16 *iret a*   23 Quas legiones
 . . . Gallicum viderent β 31 Loriculam pro haec (hac *B'*) ratione
 eius altitudinis α ; coronis β haec *secl. Dinter*   pro portione *Madvig*

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum
 denum quinum lateribus deprimi directis, turris excitari
 crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis
 5 constratisque coniungi, quorum frontes viminea lorica
 munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugna-
 torum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo
 4 tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permetteret
 tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset,
 ponte ab incidentibus telis tegetetur. Portis foris altioresque
 10 turris imposuit.

Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et 10
 operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam
 barbaris allaturum et, cum pabulatum frumentatumque
 longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione
 15 ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque 2
 procurrentibus inter bina castra palude interiecta contende-
 batur; quam tamen paludem non numquam aut nostra
 auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque
 hostis insequabantur, aut vicissim hostes eodem transgressi
 20 nostros longius summovebant. Accidebat autem cotidianis 3
 pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris
 disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis
 locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae res, etsi 4
 mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris
 25 adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum,
 atque eo magis quod Commius, quem profectum ad auxilia
 Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui
 tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen
 Germanorum adventu barbari nitebantur.

30 Caesar, cum animadverteret hostem compluris dies castris II
 palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari

2 directis *X*   8 qui *U(?)*: quo *aT*   18 ante Gallorum *habet*
 aut *X*: *om. cod. Oxon. edd.*   19 eadem *β*   23 dispersis pabula-
 toriis *a*   29 nitebantur *a*: inflabantur *β*   31 loci *T*: locis *aU*

castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum muni-
tionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad
Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII.,
quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat,
arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus 5
2 ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum
reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evoca-
verat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones
hostium sustinerent.

12 Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine diligentia 10
minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci
delecta manu peditum, cognitis stationibus cotidianis equitum
2 nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt eodemque
equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros,
3 deinde circumventos aggredierentur. Cuius mali sors incidit 15
Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Nam-
que hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac
numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius
4 insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto
perturbati celerius quam consuetudo fert equestris proeli 20
se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto
5 equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti,
tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in-
suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se
6 voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi 25
secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto,
7 nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis
stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13 Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu
utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant 30
2 paludis. Qua contentione Germani quos propterea Caesar

2 nisi—15 aggredierentur *om. a* 7 civitatum *U* quorum *ed.*
1 : quarum β 12 delecta *ed.* 1 : delecta β 14 post nostros
hab. insidiae β : *del. Whitte* 21 post Vertisco *add. verutio* β 25
inflammantur *a* : inflantur β

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

transdlexerat Rhenum ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ei qui aut comminus
 5 opprimebantur aut eminus vulnerabantur sed etiam qui longius subsidiari consueverant turpiter refugerunt nec prius 3 finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut non nulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes 4
 10 copiae sunt perturbatae ut vix iudicari posset utrum secundis minimisque rebus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent.

Compluribus diebus isdem castris consumptis, cum 14 propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognoscent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermis habebant unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant 2 agmen—magna enim multitudo carrorum etiam expeditos
 20 sequi Gallos consuevit,—oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentis aggrediendos 3 tanto collis ascensu iudicabat neque non usque eo legiones
 25 admovendas ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret
 30 mediocri valle a castris eorum intercisum animum adver-

2 in resistendo *B'*: inresistentibus *T*: resistentibus *A'U* II
 adversis mediocribus *β* 12 casu *om. β* 21 pro *Ciacconius*: in *X*
 23 *post* resistentes *add.* neque cedentes *β* adgrediundos *a*: *om. β*
 24 *post* ascensu *add.* lacessendos *β* 27 dividi videret *Nipperdey*:
 dum divideret *MB*: dumvideret *A*: divideret *R*

teret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae declivi fastigio
 5 duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit unde tormento missa tela in hostium cuneos coici possent. 5

15 Barbari confisi loci natura cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur,
 2 in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita Caesar, xx cohortibus instructis castrisque eo loco metatis, muniri 10
 3 iubet castra. Absolutis operibus, pro vallo legiones instructas collocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bello-
 4 vaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco
 5 possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut 15
 consueverant, per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante
 aciem collocarunt, extremoque tempore diei signo pronun-
 6 tiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnis repente a conspectu textit Romanorum. Quod 20
 ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16 Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa
 initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad
 insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco 25
 subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur
 2 iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum et
 flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intra-
 verant, vix suorum ipsi priores partis animadverterent equo-
 rum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bello- 30

7 paulatimque β 8 possent α : auderent β 15 ut consueverant α : ubi conederant β : unde namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est *add. X: del. Wasse*   24 promovit (& *add. B'*) α turmas mittit *om. a*
 27 fumum β : summum iugum α

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

vacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena 3
sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi
hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde, cum saepe 4
in insidiis equites peditesque disponderent, magna detri-
5 menta Romanis in pabulationibus inferebant.

Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam com- 17
perit Caesar Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum
milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero
mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum
10 propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros sus-
picaretur. Quo cognito consilio, legiones pluris quam so- 2
lebat educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus
mittere praesidio consuerat, praemittit; huic interponit
auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus quam potest
15 maxime appropinquat.

Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum 18
ad rem gerendam non amplius patentem in omnis partis
passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine
munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt.
20 Explorato hostium consilio, nostri ad proeliandum animo 2
atque armis parati, cum subsequenter legionibus nullam
dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deve-
nerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occa- 3
sionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se
25 ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri 4
constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in
unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus
proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multi-
tudine ipsorum detrimentum accipitur.

30 Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque 19
ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri
Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diver- 2

9 collocaret $A'\beta$: collocarat B' 18 aut impeditissimo flumine α :
impeditissimis aut flumine altissimo β 24 primum $A'\beta$: primus B'

sum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coegit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeli- 5
3 antur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proeli, qui sustinuerant primos impetus insidiarum hoc ipso fiunt superiores quod nullum ab insi- 4
diantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones crebrique eodem tempore et nostris 10
et hostibus nuntii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae 6
gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. 15
Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, eis ipsi tenebantur. Victi tamen per- 7
cussique, maiore parte amissa consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine—qui tamen in fuga a nostris 8
acriter insequentibus conficiuntur—cum interim nulla cala- 20
mitate victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluris- 9
que vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela coicere.

20 Tali modo re gesta, recentibus proeli vestigiis ingressus 25
Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostis nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exer- 2
citu traducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civi- 30
tates, repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis,

5 interpositis *a*
add. quo fors tulerat *β*

15 *post* atque *add.* in *a*

18 *post* amissa

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

5 Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos **21**
 confugit Germanos a quibus ad id bellum auxilia mutuatus
 erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petunt- 2
 que ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimi-
 catione inferre integris posset, pro sua clementia atque
 10 humanitate numquam profecto esset inlaturus. Adflictas 3
 opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum pedi-
 tum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
 Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo 4
 proelio commodum esse consecutos, quod Correas, auctor
 15 belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam
 enim senatum tantum in civitate illo vivo quantum imperi-
 tam plebem potuisse.

Haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tem- **22**
 pore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates
 20 suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sen-
 tentia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditio-
 esse perductos. Scire atque intellegere se causam peccati 2
 facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere
 ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis
 25 repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et
 gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena quam
 sibi ipsi contraxissent.

Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides **23**
 conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati quae
 30 Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, im-
 perata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat
 cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore 3
 anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente,

cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla
 4 perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando cautio-
 orem faceret, C. Volusenum Quadratum misit qui eum 5
 per simulationem colloqui curaret interficiendum. Ad eam
 5 rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commi
 Volusenus arripuisset, centurio vel ut insueta re permotus
 vel celeriter a familiaribus prohibitus Commi, conficere 10
 hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio
 6 caput percussit. Cum utrimque gladii dextrae essent,
 non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium cre-
 debant adfectum; Gallorum, quod insidiis cognitis plura 15
 quam videbant extimescebant. Quo facto statuisset Com-
 mius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani
 venire.

24 Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret
 nullam iam esse civitatem quae bellum pararet quo sibi 20
 resisteret, sed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris
 diffugere ad praesens imperium evitandum, pluris in partis
 2 exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem
 cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum
 cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Galliae, 25
 quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque
 C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat,
 3 satis firmas duas legiones habere existimabat. T. La-
 bienum ad se evocat; legionem autem xv., quae cum eo
 fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias 30
 civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum

7 idoneos ei *om.* β   9 velut X: vel *Lipsius*   20 pararet A'β:
 id pararet B': adpararet *Davies*   29 xv *Nipperdey*: duodecimam
 α: XII β

accideret decursione barbarorum ac superiore aestate Ter-
gestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu
incolae illorum† erant oppressi. Ipse ad vastandos depo- 4
pulosque finis Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum
5 ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperas-
set, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo finis eius
vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix,
si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter
tantas calamitates haberet in civitatem.

10 Cum in omnis partis finium Ambiorigis aut legiones aut 25
auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis
vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto,
Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit, quorum 2
civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercita
15 bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat
neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

Interim C. Caninius legatus, cum magnam multi- 26
tudinem convenisse hostium in finis Pictonum litteris
nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia
20 manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius
defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum 2
adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis
hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium
clausum Lemoni oppugnari, neque infirmas legiones hosti-
25 bus committere auderet, castra posuit loco munito. Dum- 3
nacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis
omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppu-
gnare instituit. Cum compluris dies in oppugnatione con- 4
sumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem
30 munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum
Lemonum redit.

2 incolae (incole *A'*: inolae *R pr.*) illorum α : eorum β : Illyriorum
Frigell: Istrorum *Madvig* 24 Lemoni *Oudendorp*: limonem α :
lemonū β 31 limonem α

27 Eodem tempore C. Fabius legatus compluris civitates in
 fidem recipit, obsidibus firmat litterisque C. Canini Rebili
 fit certior quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus
 2 cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At
 Dumnacus, adventu Fabi cognito, desperata salute, si tem- 5
 pore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere
 hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco
 cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi
 flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem
 3 transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in 10
 conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat,
 tamen doctus ab eis qui locorum noverant naturam potis-
 simum credidit hostis perterritos eum locum quem petebant
 4 petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit
 equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legio- 15
 num, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum
 5 in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri,
 ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientis
 perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda
 multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt 20
 in castra.

28 Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos ut
 confliherent atque omne agmen morarentur, dum conseque-
 2 retur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur Q. Atius Varus,
 praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos 25
 hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis
 3 locis disponit, partim equitum proelium committit. Confligit
 audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui
 toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt
 4 auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri 30
 contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones

6 *post Romanum add.* et *a*: *dcl. ed. r* et Romanum hostem et
 externum sustinere β 9 flumine Ligeri *a* 13 *post perterritos*
add. non a 24 Atius *Ursinus*: titatius *X* 27 parte *Nipperdey*
 29 subsistentibus *a* 31 superatis *D, Ciacconiis*: superatisque *X*

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se confi-
 ciendi proeli fortissime contra pedites proeliantur, hostesque 5
 nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie
 cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem
 5 videbantur.

Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumna- 29
 cus instruit aciem quae suis esset equitibus in vicem prae-
 sidio, cum repente confertae legiones in conspectum hostium
 veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac per- 2
 10 territae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine,
 magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At 3
 nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime
 conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique cla-
 more sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires
 15 ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum
 eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus duodecim 4
 aut armatorum aut eorum qui eo timore arma proiecerant
 interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut 30
 20 primum defecerat Gallia, collectis undique perditis homini-
 bus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum
 ascitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus
 Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus
 milibus ex fuga collectis provinciam petere unaque consilium
 25 cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore
 commentario prima defectione Galliae facere in provinciam
 voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum 2
 legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detri-
 mento aut timore provinciae magna infamia perditorum
 30 hominum latrociniis caperetur.

C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque 31
 proficiscitur civitates, quarum eo proelio quod cum Dumnaco

9 perterrita β
 23 duobus *om. B'*

17 eo *om. \beta*   tempore *a*
 24 *post fuga add. quinque a*

19 Draptem β

- 2 fecerat copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat
 quin recenti calamitate summissiores essent futurae, dato
 vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent
 3 concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in reci-
 4 piendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, 5
 qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis
 obsidibus veniunt in deditioem, ceteraeque civitates positae
 in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Aremori-
 cae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu
 5 Fabi legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus 10
 suis finibus expulsus errans latitansque solus extremas Galliae
 regiones petere est coactus.
- 32 At Drappes unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque
 adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente
 exercitu putarent provinciae finis intrare posse nec iam libere 15
 vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent,
 2 in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi, cum Lucterius apud
 suos civis quondam integris rebus multum potuisset semper-
 que auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros
 auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in 20
 clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat
 suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.
- 33 Quo cum confestim C. Caninius venisset animad-
 verteretque omnis oppidi partis prae-ruptissimis saxis esse
 munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere 25
 esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum
 videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur,
 effugere non modo equitatum sed ne legiones quidem
 possent, tripertito cohortibus divisus trina excelsissimo loco
 2 castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, 30
 vallum in oppidi circuitum ducere instituit.
- 34 Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae
 memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo 2
5 consilio probato, proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re 3
frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent non poterant, magnum numerum frumenti
10 comparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. 4
Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

15 Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et 35
Lucterius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter 2
se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum resistit, Lucterius agmen iumentorum ad
20 oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter 3
decima silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles 4
castrorum cum sensissent exploratoresque missi quae gererentur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus
25 armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti diffu- 5
giunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec se
30 recipit in castra.

Re bene gesta Caninius ex captivis comperit partem 36
copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non longe amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, cum intelle- 2

geret fugato duce altero perterritos reliquos facile opprimi
 posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede
 refugisse in castra qui de accepta calamitate nuntium Drap-
 3 peti perferret. Sed in experiendo cum periculum nullum
 videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae 5
 velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse
 legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum
 4 expeditam ducit. Cum propius hostis accessisset, ab
 exploratoribus quos praemiserat cognoscit castra eorum, ut
 barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus 10
 ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque
 imprudentibus omnibus de improvise advolasse proeliumque
 5 commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructam-
 que adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato
 loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites- 15
 6 que signis legionis visis vehementissime proeliantur. Con-
 festim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut
 interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse
 eo proelio Drappes.

37 Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere 20
 2 ad obsidendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto,
 cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos
 circumdare prohibitus erat, opera undique imperat admini-
 strari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius
 partemque oppidi sumit ad obsidendum. 25

38 Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus
 xv in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consilio-
 2 rum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas
 civitates adit, obsides pluris imperat, timentis omnium
 3 animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, 30
 quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit

1 perterriti β *post facile add.* et β 7 in trina β : intra α 8
 hostis α : hostes β 27 xv B' : xii A' : xvi β relinquit B :
 reliquit $A'\beta$ 28 capiendorum Belgis α : ad capiendum bellum β
 31 *post quorum add.* consilio β

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatores belli Gutruatum ad supplicium deposcit. Qui 4
5 etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. Cogitur in 5 eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus
10 securi feriretur.

Ibi crebris litteris Canini fit certior quae de Drappete et 39
Lucterio gesta essent quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen 2
pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne
15 universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis sed constantiam putaret neve hoc exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam 3
esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere
20 potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque 4
Q. Calenum legatum cum legionibus duabus reliquit qui iustis itineribus se subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

Caesar cum contra expectationem omnium Uxellodunum 40
25 venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem 2
30 cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum

4 Gutruatum Aβ: Cotuatum *Frigell* 5 suis *om.* A'β 8 *post*
belli *add.* a Gutruato A'β: *dcl.* *Oudendorp* 15 *a verbo ad ad*
verbum fine in 43. 3 *deficit* A: A' = a M 24 Caesar *post* omnium
ponit B: *dcl.* *Dittenberger*

3 Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: in
 infimis enim sic radicibus montis ferebatur ut nullam in
 4 partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppi-
 danis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus
 nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen 5
 5 neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate
 eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis,
 tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus
 collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

41 Quorum omnis postea multitudo aquatum unum in 10
 locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus
 fons aquae prorumpibat ab ea parte quae fere pedum tre-
 2 centorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte
 prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus
 videret, e regione eius vineas agere adversus montem et 15
 aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimi-
 3 catione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus
 sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes
 vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas
 proferre et labore atque operibus locorum vincere difficul- 20
 4 tates. Eodem tempore cuniculos tectos ad venas agunt et
 caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine
 5 suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in
 altitudinem pedum LX; collocatur in eo turris decem tabu-
 latorum, non quidem quae moenibus adaequaret, id enim 25
 nullis operibus effici poterat, sed quae superare fontis
 6 fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad
 fontis aditum nec sine periculo possent aquari oppidani, non
 tantum pecora atque iumenta sed etiam magna hostium
 multitudo siti consumebatur. 30

1 Hoc avertere α : Flumen averti β
 torum αU 11 Sub ipsum enim oppidi murum
 venas Kübler: veneas R^1 ; vineas X
 sex B'

10 aquatum T: aqua-
 torum β 21
 24 LX DU^2 : VI $A'\beta$:

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

Quo malo perterriti oppidani cupas sebo, pice, scandulis 42
 complent; eas ardentis in opera provolvunt eodemque
 tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo
 dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente 2
 5 in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per
 locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa
 comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contra 3
 nostri, quamquam periculoso genere proeli locoque iniquo
 premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo.
 10 Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu 4
 exercitus nostri, magnusque utrimque clamor oriebatur.
 Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior 5
 testatiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se
 offerebat.

15 Caesar, cum compluris suos vulnerari videret, ex omnibus 43
 oppidi partibus cohortis montem ascendere et simulatione
 moenium occupandorum clamorem undique iubet tollere.
 Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis 2
 reliquis essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus
 20 armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proeli facto 3
 celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt,
 partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, 4
 magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permane-
 rent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt
 25 atque aversae. Quo facto repente perennis exaruit fons 5
 tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non
 hominum consilio sed deorum voluntate factum putarent.
 Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret 44
 30 neque vereretur ne quid crudelitate naturae videretur
 asperius fecisse neque exitum consiliorum suorum animad-

12 quam *A'β*: *om.* *B'* Ita quisque prout erat *Em. Hoffmann*
 19 suspensi *B'β*: signari *A*: ignorari *M*: ignari *U*² 23 per-
 manerent *A pr.* *β*: permanebant *MB'A corr.*

verteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplici deterrendos reliquos existimavit.

2 Itaque omnibus qui arma tulerant manus praecidit vitamque
3 concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes,
quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et 5
dolore vinculorum sive timore gravioris supplici paucis
4 diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore
Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in pote-
5 statem venisset Epasnacti Arverni—crebro enim mutandis
locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius 10
sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius
6 esset quam inimicum deberet Caesarem habere—hunc
Epasnactus Arvernus, amicissimus populo Romano, sine
dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

45 Labienus interim in Treveris equestre proelium facit 15
secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis,
qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes
2 eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his Surum
Aeduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem
habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in 20
armis.

46 Ea re cognita Caesar cum in omnibus partibus Galliae
bene res geri videret iudicaretque superioribus aestivis
Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam
ipse adisset sed per P. Crassum quadam ex parte de- 25
vicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est
profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum.
2 Quam rem, sicuti cetera, celeriter feliciterque confecit.
Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem
3 miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse 30
equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per

1 consilia inissent a : rebellare coepissent β 19 virtutis $A'\beta$:
virtutem B' 25 ipse adisset sed $A'\beta$: adisset B' 31 cum
praesidio equitum β

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio 4
 collocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio
 legatis; duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni
 Gallia summam esse auctoritatem sciebat; duas in Turonis
 5 ad finis Carnutum posuit, quae omnem illam regionem
 coniunctam Oceano continerent; duas reliquas in Lemo-
 vicum finibus non longe ab Arvernibus, ne qua pars Galliae
 vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia 5
 moratus, cum celeriter omnis conventus percucurrisset,
 10 publicas controversias cognosset, bene meritis praemia 6
 tribuisset—cognoscendi enim maximam facultatem habebat
 quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione,
 quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius—
 his confectis rebus, ad legiones in Belgium se recepit 7
 15 hibernavitque Nemetocennae.

Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu 47
 suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset 2
 civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post
 illam vulnerationem quam supra commemoravi semper ad
 20 omnis motus paratus suis civibus esse consuesset, ne con-
 silia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset,
 parente Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis 3
 se suosque alebat infestisque itineribus commeatus com-
 pluris qui comportabantur in hiberna Romanorum inter-
 25 cipiebat.

Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus 48
 Quadratus qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad
 persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad 2
 eam virtutem quae singularis erat in eo magnum odium
 30 Commi adiungebat, quo libentius id faceret quod impera-
 batur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius ag-
 gressus secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehe- 3

2 post Vatinio add. Tullio β: et Q. Tullio Aldus 14 recipit
 hibernatque B' 29 post eam add. partam (partem T) β

mentius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi
 Commi cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus
 esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset
 longius, inimicus homini repente suorum invocat fidem
 atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita pate- 5
 rentur impunita conversoque equo se a ceteris incautius
 4 permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius
 equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur.
 5 Commius incensum calcaribus equum coniungit equo
 Quadrati lanceaque infesta ac magnis viribus medium femur 10
 6 traicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitant nostri
 7 resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi
 accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi
 vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipi-
 untur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit, tac 15
 sit proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut
 8 vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com-
 mius autem, sive expiato suo dolore sive magna parte
 amissa suorum, legatos ad Antonium mittit seque et ibi
 futurum ubi praescripserit et ea facturum quae imperarit 20
 9 obsidibus datis firmat; unum illud orat ut timori suo con-
 cedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani.
 Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci
 timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

10 SCIO Caesarem singulorum annorum singulos commen- 25
 tarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse
 faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo C.
 Marcello consulibus, nullas res Galliae habet magno opere
 11 gestas. Ne quis tamen ignoraret quibus in locis Caesar

4 repente *om. B'T* ante suorum *habent* omnium β 5 per
 fidem B' ; perfidia *cett.* imposita D , *Gruter*: interposita $A'\beta$: interpo-
 sitam B' 10 ac A' : a B' : *om. \beta* 15 ubi X : *om. cod. Norvicensis*
 ac si (sic *cod. Norvicensis*) proelio secundo *om. A'\beta* 16 ab eo
om. A'\beta; adeo *Whit'e* 21 datis *om. B'* 27 L. *Aldus*: T. X

DE BELLO GALLICO LIB. VIII

exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum **49** habebat continere in amicitia civitates, nulli spem aut **5** causam dare armorum. Nihil enim minus volebat quam **2** sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, **3** **10** principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera nova iniungendo, defessam tot adversis proeliis Galliam conditione parendi meliore facile in pace continuit.

Ipsae hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam **50** quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et **15** colonias appellaret quibus M. Antoni quaestoris sui commendaverat sacerdoti petitionem. Contendebat enim gratia **2** cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antoni repulsa Caesaris **20** decedentis gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augu- **3** rem prius factum quam Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut eis gratias ageret quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et **4** **25** honorem suum sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod **30** sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset.

Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis **51**

6 decessum β : decessu B' : discessu A' suo a **10** nova
om. AB' **25** insequentis β **30** consuetudine] necessitudine β

A. HIRTI

2 et coloniis incredibili honore atque amore. Tum
 primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello.
 Nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum,
 locorum omnium qua Caesar iturus erat excogitari poterat.

3 Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae 5
 omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque
 occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphii laetitia praecipii
 posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas
 apud humiliores.

52 Cum omnis regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, 10
 summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit,
 legionibusque ex omnibus hibernis ad finis Treverorum
 evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit.

2 T. Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore com-
 mendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse 15
 tantum itinerum faciebat quantum satis esse ad mutationem

3 locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam
 crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certior-
 que fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus
 auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque 20
 de Labieno credidit quicquam neque contra senatus auctori-
 tatem ut aliquid faceret adduci potuit. Iudicabat enim

liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile
 4 obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris
 causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat 25
 senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet,
 et quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum
 terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exer-
 citusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civita-

5 tem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam sc. per 30
 discessionem facere coepit; quod ne fieret consules

II a verbo summa usque ad finem deficit A: A' = **am** 14
 maior et commendatio D: maior ei commendatio *Krafft* 28 in-
 ferrent *Aldus*: inferret X 30 sc. per *Faernus*: per M: per se β

amicique Pompei iusserunt†, atque ita rem morando
discusserunt.

Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveni- **53**
ensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum
5 impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et
Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris pro-
vinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello,
qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat,
senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frange- **2**
10 bantur animi inimicorum Caesaris sed admonebantur quo
maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id
probare quod ipsi constituissent.

Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum **54**
legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur;
15 neque obscure duae legiones uni detrahuntur. Nam **2**
Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat,
confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex
suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime **3**
dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem
20 remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia
citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi. In eius
locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit quae
praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima
deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Tre- **4**
25 bonium cum legionibus IIII in Belgio collocat, C. Fabium
cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat **5**
tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus,
Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus contine-
rentur. Ipse in Italiam profectus est.

30 Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem **55**

1 iusserunt *X*: intercesserunt *Pantagathus*: evicerunt *Jurin*
morando *Jurin*: moderando *X*   2 discusserunt *Jurin*: disces-
serunt *X*   17 Caesari *a*   18 minime dubium esset adversari-
orum suorum *B'*: adversariorum se spoliari nemini dubium esset *A'β*
19 Pompei *B'*

A. HIRTI DE BELLO GALLICO LIB. VIII

legiones duas ab se remissas, quae ex senatus consulto
deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas
2 atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli
erat dubium quidnam contra Caesarem pararetur, tamen
Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua 5
relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi.

6 belligerandi *M corr. R² post belligerandi add.* contendit *B'bl.*

FINIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO.

INDEX NOMINVM

Numeris Romanis libri, Arabicis capita indicantur.

Acco VI 4, 44. VII 1
 Adiatunnus III 22
 Admagetobriga I 31
 Aduatuca VI 32, 35
 Aduatuci II 4, 16, 29, 31. V 27, 38, 39, 56. VI 2, 33
 Aedui I 10 *et passim*. II 5, 10, 14, 15. V 6, 7, 54. VII *passim*. VIII 45, 46, 54
 Aemilius I 23
 (Aemilius) Paulus VIII 48
 Africus V 8
 Agedincum VI 44. VII 10, 57, 59, 62
 [Alduasdubis *v.* Dubis]
 Alesia VII 68-84. VIII 14, 34
 Alexandria VIII *praef.*
 Allobroges I 6, 10, 11, 14, 28, 44. III 1, 6. VII 64, 65
 Alpes I 10. III 1, 2, 7. IV 10
 Ambarri I 11, 14
 Ambiani II 4, 15. VII 75. VIII 7
 Ambibareti VII 90
 Ambibarii VII 75
 Ambiliati III 9
 Ambiorix V 24-41. VI 2-9, 29-43. VIII 24, 25
 [Ambivareti VII 75, 90]
 Ambivariti IV 9
 Anartes VI 25
 Ancalites V 21
 [Andebrogus *v.* Andecomborius]
 Andecomborius II 3

Andes II 35. III 7. VII 4, 75. VIII 26
 Antistius Reginus VI 1. VII 83, 90
 Antonius VII 81. VIII 2, 24, 38, 46-50
 Apollo VI 17
 Aquileia I 10
 Aquitani I 1. III 21
 Aquitania I 1. III 11, 20-27. VII 31. VIII 46
 Arar I 12, 13, 16. VII 90. VIII 4
 Arduenna silva V 3. VI 29, 31, 33
 Arecomici VII 7, 64
 Aremoricae civitates V 53. VII 75. VIII 31
 Ariovistus I 31-53. IV 16. V 29, 55. VI 12
 Aristius VII 42, 43
 [Armoricae *v.* Aremoricae]
 Arpineus V 27, 28
 Arverni I 31, 45. VII 3, 5-9, 34-38, 64-90. VIII 46
 [Asedullus *v.* Sedulius]
 Atius:
 (a) Q. Atius Varus VIII 28
 (b) T. (Atius) Labienus I 10, 21, 22, 54. III 1, 11, 26. III 11. IV 38. V 8, 11, 23, 24, 27, 37, 46-58. VI 5, 7, 8, 33. VII 34, 56-62, 86, 87, 90. VIII 6, 23, 24, 25, 45, 52.
 Atrebatas II 4, 16, 23. IV 21. V 46. VII 75. VIII 7, 47

INDEX NOMINVM

- Atrius V 9, 10
 Auleri II 34. III 29. VII 4.
     VIII 7 *v.* Brannovices, Ceno-
     mani, Ebuovices
 Aurunculeius Cotta II 11. IV
     22, 38. V 24-37, 52. VI 32,
     37
 Ausci III 27
 Avaricum VII 13-18, 29-32, 47,
     52
 Axona II 5, 9
- Bacenis silva VI 10
 Baculus *v.* Sextius
 Balbus *v.* Cornelius
 Baleares II 7
 Balventius V 35
 Basilus *v.* Minucius
 Batavi IV 10
 Belgae I 1. II 1-6, 14-19. III
     7, 11. IV 38. V 24. VIII 6,
     38, 54
 Belgium V 12, 25. VIII 46, 49,
     54
 Bellovaci II 4, 5, 10, 13, 14. V
     24 (?), 46. VII 59, 75, 90.
     VIII 6, 7, 12-23, 38
 Bibracte I 23. VII 55, 63, 90.
     VIII 2, 4
 Bibrax II 6
 Bibroci V 21
 Bigerriones III 27
 Bituriges I 18. VII 5, 8-15, 21,
     29, 75, 90. VIII 2, 3, 4, 11
 Blannovii VII 75
 Boduognatus II 23
 [Boia VII 14]
 Boii I 5, 25, 28, 29. VII 9, 10,
     17, 75
 Brannovices VII 75
 Bratuspantium II 13
 Britanni IV 21. V 11, 14, 21
 Britannia II 4, 14. III 8, 9. IV
     20-30, 37, 38. V 2, 6, 8, 12,
     13, 22. VI 13 VII 76
 Brutus *v.* Iunius
- Cadurci VII 4, 64, 75. VIII 32, 34
 [Caemani *v.* Paemani]
 Caeroesi II 4
 Caesar *v.* Iulius
 Calenus *v.* Fufius
 Caletes II 4. VII 75. VIII 7
 Calpurnius :
     (a) L. (Calpurnius) Piso I 12
     (b) L. (Calpurnius L. f. L. n.)
         Piso (Caesoninus) I 6, 12
 Camulogenus VII 57, 59, 62
 Caninius Rebilus VII 83, 90.
     VIII 24-39, 44
 Cantabri III 26
 Cantium V 13, 14, 22.
 [Carnos III 20]
 Carnates II 35. V 25, 29, 56.
     VI 2, 3, 4, 13, 44. VII 2, 3,
     11, 75. VIII 4, 5, 31, 38, 46
 Carvilius V 22
 Cassi V 21
 Cassius I 7, 12
 Cassivellaunus V 11, 18-22
 Casticus I 3
 Catamantaloedis I 3
 Caturiges I 10
 Catuvolcus V 24, 26. VI 31
 Caurus V 7
 Cavarillus VII 67
 Cavarinus V 54. VI 5
 Celtae I 1
 Celtillus VII 4
 Cenabenses VII 11
 Cenabum VII 3, 11, 14, 17, 28.
     VIII 5, 6
 Cenimagni V 21
 Cenomani VII 75
 Ceutrones, *Provinciae*, I 10
 Ceutrones, *Belgicae*, V 39
 Cevenna VII 8, 56
 Cherusci VI 10
 Cicero *v.* Tullius
 Cimberius I 37
 Cimbri I 33, 40. II 4, 29. VII
     77
 Cingetorix, *Britannus*, V 22
 Cingetorix, *Trevir*, V 3, 4, 56,
     57. VI 8
 Cisalpina *v.* Gallia
 Cisrhenani *v.* Germani

INDEX NOMINVM

- Claudius :
 (a) App. Claudius (Pulcher)
 V 1
 (b) C. (Claudius) Marcellus
 VIII 48, 55
 (c) C. (Claudius M. f. M. n.)
 Marcellus VIII 50
 (d) M. (Claudius) Marcellus
 VIII 53
 Clodius VII 1
 Cocosates III 27
 Commius IV 21, 27, 35. V 22.
 VI 6. VII 75, 76, 79. VIII 6,
 7, 10, 21, 23, 47, 48
 Conconnetodumnus VII 3
 Condrusi II 4. IV 6. VI 32
 Considius I 21, 22
 Convictolitavis VII 32, 33, 37,
 39, 42, 55, 67
 Coriosolites *v.* Curiosolites
 Cornelius :
 (a) L. Cornelius) Balbus VIII
praef.
 (b) L. (Cornelius) Lentulus
 (Crus) VIII 50
 (c) L. (Cornelius) Sulla (Felix)
 I 21
 Correus VIII 6, 7, 17-21
 [Corus *v.* Caurus]
 Cotta *v.* Aurunculeius
 Cotuatus VII 3
 Cotus VII 32, 33, 39, 67
 Crassus *v.* Licinius
 Cretes II 7
 Critognatus VII 77, 78
 Curio *v.* Scribonius
 Curiosolites II 34. III 7, 11.
 VII 75
 Daci VI 25
 Danuvius VI 25
 Decetia VII 33
 Diablintes III 9
 Dis VI 18
 Divico I 13, 14
 Diviciacus, *Aeduus*, I 3, 16-20,
 31, 32, 41. II 5, 10, 14, 15.
 VI 12. VII 39
 Diviciacus, *rex Suessionum*, II 4
 Domitius V 1
 Donnotaurus *v.* Valerius
 Drappes VIII 30, 32, 35, 36, 39, 44
 Dubis I 38
 Dumnacus VIII 26-31
 Dumnorix I 3, 9, 18-20. V 6, 7
 Duratius VIII 26, 27
 Durocortorum VI 44
 Durus *v.* Laberius
 Eburones II 4. IV 6. V 24, 28,
 29, 39, 47, 58. VI 5, 31-35
 Ebuovices III 17. VII 75
 Elaver VII 34, 35, 53
 Eleuteti VII 75
 Elusates III 27
 Epasnactus VIII 44
 Eporedorix (a) VII 38-40, 54,
 55, 63, 64, 76. (b) VII 67
 Eratosthenes VI 24
 Esubii II 34. III 7. V 24
 Fabius :
 (a) C. Fabius (Maximus) V 24,
 46, 47, 53. VI 6. VII 40,
 41, 87, 90. VIII 6, 24, 27,
 28, 31, 37, 54
 (b) L. Fabius VII 47, 50
 (c) Q. Fabius Maximus I 45
 Fufius :
 (a) Q. (Fufius) Calenus VIII 39
 (b) C. Fufius Cita VII 3
 Gabali VII 7, 64, 75
 Gabinus I 6
 Galba, *rex Suessionum*, II 4, 13
 Galba *v.* Sulpicius
 Galli I 1, 17, 19, 25, 31, 33, 39-44.
 II 1, 2, 6, 17, 24, 30. III 2, 8,
 10, 14, 18, 19, 28. IV 2, 5, 13,
 15, 20. V 6, 24, 27, 49-56.
 VI 8, 11-20, 24, 30, 34. VII 1,
 12-30 *et saepius*. VIII 1, 2, 5,
 6, 10, 12, 39
 Gallia I 1 *et passim*. Galliae
plur. IV 20
 Gallia citerior I 24, 54. II 1, 2.
 V 1, 2. VIII 23, 54. *sive*
 Cisalpina VI 1. *sive togata*
 VIII 24, 52. *sive citerior pro-*
vincia I 10

INDEX NOMINVM

- Gallia provincia I 19, 28, 35, 44, 53. III 20. VII 77. *sive*
 ulterior provincia I 10. *sive*
 provincia I 6 *et saepius*
 Gallia ulterior I 7, 10. *sive* Trans-
 alpina VII 1, 6
 Gallus *v.* Trebius
 Garumna I 1
 Garumni III 27
 Gates III 27
 Geidumni V 39
 [Genabum *v.* Cenabum]
 Genava I 6, 7
 Gergovia VII 4, 34-45, 59
 Germani I 1, 27-52. II 1-4. III
 7-11. IV 1-7, 13-19. V 27-29,
 55. VI 2-12, 21-42. VII 63-
 70, 80. VIII 7, 10, 13, 25, 36,
 45
 Germani Cisrhenani VI 2. *cf.*
 II 3
 Germani Transrhenani V 2. *sive*
 Transrhenani IV 16. V 2. VI
 5. *cf.* II 35
 Germania IV 4. V 13. VI 11,
 24, 25, 31. VII 65. VIII 25
 Gobannitio VII 4
 Gorgobina VII 9
 Graeci VI 24
 Graioceli I 10
 Grudii V 39
 Gutruatus VIII 38
- Haedui *v.* Aedui
 Harudes I 31, 37, 51
 Helvetij I 1-30, 40. IV 10. VI
 25. VII 75
 Helvii VII 7, 8, 64, 65
 Hercynia silva VI 24, 25
 Hibernia V 13
 Hispani V 26
 Hispania I 1. V 1, 13, 27. VII
 55
 Hispania citerior III 23
- Iccius II 3, 6, 7
 Illyricum II 35. III 7. V 1
 Indutiomarus V 3, 4, 26, 53-58.
 VI 2, 8
 Italia I 10, 33, 40. II 29, 35.
 III 1. V 1, 29. VI 1, 32, 44.
 VII 1, 6, 7, 55, 57, 65. VIII
 50, 54, 55
 Itius portus V 2, 5
 Iulius:
 (a) (C. Iulius) Caesar I 7 *et*
passim
 (b) L. (Iulius) Caesar VII 65
 Iunius:
 (a) D. (Iunius) Brutus (Albi-
 nus) III 11, 14. VII 9, 87
 (b) M. (Iunius D. f. Brutus)
 Silanus VI 1
 (c) Q. Iunius, *Hispanus*, V 27,
 28
 Iuppiter VI 17
 Iura I 2, 6, 8
- Laberius Durus V 15
 Labienus *v.* Atius
 Latovici I 5, 28, 29
 Lemannus lacus I 2, 8. III 1
 Lemonum VIII 26
 Lemovices. VII 4, 75, 88. VIII
 46
 Lentulus *v.* Cornelius (b)
 Lepontii IV 10
 Leuci I 40
 Levaci V 39
 Lexovii III 9, 11, 17, 29. VII 75
 Licinius:
 (a) M. (Licinius) Crassus, *pater*,
 I 21. IV 1. VIII 53
 (b) M. (Licinius) Crassus, *filius*,
 V 24, 46, 47. VI 6
 (c) P. (Licinius) Crassus I 52.
 II 34. III 7-11, 20-27.
 VIII 46
 Liger III 9. VII 5, 11, 55, 56.
 VIII 27
 Lingones I 26, 40. IV 10. VI
 44. VII 9, 63, 66. VIII 11
 Liscus I 16-18
 Litaviccus VII 37-43, 54, 55, 67
 Lucanius V 35
 Lucterius VII 5, 7, 8. VIII 30-35,
 39, 44
 Lugotorix V 22
 Luna VI 21
 Lutetia VI 3. VII 57, 58

INDEX NOMINVM

- Mallius III 20
 Mandubii VII 68, 71, 78
 Mandubracius V 20, 22
 Marcellus *v.* Claudius
 Marcomani I 51
 Marius I 40
 Mars VI 17
 Matisco VII 90
 Matrona I 1
 Mediomatrici IV 10. VII 75
 Meldi V 5
 [Melodunum *v.* Metiosedum]
 Menapii II 4. III 9, 28. IV 4,
 22, 38. VI 2, 5, 6, 9, 33
 Mercurius VI 17
 Messalla *v.* Valerius
 Metiosedum VII 58, 60, 61
 Mettius I 47, 53
 Minerva VI 17
 Minucius Basilus VI 29.30. VII 90
 Mona V 13
 Morini II 4. III 9, 28. IV 21,
 22, 37, 38. V 24. VII 75, 76
 Moritasgus V 54
 Mosa IV 9, 10, 12, 15, 16. V 24.
 VI 33
 Munatius Plancus V 24, 25
- Nammeius I 7
 Namnetes III 9
 Nantuates III 1, 6. IV 10
 Narbo III 20. VII 7. VIII 46
 Nasua I 37
 Nemetes I 51. VI 25
 Nemetocenna VIII 46, 52
 Nervii II 4, 15-19, 23, 28-32.
 V 24, 38-48, 56, 58. VI 2, 3,
 29. VII 75
 Nitiobriges VII 7, 31, 46, 75
 Noreia I 5
 Noricus ager I 5
 Noviodunum, *Aeduarum*, VII 55
 Noviodunum, *Biturigum*, VII 12,
 14
 Noviodunum, *Sucssionum*, II 12
 Numidae II 7, 10, 24
- Oceanus I 1. II 34. III 7, 9,
 13. IV 10, 29. VI 31, 33.
 VII 4, 75. VIII 31, 46
- Ocelum I 10
 Octodurus III 1
 Ollovido VII 31
 Orcynia silva VI 24
 Orgetorix I 2-4, 9, 26
 Osismi II 34. III 9. VII 75
- Padus V 24
 Paemani II 4
 Parisii VI 3. VII 4, 34, 57, 75
 Paulus *v.* Aemilius
 Pedius II 2, 11
 Petrocorii VII 75
 Petronius VII 50
 Petrosidius V 37
 Pictones III 11. VII 4, 75.
 VIII 26, 27
 Pirustae V 1
 Piso (L.) *v.* Calpurnius (a) *et* (b)
 Piso (M.) *v.* Pupius
 Piso, *Aquitanus*, IV 12
 Plancus *v.* Munatius
 Pleumoxii V 39
 Pompeius:
 (a) Cn. Pompeius (Magnus)
 IV 1. VI 1. VII 6. VIII
 52-55
 (b) Cn. Pompeius V 36
 Praeconinus *v.* Valerius
 Procillus *v.* Valerius (d)
 Ptianii III 27
 Pullo V 44
 Pupius Piso I 2, 35
 Pyrenaei montes I 1
- Quadratus *v.* Volusenus
- Raurici I 5, 29. VI 25. VII 75
 Rebilus *v.* Caninius
 Redones II 34. VII 75
 Reginus *v.* Antistius
 Remi II 3-7, 9, 12. III 11. V
 3, 24, 53-56. VI 4, 12, 44.
 VII 63, 90. VIII 6, 11, 12
 Rhenus I 1, 2, 5, 27, 28, 31-37,
 43, 44, 53, 54. II 3, 4, 29, 35.
 III 11. IV 1, 3-6, 10, 14-19.
 V 3, 24, 27, 29, 41, 55. VI 9,
 24, 29, 32, 35, 41, 42. VII 65.
 VIII 13

INDEX NOMINVM

- Rhodanus I 1, 2, 6, 8, 10-12, 33.
 III 1. VII 65
 Roma I 31. VI 12. VII 90.
sive Urbs I 7, 39. VI 1
 Romani I 17 *et passim*
 Roscius V 24, 53
 Rufus *v.* Sulpicius (a)
 Ruteni I 45. VII 5, 7, 64, 75,
 90
 Rutilus *v.* Sempronius
- Sabinus *v.* Titurius
 Sabis II 16, 18
 Samarobriva V 24, 47, 53
 Santoni I 10, 11. III 11. VII
 75
 Scaldis VI 33
 (Scribonius) Curio VIII 52
 [Sebusiani *v.* Segusiavi]
 Sedulius VII 88
 Seduni III 1, 2, 7
 Sedusii I 51
 Segni VI 32
 Segontiaci V 21
 Segovax V 22
 Segusiavi I 10. VII 64, 75
 Sempronius Rutilus VII 90
 Senones II 2. V 54, 56. VI 2-5,
 44. VII 4, 11, 34, 56, 58, 75
 Sequana I 1. VII 57, 58
 Sequani I 1-12, 19, 31-35, 38,
 40, 44, 48, 54. IV 10. VI 12.
 VII 66, 67, 75, 90
 Sertorius III 23
 [Sesuvii *v.* Esubii]
 Sextius:
 (a) P. Sextius Baculus II 25.
 III 5. VI 38
 (b) T. Sextius VI 1. VII 49,
 51, 90. VIII 11
 Sibuzates III 27
 Silanus *v.* Iunius
 Silius III 7, 8
 Sol VI 21
 Sontiates III 20, 21
 Suebi I 37, 51, 54. IV 1, 3, 4, 7,
 8, 16, 19. VI 9, 10, 29
 Suessiones II 3, 4, 12, 13. VIII 6
 Sugambri IV 16, 18, 19. VI 35
 Sulla *v.* Cornelius (c)
- Sulpicius:
 (a) P. Sulpicius Rufus IV 22.
 VII 90
 (b) Ser. Sulpicius Galba III 1-6
 VIII 50
 Surus VIII 45
- Tamesis V 11, 18
 Tarbelli III 27
 Tarusates III 23, 27
 Tasgetius V 25, 29
 Taximagulus V 22
 Tectosages VI 24
 Tencteri IV 1, 4, 16, 18. V 55.
 VI 35
 Tergestini VIII 24
 Terrasidius III 7, 8
 Teutomatus VII 31, 46
 Teutoni I 33, 40. II 4, 29. VII
 77
 Tigurini I 12
 Titurius Sabinus II 5, 9, 10. III
 11, 17-19. IV 22, 38. V 24,
 26-33, 36-41, 47, 52, 53. VI
 1, 32, 37
 Tolosa III 20
 Tolosates I 10. VII 7
 Transalpina *v.* Gallia
 Transrhenani *v.* Germani Trans-
 rhenani
 Trebius Gallus III 7, 8
 Trebonius:
 (a) C. Trebonius, *equus Roma-*
nus, VI 40
 (b) C. Trebonius, *legatus Cae-*
saris, V 17, 24. VI 33. VII
 11, 81. VIII 6, 11, 14, 46,
 54
 Treveri I 37. II 24. III 11.
 IV 6, 10. V 2-4, 24, 47, 53,
 55, 58. VI 2-9, 29, 32, 44.
 VII 63. VIII 25, 45, 52
 Triboces *sive* Triboci I 51. IV 10
 Trinobantes V 20-22
 [Troucillus I 19 (?) *v.* Valerius
 Procillus]
 Tulingi I 5, 25, 28, 29
 Tullius Cicero V 24, 27, 38-41,
 45, 48, 49, 52, 53. VI 32, 36.
 VII 90. VIII 46

INDEX NOMINVM

- Tullus *v.* Volcatius
 Turones *sive* Turoni II 35. VII
     4, 75. VIII 46

 Ubii I 54. IV 3, 8, 11, 16, 19.
     VI 9, 10, 29
 Unelli *v.* Venelli
 Usipetes IV 1, 4, 16, 18. VI 35
 Uxellodunum VIII 32, 40

 Vacalus IV 10
 Valerius :
     (a) C. Valerius Caburus I 47.
         VII 65
     (b) C. Valerius Donnotaurus
         VII 65
     (c) C. Valerius Flaccus I 47
     (d) C. Valerius Procillus I
         19 (?), 47, 53
     (e) L. Valerius Praeconinus
         III 20
     (f) M. (Valerius) Messalla I 2,
         35
 Valetiacus VII 32
 Vangiones I 51
 [Varagri *v.* Veragri]
 Varus *v.* Atius
 Vatinius VIII 46
 Velanius III 7, 8
 Veliocasses II 4. VII 75. VIII 7
 Vellaunodunum VII 11, 14
 Vellavii VII 75

 Venelli II 34. III 11, 17. VII 75
 Veneti II 34. III 7-11, 16-18.
     VII 75
 Venetia III 9
 Veragri III 1, 2
 Verbigenus, *pagus Helvetiorum*,
     I 27
 Vercassivellaunus VII 76, 83, 85,
     88
 Vercingetorix VII 4, 8, 9, 12-21,
     et in eo libro passim
 Vertico V 45, 49
 Vertiscus VIII 12
 Verucloetius I 7
 Vesontio I 38, 39
 Vienna VII 9
 Viridomarus VII 38-40, 54, 55,
     63, 76
 Viridovix III 17, 18
 Viromandui II 4, 16, 23
 Vocates III 23, 27
 Voccio I 53
 Vocontii I 10
 Volcae Arecomici VII 7, 64
 Volcae Tectosages VI 24
 Volcatius Tullus VI 29
 Volusenus Quadratus III 5. IV
     21, 23. VI 41. VIII 23, 48
 Vorenius V 44
 Vosegus mons IV 10
 [Votomatus *v.* Teutomatus]
 Vulcanus VI 21

OXFORD CLASSICAL TEXTS

The prices given of copies on ordinary paper are for copies bound in limp cloth ; uncut copies may be had in paper covers at 6d. less per volume (1s. less for those priced from 6s. in cloth).

All volumes are also on sale interleaved with writing-paper and bound in stout cloth ; prices on application.

April 1910

HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS
LONDON, EDINBURGH, NEW YORK, TORONTO AND
MELBOURNE

Greek

- Aeschylus.** A. SIDGWICK. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)
- Antoninus.** J. H. LEOPOLD. 3s. (India paper, 4s.)
- Apollonius Rhodius.** R. C. SEATON. 3s. (India paper, 4s.)
- Aristophanes.** F. W. HALL, W. M. GELDART. (India paper, 8s. 6d.)
I. Ach., Eq., Nub., Vesp., Pax, Aves. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)
II. Lys., Thesm., Ran., Eccl., Plut., fr. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)
- Bucolici Graeci.** U. VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF. 3s. (India paper, 4s.)
- Demosthenes.** S. H. BUTCHER.
I. Orationes I-XIX. 4s. 6d. II. i. Orationes XX-XXVI. 3s. 6d.
Together on India paper, 12s. 6d.
- Euripides.** GILBERT MURRAY. (India paper, I-III, 12. 6d.; I-II, 9s.; III, 4s. 6d.)
I. Cyc., Alc., Med., Heracl., Hip., Andr., Hec. 3s. 6d.
II. Suppl., Herc., Ion, Tro., El., I. T. 3s. 6d.
III. Hel., Phoen., Or., Bacch., Iph. Aul., Rh. (In the press.)
- Hellenica Oxyrhynchia cum Theopompi et Cratippi fragmentis.**
B. P. GRENFELL, A. S. HUNT. 4s. 6d.
- Herodotus.** K. HUDE. (India paper, 12s. 6d.)
Vol. I (Books I-IV). 4s. 6d. Vol. II (Books V IX). 4s. 6d.
- Homer,** 3s. per volume.
Iliad. (Vols. I and II.) D. B. MONRO, T. W. ALLEN. (India paper, 7s.)
Odyssey. (Vols. III and IV.) T. W. ALLEN. (India paper, 6s.)
- Hyperides.** F. G. KENYON. 3s. 6d.
- Longinus.** A. O. PRICKARD. 2s. 6d.
- Plato.** J. BURNET. Vols. I-III, 6s. each (India paper, 7s. each). Vol. IV. 7s. (India paper, 8s. 6d.) Vol. V. 8s. (India paper, 10s. 6d.)
I. Euth., Apol., Crit., Ph.; Crat., Tht., Soph., Polit.
II. Par., Phil., Symp., Phdr.; Alc. I, II, Hipp., Am.
III. Thg., Chrm., Lch., Lys.; Euthd., Prot., Gorg., Men.; Hipp. ma., mi., Io, Menex.
IV. Clit., Rep., Tim., Critias. Also Republic, separately, 6s.; on quarto writing-paper, 10s. 6d.
V. Minos, Leges, Epinomis, Epistulae. Definitiones, Spuria.
First and fifth tetralogies separately, paper covers, 2s. each.
- Theophrasti Characteres.** H. DIELS. 3s. 6d.
- Thucydides.** H. STUART JONES. (India paper, 8s. 6d.)
I. Books 1-4. II. Books 5-8. 3s. 6d. each.
- Xenophon.** E. C. MARCHANT. Vols. I-III. (India paper, 12s. 6d.)
I. Historia Graeca. 3s.
II. Libri Socratici. 3s. 6d.
III. Anabasis. 3s.
IV. Cyropaedia. 3s. 6d.

Latin

Asconius. A. C. CLARK. 3s. 6d.

Caesar, Commentarii. R. L. A. DU PONTET. (India paper, 7s.)
Bellum Gallicum. 2s. 6d. Bellum Civile. 3s.

Catullus. R. ELLIS. 2s. 6d. (With Tibullus and Propertius, on India paper, 8s. 6d.)

Cicero, Epistulae. L. C. PURSER. (India paper, 21s.)

I. Epp. ad Fam. 6s. ; II. ad Att., Pars i (1-8), Pars ii (9-16), 4s. 6d. each ;
III. ad Q. F., ad M. Brut., Fragn. 3s.

Orationes. (Rosc. Am. etc., Mil. etc., Verrinae, India paper,
18s. 6d.)

Rosc. Am., I. Pomp., Clu., Cat., Mur., Cael. A. C. CLARK. 3s.

Pro Milone, Caesarianae, Philippicae. A. C. CLARK. 3s.

Verrinae. W. PETERSON. 4s.

Pro Quinctio, Pro Roscio Comoedo, Pro Caecina, De lege Agraria,
Pro Rabirio perduellionis reo, Pro Flacco, In Pisonem, Pro
Rabirio Postumo. A. C. CLARK. 3s.

Rhetorica. A. S. WILKINS. (India paper, 7s. 6d.)

I. De Oratore. 3s. II. Brutus, etc. 3s. 6d.

Horace. E. C. WICKHAM. 3s. (India paper, 4s. 6d.)

Lucretius. C. BAILEY. 3s. (India paper, 4s.)

Martial. W. M. LINDSAY. 6s. (India paper, 7s. 6d.)

Nepos. E. O. WINSTEDT. 2s.

Persius and Juvenal. S. G. OWEN. 3s. (India paper, 4s.)

Plautus. W. M. LINDSAY. (India paper, 16s.)

I. Amph.—Merc. II. Miles—fragn. 6s. each.

Propertius. J. S. PHILLIMORE. 3s. (India paper, see Catullus.)

Statius. (Complete on India paper. 10s. 6d.)

Silvae. J. S. PHILLIMORE. 3s. 6d.

Thebais and Achilleis. H. W. GARROD. 6s.

Tacitus, Opera Minora. H. FURNEAUX. 2s.

Annales. C. D. FISHER. 6s. (India paper, 7s.)

Terence. R. Y. TYRRELL. 3s. 6d. (India paper, 5s.)

Tibullus. J. P. POSTGATE. 2s. (India paper, see Catullus.)

Vergil. F. A. HIRTZEL. 3s. 6d. (India paper, 4s. 6d.)

Appendix Vergiliana. R. ELLIS. 4s.

PA
6235
A2
1900
v.1

Caesar, C. Julius
Commentariorum pars prior
[et pars posterior]. [pref.
1900]. v. 1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
